Qasik'iij k'in qatz'ijb'aaj

Ruukab' xaak

Tz'utujil

AUTORIDADES MINISTERIALES

Anabella María Giracca Méndez
Ministra de Educación

José Donaldo Carias Valenzuela
Viceministro Administrativo de Educación

Francisco Ricardo Cabrera Romero
Viceministro Técnico de Educación

Romelia Mó Isém
Viceministra de Educación Bilingüe e Intercultural

Carlos Humberto Aldana Mendoza
Viceministro de Educación Extraescolar y Alternativa

Carlos Humberto Cú Cab
Director General de Educación BIlingüe Intercultural (Digebi)

María Elvira Juchuña Otzoy
Subdirectora de Desarrollo Educativo BIlingüe Intercultural (Digebi)

Lisbeth Etelvina Son Simón (coordinación)
Rita Josefina Laynez Pérez
Lilian Carolina Colop Salanic
Manuel Ricardo Ixmatá Tahay
Equipo técnico del Departamento de Materiales Educativos de la Digebi

Equipo técnico de edición

Autoría y mediación del diseño original
Olga Orellana – Coordinación general
Claudia María González Alvarez – Consultora
José Reginaldo Pérez Vail – Consultor

Mediación pedagógica para la versión en idioma tz'utujil
Olga Eulalia Martín Martínez – Consultora

Mediación lingüística
Arnulfo Ajcabul Ramírez – Consultor

Revisión lingüística
Andrés Hernández González - Consultor

Revisión técnica
Lilian Carolina Colop Salanic
Manuel Ricardo Ixmatá Tahay
Marvin Paulino Ixtetelá Yojcom

Autoría de lecturas:
Claudia María González Álvarez:
Ver páginas: 93, 117 y 205
Olga Eulalia Martín Martínez
Ver páginas: 61, 109 y 175
Miguel Ángel Oxlaj Cúmez
Ver páginas: 13, 21, 53, 69, 77, 101, 133, 141, 149, 157, 185, 195 y 215
Lilian Carolina Colop Salanic: 37
Manuel Ricardo Ixmatá Tahay: 29

Diseño gráfico
Rosa Angélica de León Reyes – Consultora

Diagramación
Celia Leticia Maldonado Marín

Ilustración
Celia Leticia Maldonado Marín
Luis Enrique Robles Mejía
Banco de imágenes de Digecade y Digebi

©Ministerio de Educación (Mineduc)
Dirección General de Educación Bilingüe Intercultural (Digebi)
6.ª calle 1-87 zona 10, Edificio 2, cuarto nivel, ala norte
Teléfono: (502) 2411-9595 ext. 2121
Impresión 2024
http://www.mineduc.gob.gt/digebi - http://www.digebi.gob.gt/digebi

Este documento se puede reproducir total o parcialmente, siempre y cuando se cite al Ministerio de Educación (Mineduc) como fuente de origen y que no sea para usos comerciales.

Qasik'iij k'in qatz'ijb'aaj

Ruukab' xaak

Tz'utujil

Ministerio de Educación

Queridos niños y niñas:

¡Que gusto saludarlos!

Estamos seguros que durante estos meses en primer grado han disfrutado y aprendido mucho con su libro y ahora están listos para continuar.

Con mucha alegría les presentamos este libro, que se elaboró cuidadosamente y con cariño para ustedes. Es momento de empezar con el aprendizaje de nuevas letras, pronto construirán palabras y poco a poco, leerán y escribirán con facilidad. Contiene diferentes ejercicios, historias, tarjetas, sopas de letras y juegos que permitirá ampliar su vocabulario.

Además, podrán expresar por escrito todas sus ideas. Con ayuda de este libro, eso será muy divertido. Al terminar de realizar las actividades, podrán disfrutar de diferentes lecturas con su familia y amigos.

Siempre contarán con el apoyo de sus maestros y maestras, al estudiar y resolver los diferentes ejercicios, lo cual les permitirá desarrollar destrezas, habilidades e integrar nuevos conocimientos.

Esperamos que recuerden sus vivencias de primer grado y pronto descubran el mundo maravilloso de las letras y la escritura.

Cordialmente,

Ministerio de Educación

Ministerio de Educación

Utz laj taq ala'ii', ixtanii':

Qas ninkikooti nixnuq'ijla' pon chik jumuul.

Wojtaq chi chi paan ja waqi' iik' tijoneem rixiin ja naib'eey rupalib'al tijoneem, qas ki' eek'u'x chaqajaa' k'iy ewojtaqiin chik. Wakamiik, nixb'ijn chik k'a jalaal.

Pa jun kikotemaal nk'ut cheewach ja ruukaab' wuuj rixiin najb'ey junaa' rixiin ja tijoneem. Rajawaxiik nuumaj eel ja tijoneem ruk'in k'aak'a taq tz'ijb'. Ejqaal, ejqaal newinaqarisaj taq tzii, nekisik'iij k'in netz'ijb'aaj.

Waawe' newojtaqij wi' rusik'ixiikj k'in rutz'ijb'axiik jar atzijob'al, jun tzijob'al qas nim ruuq'iij ja naq'ijlob'eej jar awach'alaal, rajawaxiik natkikooti rumaal jar atzijob'al.

Ronojel qaak'u'x xqaab'an ja ti wuuj, ewixiin ixix ja ti wuuj ri'. Naab'an ja taq samaaj ja k'o chi paan ja juujun ruxaq wuuj, natto' rumaal jar awajtiij. Chaqajaa' chi paan ja wuuj naawil taq cholontziij, taq ch'upin wuuj k'in k'iy taq ejtz'aneem.

Ja toq xtewojtaqiij rusik'ixiij, nenik'oj chik jutiij ja ruxaq taq wuuj, xa eyoon chik nesik'iij. Chaqajaa', xeeb'an jun utziil nesik'iij ja wuuj chi keewach jar ewach'alaal.

Nyarij nuuk'u'x chi k'o ta utzilaj taq na'ooj xtuuya' kan cheewe ja wuuj ri', chaqajaa' ma temastaaj ja taq rejtaal ja xtuuya' kan cheewe, kani' chi re rusik'ixiij kin rutz'ijb'axiik ja tzijob'al.

¡Qas katkikot ruk'iin jar aawuuj!

K'amol taq B'eey rixiin ja Tijoneem

Cholwuuj

Kamulun rojtaqixiik ja k'uxatz'ijb' ...5

J j 13
L l 21
M m 29
N n 37
Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij 45

Ch ch 53
K k 61
P p 69
Q q 77
Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij 85

X x 93
T t 101
R r 109
S s 117
Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij 125

W w 133
Y y 141
Tz tz 149
B' b' 157
Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij 167

Ch' ch' 175
K' k' 185
Q' q' 195
Tz' tz' 205
T t 215
Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij 225

¡Qatijooj qii' chiriij sik'ixik kin tz'ijb'anik! 231

Kamulun rojtaqixiik ja k'uxatz'ijb'

Nqakamuluj rojtaqixiik ja k'uxatz'ijb. Kow tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al ri'. Tajuxu' pa jun setesik ja k'uxatz'ijb ja numaj el wi' ruub'ii' jar achib'al.

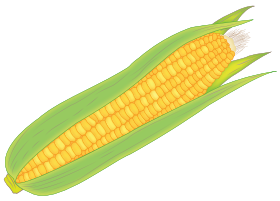

a e o

u o e

o u a

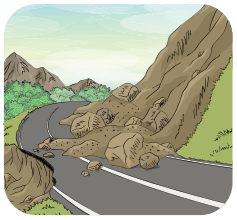

u o a

ii a e

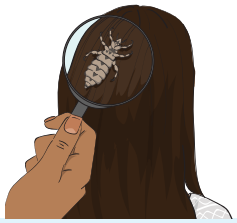

u o a

a o e

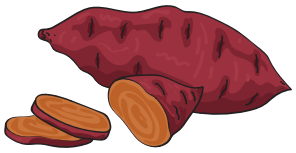

ii e o

Tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Konojeel ruk'aan jun k'u'xatz'ijb' pa nik'aaj. Tatz'ijb'aj ja k'uxatz'ijb' ja nak'axaaj.

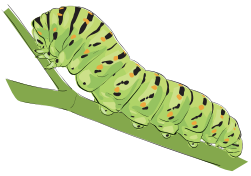

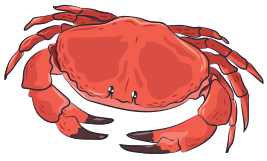

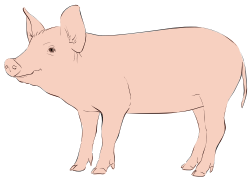

Tab'ij keeb'ii' pan ejqaal ja jujunal achib'al. Takanooj ja k'uxatz'ijb' ja nuumaj el wi' ruub'ii' jar achib'al. Tajuxu' ja k'uxatz'ijb' ja naawil. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

a i u e

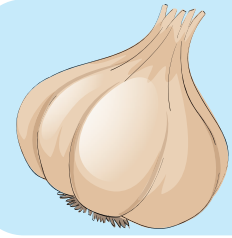

e a u i

i e o a

u i o a

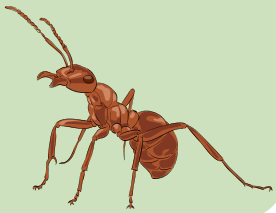

e a i u

a u i e

Tab'iij keeb'ii' ja chikop. Tatz'aqatisaaj keeb'ii' chi re ja k'uxatz'ijb' ja nraajo' na.

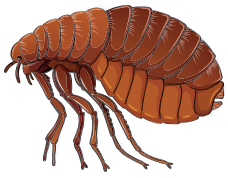

k'__q

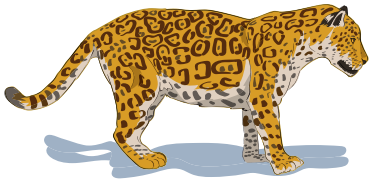

b'__jl__m

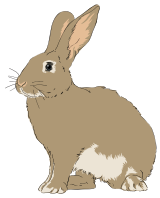

__m__l

k'__ch

k__n__q'

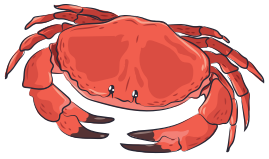

t__p

Ruk'uxatz'ijb' ruk'an xtuq'

Ke'atz'eta' jar achib'al k'in tab'iij keeb'ii'. Konojeel kuk'aan jun k'u'xatz'ijb'. Ja k'u'xatz'ijb' ja ruk'aan ja tziij nuujal rii' ruuqul. Jaari' ruuqul jun k'u'xatz'ijb' ruk'aan xtuq'.

a
o
i
e
u

'

a'
o'
i'
e'
u'

- Ja k'u'xatz'ijb' ja toq nuujal rii' ruuqul jaari' ja toq ruk'aan jun xtuq'. Tatz'eta' naq rub'ajniik ja xtuq'. Tatz'eta' jani' rutz'ijb'axiik ja xtuq' ruk'iin ja k'uxatz'ijb'.
- Tatz'eta' jar achib'al k'in tab'ij keeb'ii'. Chuxee' k'owi' keeb'ii' chi jujunal. Takumuluj chi re atz'ijb'ab'aal ja k'u'xatz'ijb' ja ruk'aan xtuq'.

b'oj

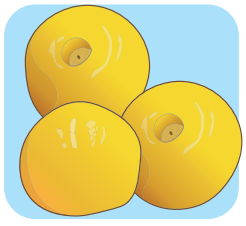

tapal

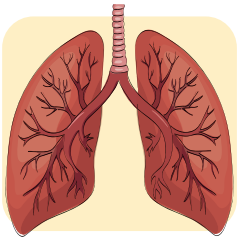

paspoy

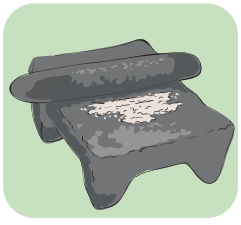

kaa

Ke'atz'eta' ja xupxup. Taq'omaaj kiij ja xupxup ja kuk'aan k'uxatz'ijb': **a'**, **e'**, **i'**, **o'**, **u'**.

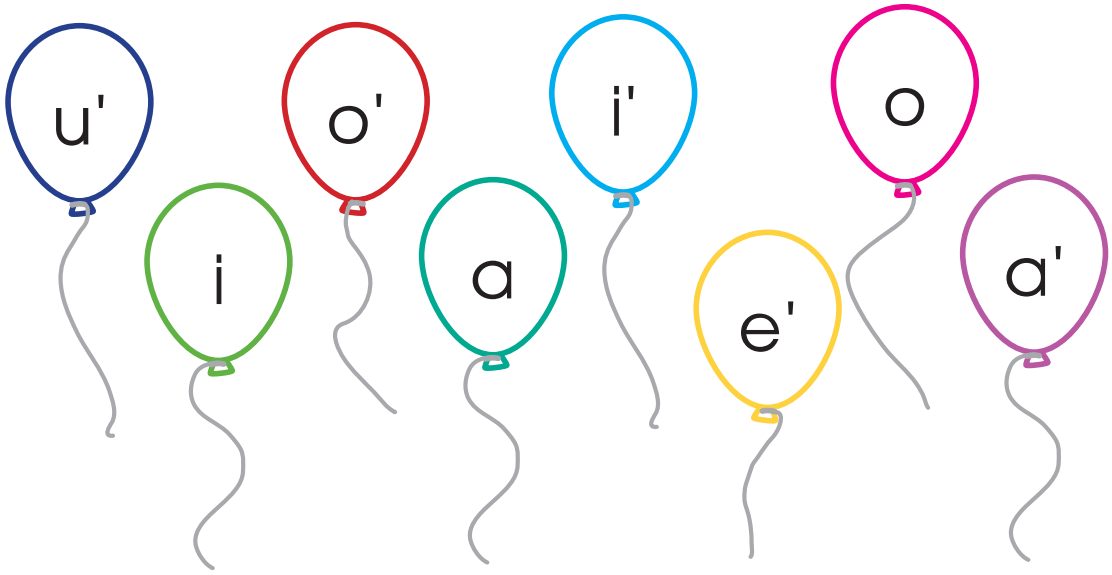

Takamuluuj rutz'ijb'axiik ja k'uxatz'ijb' chi paan ja jux.

o'

a'

e'

i'

u'

- Takamuluj k'in kow tab'iij ruub'ii' ja tziij ja ruk'aan k'uxatz'ijb' k'in xtuq': nee', ko'k, kuku', po't, t'u'y, ya'l.
- Tab'iij keeb'ii' jar achib'al. Takanooj ja k'uxatz'ijb' ja ruk'aan xtuq'. Tatz'ijb'aj ja k'uxatz'ijb' ja ruk'aan xtuq' ja k'o chi paan ja juujun tziij, utz: o', a', e', i' o' u'. o, aa', ee'. ii'. oo'. uu'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

i'

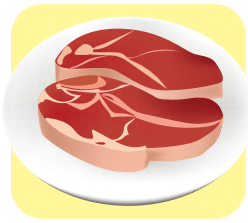

Tab'iij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Tajuxu' jun setesik chi riij ja k'u'xatz'ijb' ja ruk'aan xtuq'.

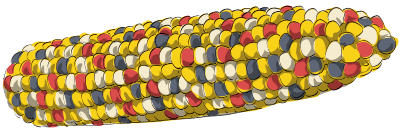
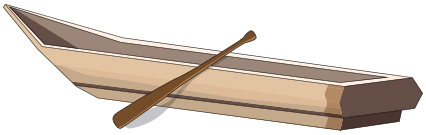

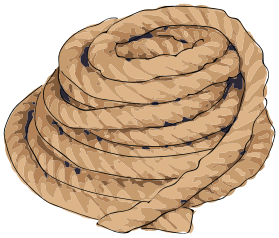

- Tab'iij ja k'u'xatz'ijb' ja k'o pa najb'ey yuqaaj. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Tawila' naq chi k'u'xatz'ijb'aal ruk'aan ruub'ii' jar achib'al.
- Ta tunu' chi re jun jux jar achib'al ja ruk'aan ja k'uxatz'ijb'.

o
o'

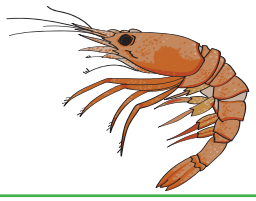

a
a'

ii
ii'

Tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Tatunu' ruk'iin jun jux jar achib'al ja k'o pa najb'eey yuqaaj ruk'iin jun achib'al ja k'o pa rukaab' yuqaaj ja xa junaam k'uxatz'ijb' ruk'aan. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

- Taqupiij chi jujunal achib'al b'aar ya'on wi' rejtaal.
- Tab'iij keeb'ii' chi jujunal achib'al. Ke'ajacha' jar achib'al ja b'enaq k'uxatz'ijb' k'in xtuq' pa ruub'ii'. Tab'iij naq chi k'uxatz'ijb'aal ruk'aan. Tanuk'u' k'in tab'iij jun yuqatziij k'in takojo' tziij ja ruk'aan k'uxatz'ijb' k'in xtuq'.

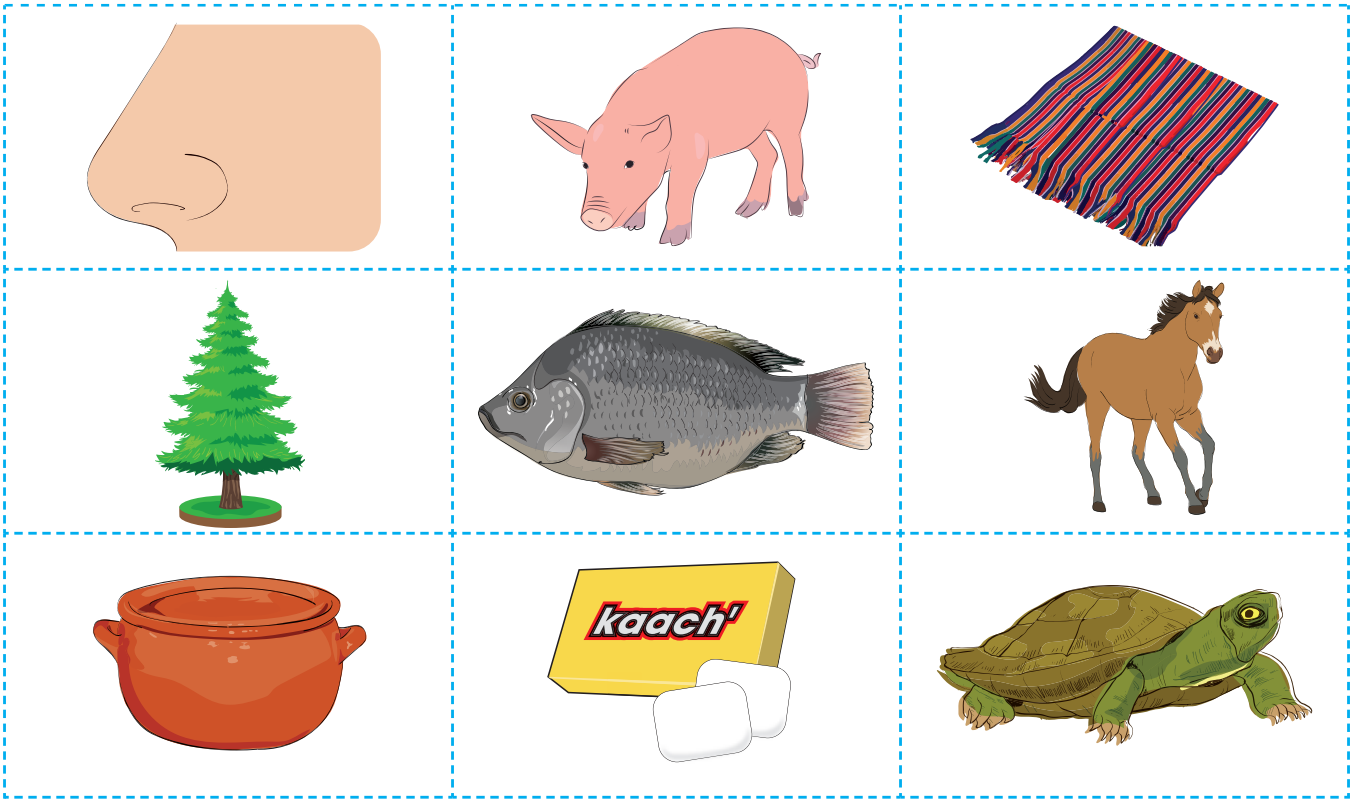

Tab'iij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Takanooj naq chi ke ja ka'i' k'uxatz'ijb' nkoj chi paan ja tziij ja k'o' chuxee' jar achib'al. Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb'.

o o'

i' i

u u'

ii ii'

u u'

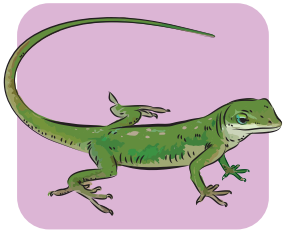

i' i

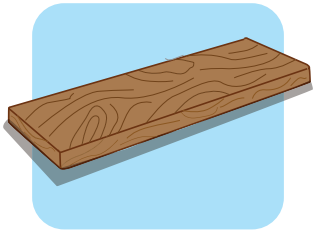

a a'

o o'

J j

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja **j**. Kaamiik ri' tak'axaaj ja jun cholon tziij qas ti utz.

Najb'ey b'ijneem xuub'an ja jukuu'

Pa jun rusaqariik qas saq'iij. Ja jukuu' xb'ijn pa ruwi' ya', qas k'aja' waari' juutiij xb'ijni. Qas **k'ask'o'** xuutz'at ja nimalaj ya'. ¡Qas k'iy ja ya'!

Ja toq rumajoon b'ijneem, qas nka'y chuxee' ya'. Neruutz'at nimaq k'in kookoj taq ch'uu' ne'ejtz'aani. Chaqajaa' neruutz'at chee' qas nkeesil kii' xe' ya'.

K'a jaari', xchake' jun ti chikop chi rij ruuqul ti saq ti riij. Ma nim taa ri' ja ti chikop xuk'eq el ti rii' pa ya'. Xb'e xe' ya' kani' jun ti ch'uu'. Ma nim taa ri' xuuchap jun ti ch'uu' qas jab'el ti riij, xel to pa ya', qas ki' ruuk'u'x xrupupi xb'e chi kaaj. Ja jukuu' ma ti nimaaj ja xuutz'at. Qas k'asko' xuutz'at ja naquun ja xuuwil pa najb'ey b'ijneem.

Qas nkikooti xopon chik cha jun paraaj ja ya'. Qas xkikooti chi jaa' okinaq jukuu'.

Qotzijooni:

- ¿Naq ja k'asko' xuutz'at ja ti jukuu' ja toq xuub'an ja najb'ey b'ijneem?
- ¿Naq chi re xki'kooti ja ti jukuu' rumaal chi jaa' ja jukuu'?
- ¿La utz xaatz'at ja ti cholon tziij ri'? ¿Naq rumaal?
- Tatzijoj kuk'in awachib'iil: ¿La ab'anoon k'astaneem pa jukuu'? ¿Nawaajo' natek'astaani? ¿Naq rumaal?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal ¿Jani' ruuqul ja tz'ijb' nak'axaaj najb'eey? Ja ruuqul jaari' /jjj/. Takamuluuj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj k'in takamuluuj ja taq tziij ri': /jal/, /jun/, /jo'/. Kaamiik tab'ij juun ka'i' taq tziij ja numaj el ruuqul pa /j/.
- Kow takamuluuj ruub'ii' ja k'o chuxee' ja juujun achib'al. Tajuxu' pa juun setesik jar achib'al ja junaam ruuqul ruk'iin ja tziij **jukuu'**.

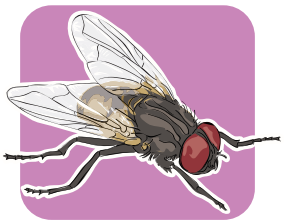

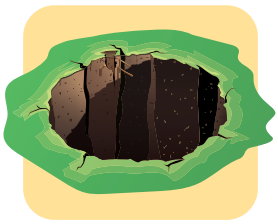

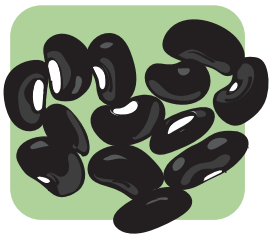

- ¡Katejtz'an ruk'in ruuqul ja tz'ijb'! Tawak'axaaj chi jujunal ja tziij ja xtib'iij jar awajtiij pan ejqaal. Jaawi ja tziij nuumal el ruuqul kani' ja tziij **jukuu'**, nat pa'e'i'. Jawi k'a ja ti tz'ijb' /j/ pa nik'aaj k'o wi' owi pa ruk'isb'aal k'o wi', naayak jar aaq'a'. Tawak'axaaj: /jat/, /keej/, /jal/, /tuuj/, /tijoneel/, /samaaj/, /jaan/, /junaam/, /tunaaj/, /b'anooj/.
- Tab'iij keeb'ii' pan ejqaal jar achib'al ja k'o chuuxee'. Taya'a' jun setesik chi kiij jar achib'al ja ruk'aan ti tz'ijb' /j/, utz k'o pa najb'eey, pa nik'aaj owi pa ruk'isb'aal.

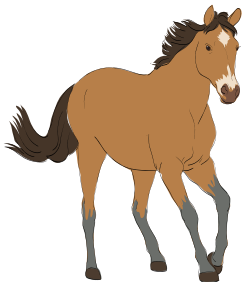

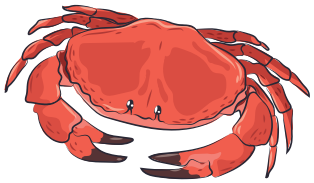

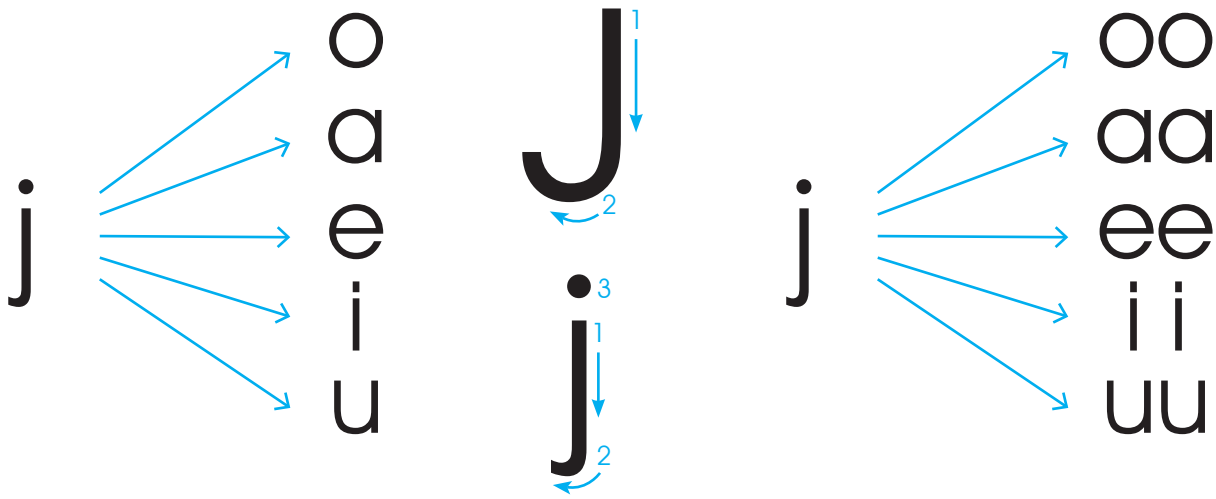

- Tatz'eta' ja tz'ijb' ja ruk'an ruuqul /j/. Jaawa' nimatz'ijb' **J**, jaawa' ko'latz'ijb' **j**. Tatz'eta' jani' rutz'ijb'axiik nuub'an jar awajtiij. Tatz'eta' b'aar nuumaj el wi' k'in b'aar neek'is wi'. Kamiik, tab'ana' chuwach atz'ub'uliib'aal, chi riij jun awachib'iil, takojo' kaxlanxka', utz naab'an pan uleew. K'a jaa ri', tab'ana' chuwach wuuj, takamuluuj chi re ab'oniib'aal. Takamuluuj rutunixiik ja tz'ijb' **j** kuk'iin k'uxatz'ijb'.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tasik'iij ja tziij ja k'o chuxee'. Takamuluuj, ruk'iin jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latz'ijb': **ja** k'in **jo**.

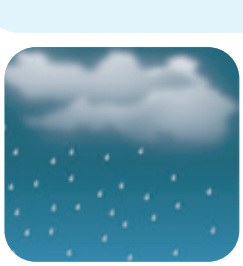

jab'

jal

jokob'al

jo'oo'

Tatz'eta' ja taq achib'al ri' k'in tab'ij keeb'ii'. K'o jun kajperaaj chi keexee' chi jujunal. Taq'omaaj ja ruk'an ja xi'latziij ja nwiniqarisaj ruub'ii'.

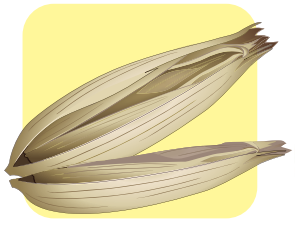

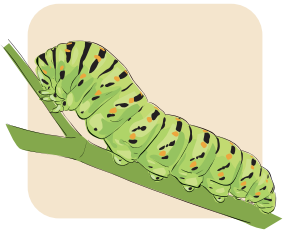

je	jaa	ji	jo
jo'	ju	jo	juu

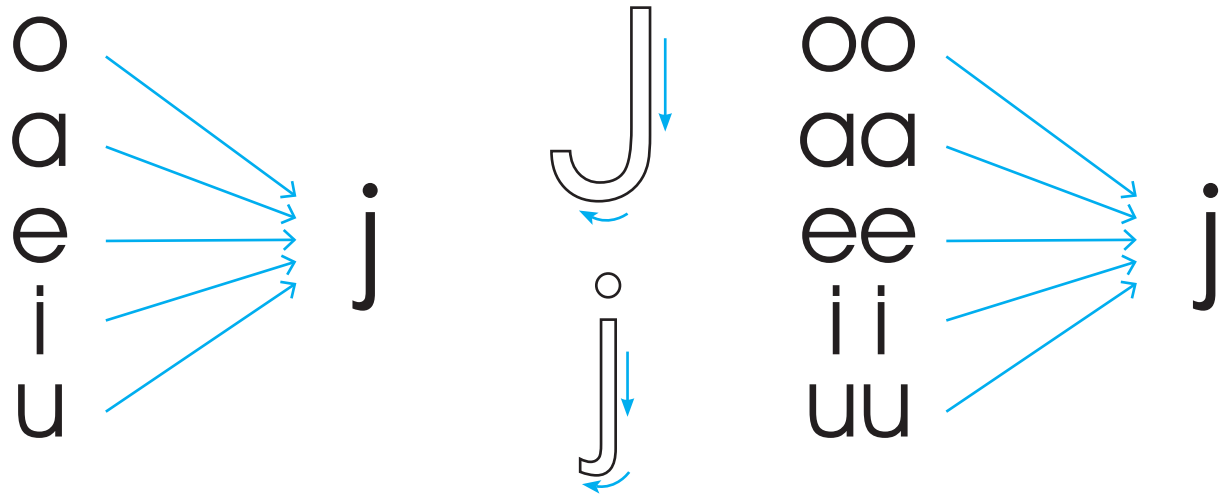

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **J** k'in kolatz'ijb' **j**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takumuluj rutunuxiik ja k'uxatz'ijb' ruk'iin ja **j**.
- Tawak'axaaj ja taq tziij k'in tab'iij naq chi xi'latz'ijb'aal nawak'axaaj, utz oj, aj, ej, ij, uj: /aj/, /oj/, /ooj/, /jal/, /jab'/, /nim/, ajiij/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tasik'iij ja tziij ja k'o chuxee'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al ja xi'latz'ijb': **uj**, **ej**, **aj**, **ooj**.

ujq

ejtz'ab'a'l

aj

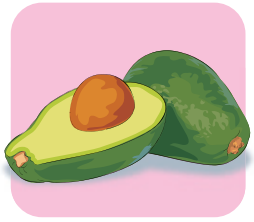

ooj

Tasik'iij ja taq xi'latziij ja k'o pa juujun kajperaaj. Tab'onij kiij ja xila'tz'ijb' aj, oj, ij, uj, ej, ooj aaj, tab'ana' jani' rub'oniil nk'utuxi. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

oj **aj** **ej** **ij** **uj** **ooj** **aaj**

oj	**je**	**ij**	**aj**	**jo**	**uj**
ju	**aaj**	**uj**	**ej**	**ooj**	**ji**
ij	**ej**	**jaa**	**ja**	**je**	**aj**
ej	**oj**	**ji**	**ju**	**joo**	**je**

- Takamuluuj rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **J** k'in ko'latz'ijb' **j**. Takamuluj chi re atz'ijb'ab'aal ja k'amb'al tziij.

J j J j J j J j J j

J j

Takamuluuj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **j** ruk'in k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

jo

ja

je

ji

ju

- Tasik'iij ja tz'ijb' **j** ruk'in yuquyaq taq k'u'xatz'ijb'. Takamuluuj ja k'amb'al tziij chi re atz'ijb'aab'aal k'in tab'ana ja nk'utuuj.

joo

jaa

jee

jii

juu

- Ejqaal tab'ij keeb'ii' jar achib'al chi jujunal. Tawila' ruuqul ja taq xi'latziij ja ruk'aan **jo**, **joo**, **ju**.
- Tatz'ijbaaj ja xi'latziij chi paan ja jux ja k'o' pa ruupoox jar achib'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

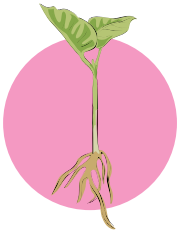

joo

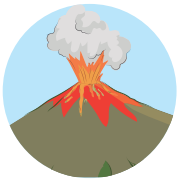

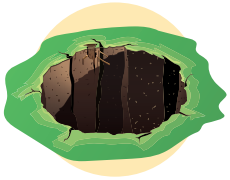

Tatija' rij rusik'ixiik ja tziij ja k'o chuxee' ja juujun achib'al. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal ja xi'latziij: **ju**, **jo**, **joo**, **juu**. Ja b'i'aaj kixin winaqii' pa nimatz'ijb' nuumaj el wi'.

Julia

xajooj

b'ojo'y

oxlajuuj

Ke'atz'eta' jar achib'al ri', tab'ij keeb'ii' pan ejqaal chi juujunal, kow aqul tab'ana'. K'iyalaj muul tab'ana'. Tawila' ruuqul ja tz'ijb' ja k'o chi paan ja tziij. Tab'onij jun kajperaaj rixin juujun tz'ijb' ja ruk'aan ja tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

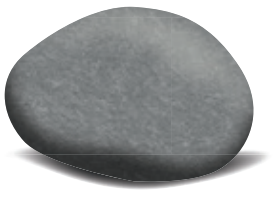

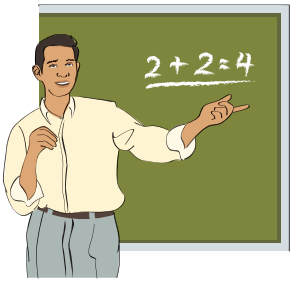

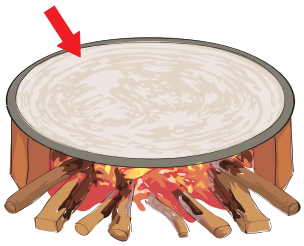

Tach'upuuj ja wuuj ja k'o pa ruk'isb'aal awa' samaaj ri'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in ja tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **j** k'aja' k'aari ke'anuk'u' rub'ajniik.

Ji – jo – ja – ja – ju – je – ij – oj – aj – uj – ej – jaaj
jo' – jo'oo'– je'ee'

Tatz'eta' jar achib'al k'in tatz'eta' ja ruub'ii'. Tab'ij jun yuquyik tziij chi kiij. Takamuluuj ja yuquyik tziij, taya'a' jun paq'in q'ab'aaj chi rij ja juujun tziij.

chaj

keej

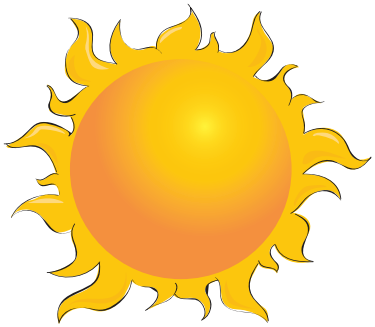

q'iij

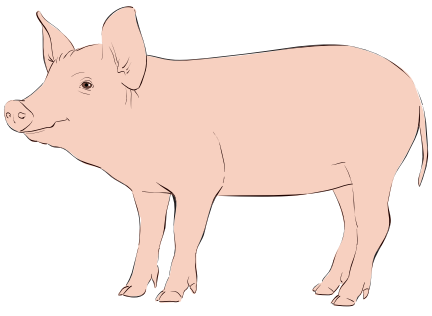

ajq

L l

Chi paan awa q'iij nawojtaqiij ruwach ja tz'ijb' **l**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ti laq qas nq'aq'aan ruupaan

Ja Toya k'o jun ti ruulaaq qas **looq'** nuuna'. Qas rub'anon kachib'al taq chikop chi riij.

K'o k'a jun q'iij xuutz'at chi ja rikiil chajniim xk'iisi. Chi rukaab' q'iij keeri' xuub'an chaqaa'. Xuub'an k'a jutiij qas xuutzu' ja laq, chuwach xk'is qaaj ja rikiil. Toya xuumaj ruch'ojb'iik. Xk'axaj k'a chi re ja laq ¿Naq ruumaal naatij nurik'iil?. Ja laq ma xk'ulub'an ta.

Chaaq'a k'a xrachik'aaj ja ti laq. Xtzijoni, keewa' xub'iij ri'. "ntij jar arikiil rumaal nq'aq'ana' nupaan" "chaqajaa' nenuutzuq na taq chikop jar ee k'o chi wiij" keeri' xub'iij.

Ja k'aa ri' q'iij ja Toya k'iy rikiil nk'utuj chik chi re ruutee'.

Qotzijooni:

- ¿Jani' ja ti ruulaaq ja Toya?
- ¿Naq xmajb'ej ja cholon tziij? ¿Naq xk'isb'eej ja cholon tziij?
- ¿Naq chi re ja Toya xk'utuj k'iy rikiil chi re ruutee'?
- ¿Utz xawak'axaaj ja ti cholon tziij? ¿Naq chi re?

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /lll/. Takamuluuj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /Liix/, /le/-/ma'/, /la/-/tz'um/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nitikir ruk'iin ruuqul /l/.
- Tasiik'iij ja nuuk'ut chuxee' ja jujunal achib'al, kow aaqul tab'iij. Ta juxuu' jun X chi paan ja setesik ja nuumaj ruub'ii' ruk'iin ruqul ja tziij **laq**.

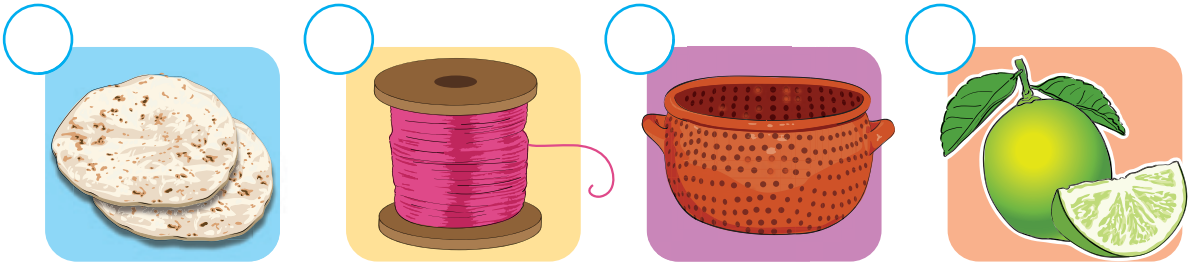

Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri', ruk'aan ruqul /lll/. Ja wi ja /lll/ najb'eey k'owi', Taq'omaaj ja najb'eey kajperaaj. Jawi ma najb'ey ta k'o wi', nab'oniij ja ruukaab' kajperaaj. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

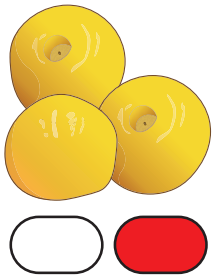

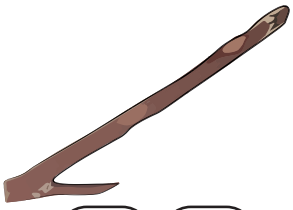

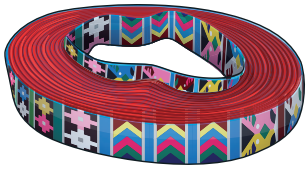

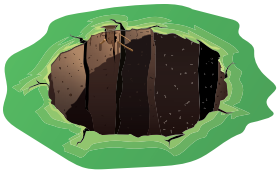

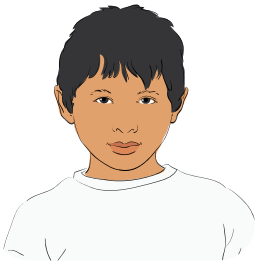

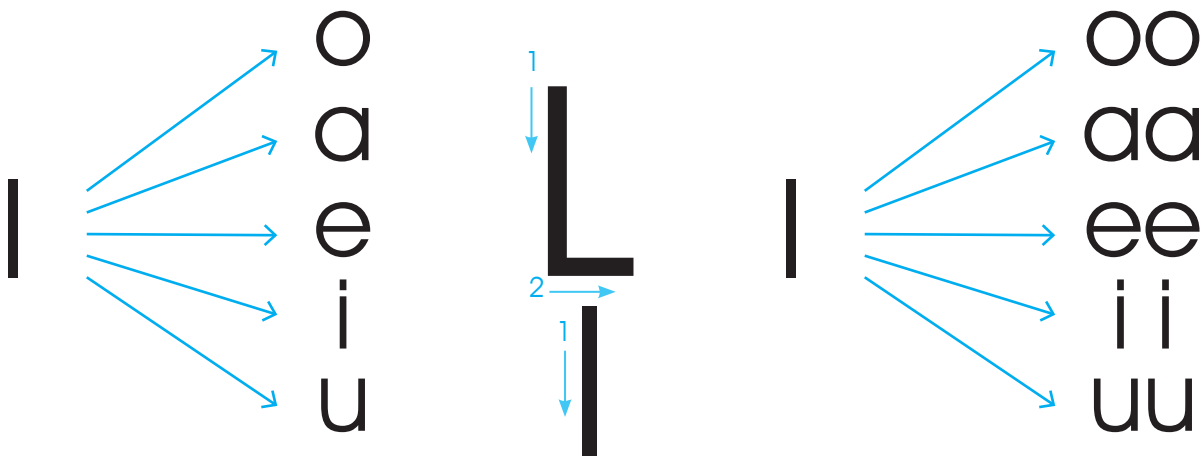

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o jun ruuqul /l/. Jaari' ja nimatz'ijb' **L** k'in jaawa' ja kolatz'ijb' **l**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi re rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' b'aar jani numajb'ejeel jani' nuk'iisb'eej. Wakamiik, tab'ana' pan atz'ub'ulibaal, chi riij juun awachib'iil, owi pan uleew. K'aja k'a ri', tab'anaa' chuwaach wuuj k'in tab'onij chi re akarayoon. Takamuluuj ri rutunixiik jar ti tz'ijb' **l** ruuk'iin k'uxatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja julee' taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ee k'o chuxee'. Takamuluuj ruk'iin jun tz'ijb'ab'al owi karayoon ja taq xi'latziij: **la**, **lo**, **lu**.

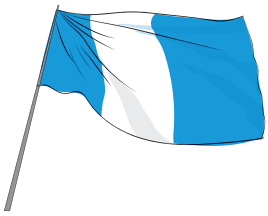

lakam

kolo'

quluq

xiila

Chi paan ja choolaaj k'o jun xi'latz'ijb' k'in ka'i' achib'al. Tab'iij keeb'ii' ja taq achib'al ja k'o pa rupoox. Tajuxu' pa jun setesik jar achib'al jar ruuk'an ja xi'latz'ijb'

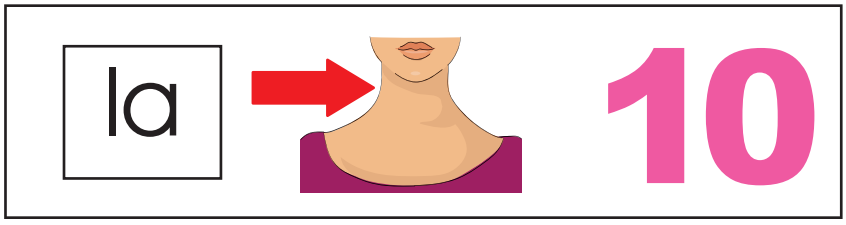

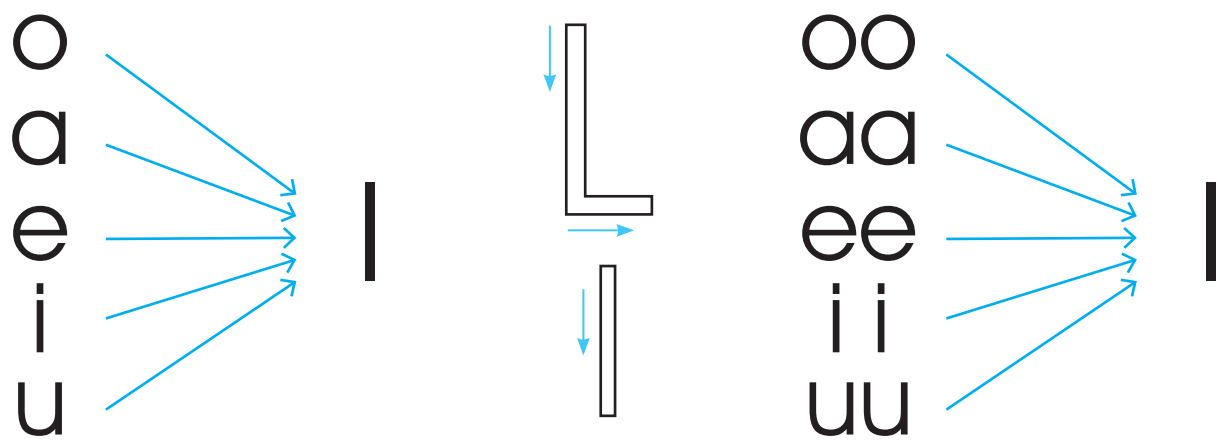

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **L** chaqaa' ja ti kolatz'ijb' **l**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'iin **L**.
- Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' ri'. Jawi nawak'axaaj ja xi'latz'ijb' ol, al, el, il, ul naaya' jun paq'in q'ab'aaj: al, aj, ol, um, il, el, am, ul.
- Tatz'eta' jar achib'al ri' k'in tab'iij ruub'ii'. Tetz'eta' ja taq tziij k'o pa ruupoox. Takamuluuj ruuk'iin tz'ijb'ab'al owi karayoon ja taq tziij ruk'aan ruub'ii'.

uul
iil
a'l

- Ke'atz'eta' ja xi'latz'ijb' jar ee k'o pa jun yuqaaj. Takonooj chi paan ja setesik ja xi'latz'ijb' ja xa juunaam, tatunu' ruuk'iin jun ch'uut. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.
- Taq'omaaj kiij ja taq xi'latz'ijb', aal, eel, ool, iil, uul, eel jar ee k'o pa setesik.

el
aal
ol
lil
uul

aal
ool
uul
el
il
eel
iil
ul
al
ol

Tatijooj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **L** k'in kolatz'ijb' **l**. Takamuluuj rutz'ijb'axiik chi re atz'ijb'ab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

L l

L l

Takamuluuj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **l**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij jar achib'al.

lo

la

le

li

lu

Takamuluj rub'ajniik ja ko'latz'ijb' **l** tatunu' ruuk'iin ja taq k'u'xatz'ijb'. Tatarab'eej jar achib'al.

loo

laa

lee

lii

luu

Pan ejqaal tab'iij keeb'ii' jar achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **laa**, **lee**, **loo**, **la**, **luu**. Tatz'ijb'aaj ja xi'latz'ijb' ja nuumaj rii' ruk'iin ja jux k'o pa ruupoox. Tatz'eta' jar achib'al.

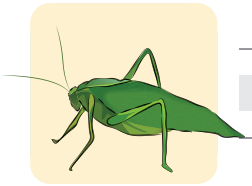

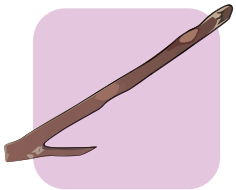

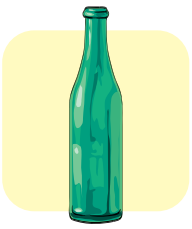

Tatija' rij rusik'ixiix ja tziij jar ee k'o chuxee' ja juujun achib'al. Takamuluj ruk'iin atz'ijb'ab'aal. Ja keeb'ii' winaq chi re nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi.

Lu'S

Liix

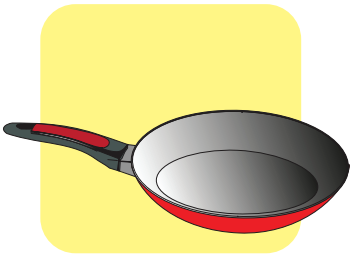

le'lik

pa'lib'al

Ke'atz'eta' jar achib'al ri'. Ejqaal tab'ij keeb'ii', takonoj ruuqul ja tz'ijb' okinaq. Chuuxee' ja juujun achib'al k'o jun setesik rixiin jujun ruuqul ja tz'ijb' ja ruk'aan ja tziij. Tatija' riij tab'ana' ruuqul ja tz'ijb', naawil ala'.

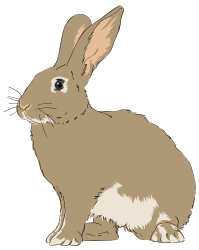

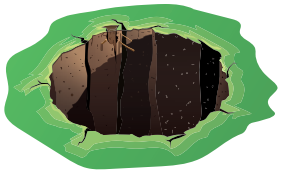

Katsamaj ruk'iin ja taq wuuj ja ruk'aan tz'ijb', tab'ana' ja samaj ri':

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' k'in ja tziij ja ruk'aan tz'ijb' **l**, tanuku' rub'ajniik.

lo – le – ol – el – lu – li – ul – il – la – al – loo – luu – laa – lee – lii
lool, alaa', alii', alee'

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul tz'ijb' j, l. tanuku' rub'ajniik.

jal, leej, alj, ujl, jul, lajuuj

Tatz'eta' ja juujun achib'al. Tab'ij jun yuquyiik tziij ruk'iin jujunal. Takamuluj rub'i'xiik ja yuquyik tziij, tab'ana' jun jux chi paan ja ti kajperaaj, toq naawil ja tziij ja ruk'aan ja nimatziij.

Liin

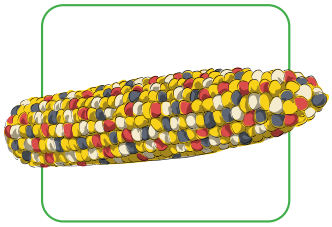

jal

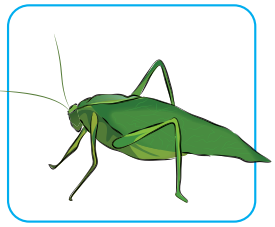

lool

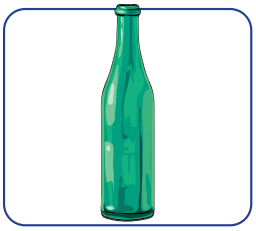

lame't

M m

Chi paan awa q'iij nawojtaqiij ruwach ja tz'ijb' **m**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja rumeseb'aal ja nuutee'

Pa jun taq'ajq'ijaal **qachapoon** tziij ruk'in nuutee'. Ma nim taari' xqaatz'et jun ajk'aay. Maseb'al nk'aayiij ja winaq. Ja nuutee' ajninaq xel eel. Nraajo' nuuloq' jun maseb'al.

Ja ti nuutee' xutijtib'ej oxi' maseb'al. Juun ja maseb'al xuuloq', kaq riij. Qas ki' ruuk'u'x ja ruumal chi k'aak'a ja rumaseb'aal.

Ma nim taa ri' xopon nuch'itiitee' tan Katariina. Ja maseb'al xinya' chi riij ruchi' jaay. Ja nuutee' xtzijon ruk'iin ja nuch'itiitee', ma yaloj ta xetzijooni. Ja nuutee' k'ask'o' xuuna'. k'aja' k'aari', xuk'axaaj, b'aar k'o wi' ja maseb'al. Chi rij ruchi' jaay k'o wi' keeri' xinbij chi re. ¡aaa! rumaal ari' jar ach'itiitee' xb'e ajninaq, keeri' xuub'iij ja nuutee'

Ja ruwasuul ja toq naaya' maseb'al chi riij ja ruchi' jaay, ja q'ijloneel nb'e ajninaq, matiyaloji.

Qotzijooni':

- ¿Naq nub'iij ja ti cholon tziij?
- ¿Naq chi re ja te'eej xutijtib'eej oxi' maseb'al k'a jaari' xuuloq'?
- ¿Naq nkeech'ob' ja winaqii' chi riij ja meseb'al?
- ¿Naq chik julee' achinaq nk'ik'aayiij jar ajk'ay taq meseb'al?

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /mmm/. Takamuluuj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /muuj/, /muul/, /mal/-/ka'n/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nitikir ruk'iin ruuqul /m/.
- Tasiik'iij ja nuuk'ut chuxee' ja jujunal achib'al, kow aaqul tab'iij. Tab'ana' juun setesik chiriij jar ti achib'aj jar majataj ruuqul ruuk'iin jar ti tziij **meseb'al**.

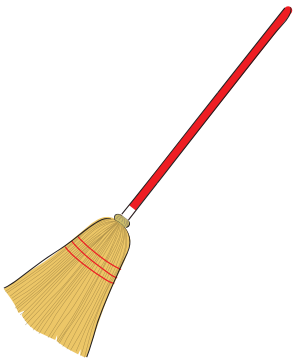

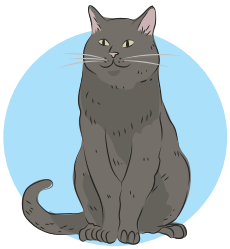

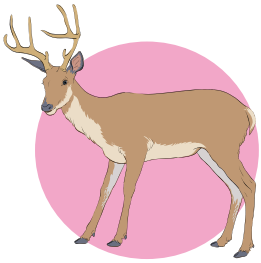

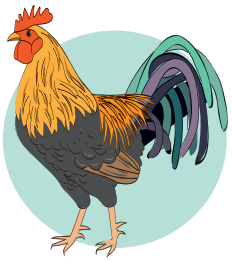

- Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /m/, k'a pa ruk'isb'aal k'in pa nik'aaj k'o wi'. /piim/, /chi/-/pam/, /ko/-/sem/, /pe/-/tem/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj ja kajperaaj rixiin ja ti achib'al ja ruk'aan ruuqul ja tz'ijb' /m/ k'o pa nik'aaj chaqajaa' k'o k'isb'al.

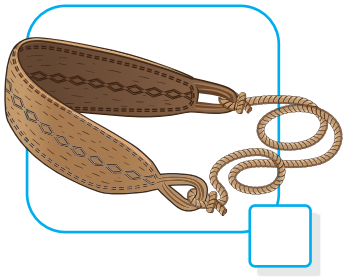

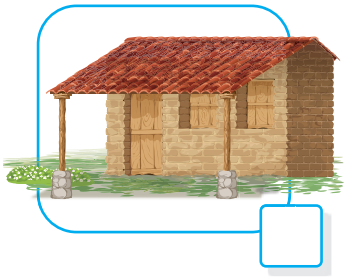

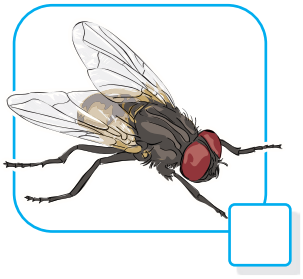

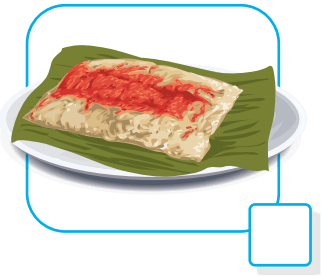

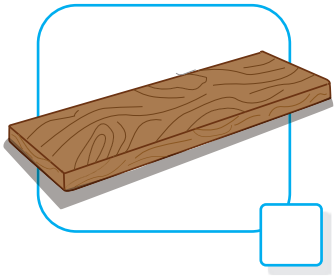

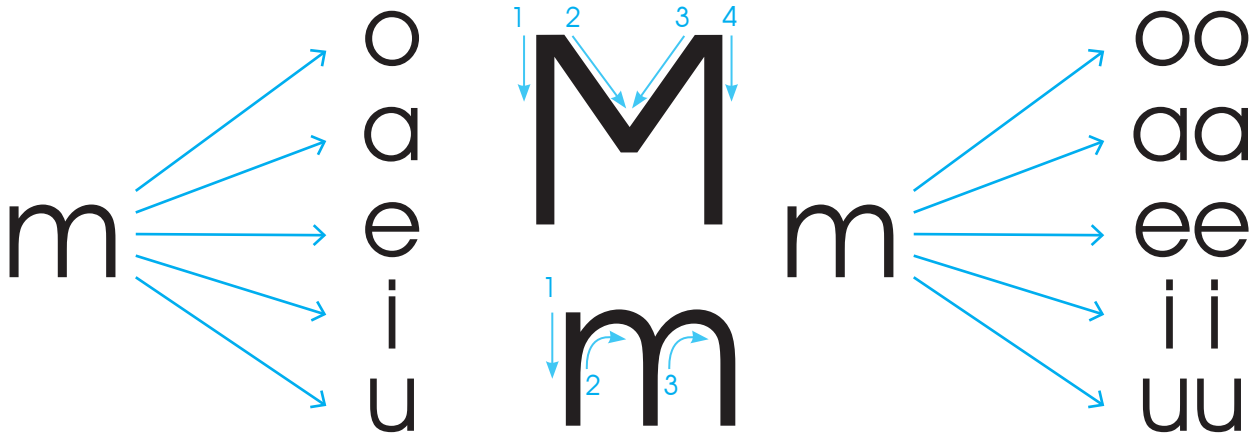

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o jun ruuqul /**m**/. Jaari' ja nimatz'ijb' **M** k'in jaawa' ja kolatz'ijb' **m**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi re rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' b'aar jani numajb'ejeel jani' nuk'iisb'eej. Wakamiik, tab'ana' pan atz'ub'ulibaal, chi riij juun awachib'iil, owi pan uleew. K'aja k'a ri', tab'anaa' chuwaach wuuj k'in tab'onij chi re akarayoon. Takamuluuj ri rutunixiik jar ti tz'ijb' **m** ruuk'iin k'uxatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja julee' taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ee k'o chuxee'. Takamuluuj ruk'iin jun tz'ijb'ab'al owi karayoon ja taq xi'latziij: **mu**, **ma**, **muu**.

muxu'x

muuch'

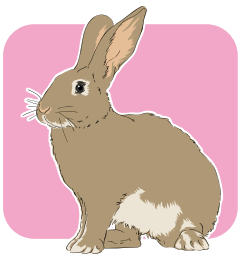

imul

maseb'al

Ke'atz'eta' ja jujunal achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Tajuxu' pa jun setesik ja xi'latz'ijb' ja ruk'aan jar achib'al.

mu me ma

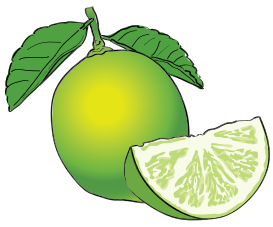

un mu ma

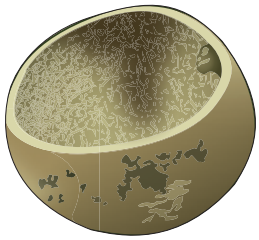

ma maa moo

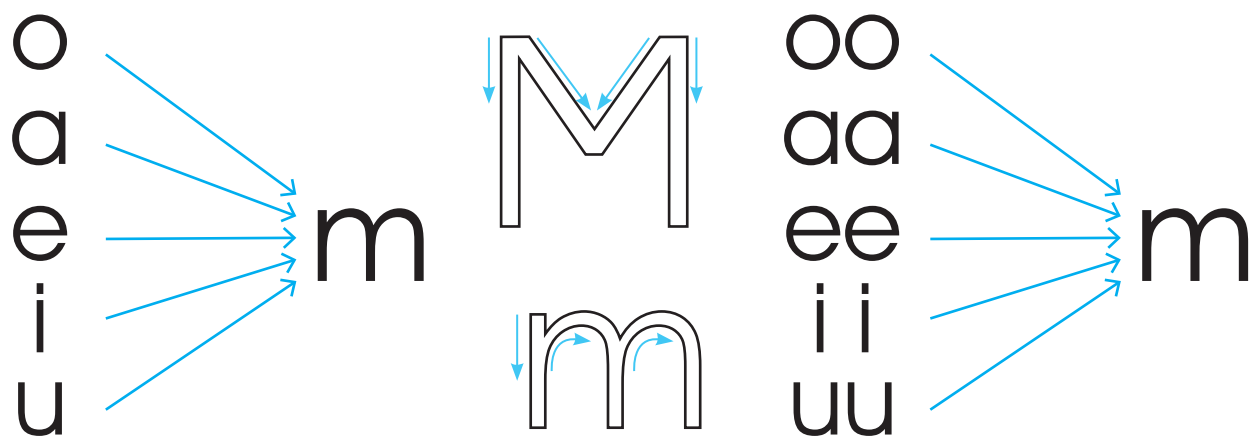

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **M** chaqaa' ja ti kolatz'ijb' **m**, kattare' chi riij ja ch'uut.
- Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' ri'. Jawi nawak'axaaj ja xi'latz'ijb' om, am, em, im, um, naaya' jun paq'in q'ab'aaj: al, aj, ol, um, il, el, am, ul.
- Tatz'eta' jar achib'al ri' k'in tab'iij ruub'ii'. Tetz'eta' ja taq tziij k'o pa ruupoox. Takamuluuj ruuk'iin tz'ijb'ab'al owi karayoon ja taq tziij ruk'aan ruub'ii'.

em

am

im

Ke'atz'eta' ja xi'latz'ijb' jar ee k'o pa yuqaaj. Takanoj ruk'uulaaj ja taq xi'latz'ijb' ja xa ee junaam, k'a jaari' tatunu' ruuk'in jun jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

am	em
iim	oom
em	am
om	um
eem	iim
um	uum
aam	om
im	eem
oom	im
uum	am

Tatijooj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **M** k'in kolatz'ijb' **m**. Takamuluuj rutz'ijb'axiik chi re atz'ijb'ab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

M m M m M m M m M m

M m

Takamuluuj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **m**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij jar achib'al.

mo

ma

me

mi

mu

Takamuluj rub'ajniik ja ko'latz'ijb' **m** tatunu' ruuk'iin ja taq k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij jar achib'al.

moo

maa

mee

mii

muu

Pan ejqaal tab'iij keeb'ii' ja achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' ma, mo, me, mi, maa. Tatz'ijb'aaj ja xi'latz'ijb' ja nuumaj rii' ruk'iin ja jux k'o pa ruupoox. Tatz'eta' jar achib'al.

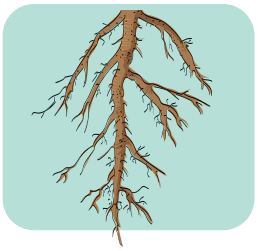

ma

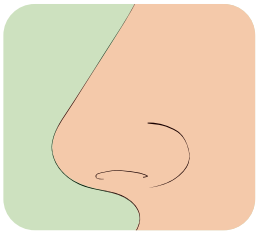

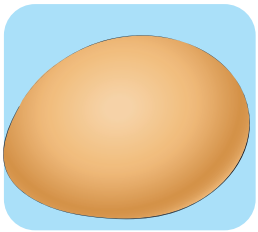

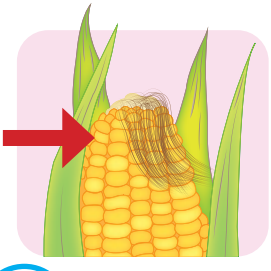

Tatija' rij rusik'ixiix ja tziij jar ee k'o chuxee' ja juujun achib'al. Takamuluj ruk'iin atz'ijb'ab'aal. Ja keeb'ii' winaq chi re nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi.

Marta

moolaaj

molooj

mix

Ke'atz'eta' jar achib'al ri'. Ejqaal tab'ij keeb'ii', takonoj ruuqul ja tz'ijb' okinaq. Chuuxee' ja juujun achib'al k'o jun setesik rixiin jujun ruuqul ja tz'ijb' ja ruk'aan ja tziij. Tatija' riij tab'ana' ruuqul ja tz'ijb', naawil ala'.

○○○

○○○○

○○○○

○○○○○

Katsamaj ruk'iin ja taq wuuj ja ruk'aan tz'ijb', tab'ana' ja samaj ri':

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' k'in ja tziij ja ruk'aan tz'ijb' **m**, tanuku' rub'ajniik.

mo – me – om – em – mu – mi– um – im – ma – am

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul tz'ijb' j, l. m, tanuku' rub'ajniik.

muuj – muul – mama' – molooj – moolaaj– mulaaj – mololoom
majoneem – melojeem – majalaal

Tasik'iij chi juujunal ja yuquyaq tziij. Taya'a' jun paq'in q'ab'aaj chi rijj ja juujun tziij ja ruk'aan ja yuquyiik tziij. Tawijlaaj jani' tziij ruk'uwaan ja yuquyaq tziij. Taq'omaaj tzan kaq ja kajperaaj ja ruk'uwaan k'iy tziij.

Julajuuj imul.

Nimalaj jul.

La mama' am.

N n

Tawojtaqij chik julee' taq tz'ijb'. Kaamiik nawojtaqiij ja ti tz'ijb' **n**. Tawak'axaaj ja tziij ri'. ¡Chaqajaa' qas ti utz!

Nop pa kaab'

Ja ta Maarta Tz'unun Ya' k'o wi'. Ja ruutee' ja ta Maarta ta, Aanjela ruub'ii'. K'o k'a jun q'iij, ja ta Maarta xb'e' ruk'in ruutee' pa k'ayib'al. Ja naan Aanjela xuuloq' nop pa kaab'. Ja ta marta k'a jaari' najb'eey meej xuutij ja nop pa kaab'. Ja ya Maarta xuutzu' chi ja nop kow k'in k'olok'ik.

Ja ta/ya Maarta nuumu' ja nop pa ri'aal kaab'. Chaqajaa' nuk'oopiij.

¡Qas q'a'xinaq ki'! keeri' nuub'ij ja ta/ya Maarta.

Pa ruk'isb'aal ja riij nq'ate' kojol reey. Xa jani' rub'ajnik b'atz' qas ki'. Xrelesaaj nojel riij ja nop.

k'aja' k'aari', ja ruutee' ja ta/ya Maarta xupaxiij ja nop. Qas pan ejqaal xuupaq' tzan jun aab'aj. Chi kaamuul xpaq'ataj wi' ja ti nop. Ja ta/ya Maarta qas xuuya' ruwach chi re.

¡Qas taqan utz! ¡K'o jun k'olok'ik **muniil** chi paan! ne'e ja naan Anjeela, kow xub'iij.

Ja k'aari' q'iij, ja ta/ya Maarta qas ki' nuuna' ja nop pa kaab'. Nupaxiij ja nop jani' xuuk'ut ja ruutee' chuwach.

Qotzijooni':

- ¿Naq xumajb'ej ja cholon tziij?
- ¿Naq chi re naach'ob atet ja toq ja/ya Maarta qas ki' xuuna' ja nop pa kaab'?
- ¿Naq qas utz xawak'axaaj chi paan ja cholon tziij?
- ¿Jani' rub'ajniik naach'ob' atet ja rupaan ja nop?

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /**nnn**/. Takamuluuj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /nim/, /nak'/, /na'/-/b'al/, /na'/-/ooj/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja **nitikir** ruk'iin ruuqul /**n**/.
- Tatz'eta' julee' taq achib'al, xajuun ruk'waan ruuqul jar /**n**/. Takunooj kajaa k'ari' ta b'oniij jar setesik.

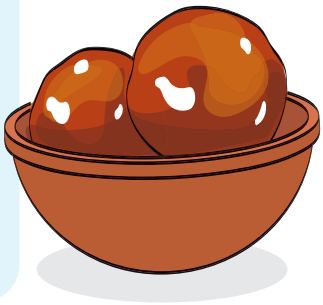

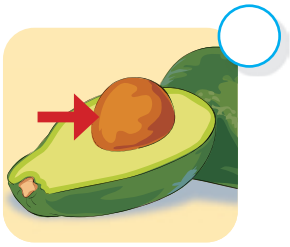

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri': /t'an/, /cha/-/pon/, /pa/-/joon/, /mi/-/ch'oon/. ¿Jani' ruuqul ja tz'ijb' k'o k'isb'al? ja ruuqul jaa ri' /n/. Tach'ob'o' chik jule' taq tziij ja ruk'aan ja /n/ pa ruk'isb'aal.
- Ja k'a kaamiik, k'iy jar achib'al k'ooli, kow tab'iij keeb'ii'. Tatz'eta' ja tz'ijb' ja b'enaq k'isb'al. Taq'omaaj ja ti kajperaaj ja ruk'aan jar achib'al ja nk'isib'ej pa /n/. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

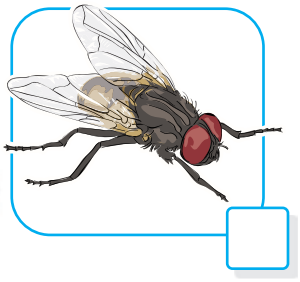

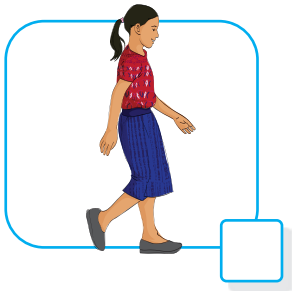

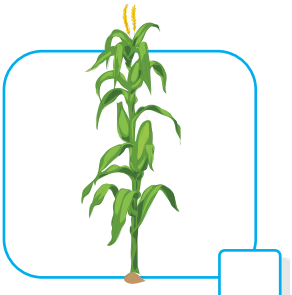

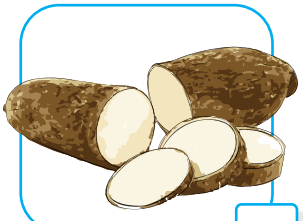

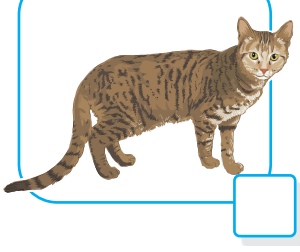

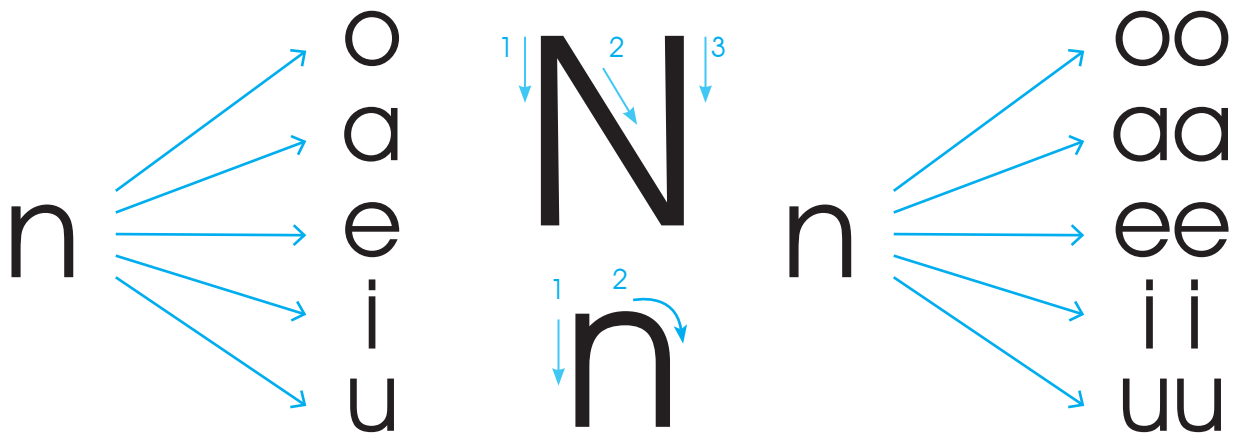

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o jun ruuqul /**nnn**/. Jaari' ja nimatz'ijb' **N** k'in jaawa' ja kolatz'ijb' **n**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi re rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' b'aar jani numajb'ejeel jani' nuk'iisb'eej. Wakamiik, tab'ana' pan atz'ub'ulibaal, chi riij juun awachib'iil, ruuk'iin q'oolxika', owi pan uleew. K'aja k'a ri', tab'anaa' chuwaach wuuj k'in tab'onij chi re akarayoon. Takamuluuj ri rutunixiik jar ti tz'ijb' n ruuk'iin k'uxatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja julee' taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ee k'o chuxee'. Takamuluuj ruk'iin jun tz'ijb'ab'al owi karayoon, jujunal taq tz'ijb' **n** chaqaa' taq k'uxatz'ijb' jar k'oli' ruuk'iin.

nup

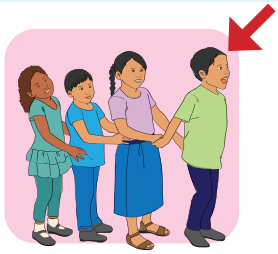

najb'eey

inin

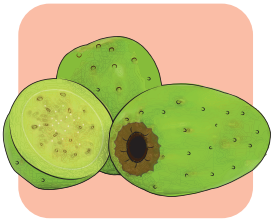

nixti'

Ke'atz'eta' ja jujunal achib'al ri'. Pan ejqaal tab'iij keeb'ii'. Tajuxu' pa jun setesik ja xi'latz'ijb' ja k'o ruubiii' pan achib'al.

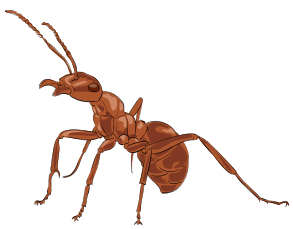

ja ma ni

je na lo

ji naa lee

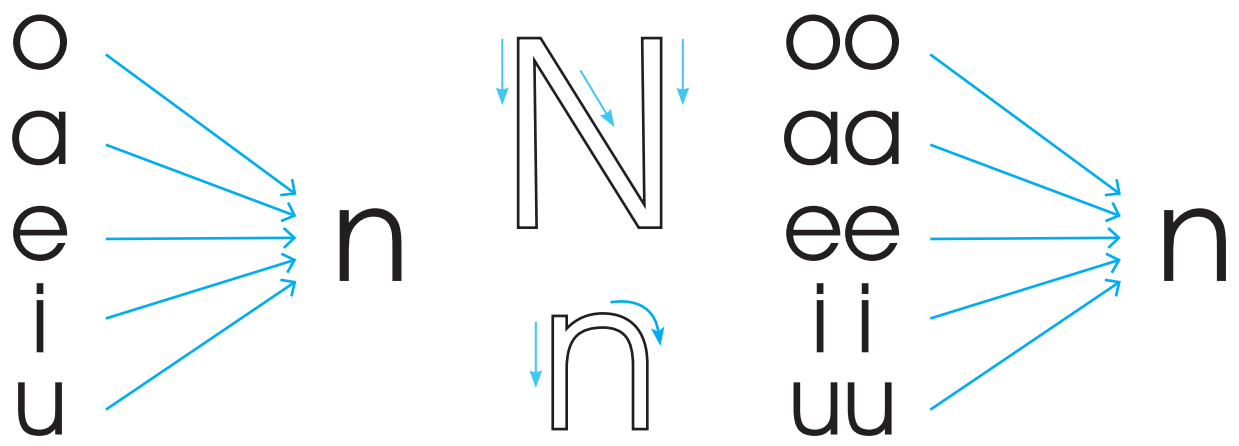

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **N** chaqaa' ja ti kolatz'ijb' **n**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'iin **n**.
- Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' ri'. Jawi nawak'axaaj ja xi'latz'ijb' on, an, en, in y un, naaya' jun paq'in q'ab'aaj: am, en, uj, la, om, ij, ja, in, on, el, un.

Tatz'eta' jar achib'al ri' k'in tab'iij ruub'ii'. Tetz'eta' ja taq tziij k'o chuxee jujunal achib'al ri'. Takamuluuj ruuk'iin tz'ijb'ab'al owi karayoon ja taq xi'latz'ijb' **an** y **oon**.

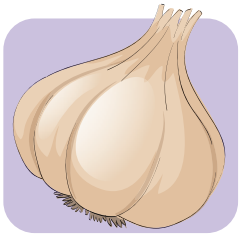

anxux

o'oon

Taq'omaaj, ronojel taq xi'latz'ijb': en, an, in, un, y on, ja k'o chi pan ja taq setesaq, xa naq ta ruka'yib'aal tab'ana'.

an nu un na en on

in on en no ne

ni in un an

Tatijooj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **N** k'in kolatz'ijb' **n**. Takamuluuj rutz'ijb'axiik chi re atz'ijb'ab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

N n

Takamuluuj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **n**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij jar achib'al.

no

na

ne

ni

nu

Ta'sik'iij julee' taq tunuun tz'ijb' **n** ruuk'iin taq ruuk'uxaa' tz'ijb'. Takamuluuj rutz'ijb'axiik chi re atz'ijb'ab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

noo

naa

nee

nii

nuu

Pan ejqaal tab'iij keeb'ii' ja achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **noo**, **nu**, **no**, **naa**, **na**, **ni**. Tatz'ijb'aaj ja xi'latz'ijb' ja nuumaj rii' ruk'iin ja jux k'o pa ruupoox. Tatz'eta' jar achib'al.

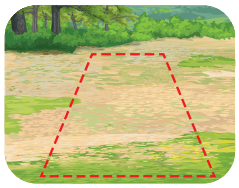

noo

Tatija' rij rusik'ixiix ja tziij jar ee k'o chuxee' ja juujun achib'al. Takamuluj ruk'iin atz'ijb'ab'aal jar taq xi'latz'ijb': **ne**, **na**, **naa**, **nu**. Ja keeb'ii' winaq chi re nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi.

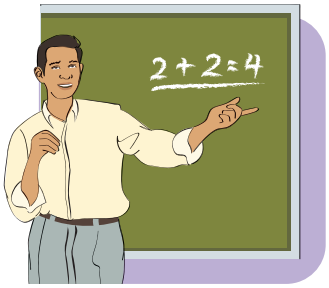

tijonel

Neel

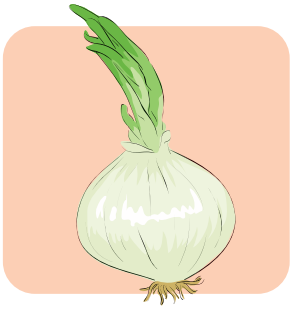

xanakat

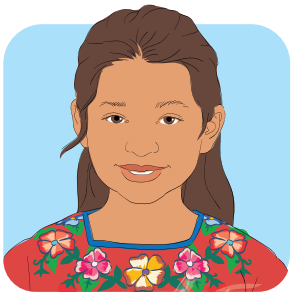

Niila

Ke'atz'eta' jar achib'al ri'. Ejqaal tab'ij keeb'ii', takonoj ruuqul ja tz'ijb' okinaq. Tateja' riij nab'iij ruuqul jar ikonaq jar taq tziij. Tiya' jun ch'unch'ik o jun kool setesik ruumaak jujunal ruuqul jar nawik'axaaj. Ta'tz'eta' ja achib'al.

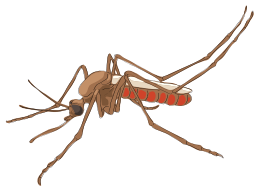

Katsamaj ruk'iin ja taq wuuj ja ruk'aan tz'ijb', tab'ana' ja samaj ri':

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' k'in ja tziij ja ruk'aan tz'ijb' **n**, tanuku' rub'ajniik.

no – ne – nu – ni – un – na – an – non – nin – nun – nen – naan

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul tz'ijb' j, l, m, n, tanuku' rub'ajniik.

nee' – nim – no'j – inin – na'ooj, – jani' – junaa' – mani' – njinini nimaneel

- Tasik'iij ja yuquyaq tziij ri'. Tasik'iij chik jumuul, ja kaamiik, naaya' jun paq'in q'ab'aaj chi rij ja juujun taq tziij.
- Tawijlaaj jani' tziij ruk'uwaan chi jujunal ja yuquyiik tziij.
- Taq'omaaj ja kajperaaj tzan kaq b'aar k'o wi' ja yuquyiik tziij ja ruk'uwaan k'iy tziij.

Jaa nim alaa'.

Juun am.

Juun molaaj jee' ajiij.

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

Nqaajo' natkikooti k'in nasamajiij jar awojtaqiin chik. Kaamiik naawil jun cholaj tziij rixin juujun tz'ijb' jar atz'etoon chik "j", "l", "m", chaqajaa' "n". Utz naab'an nik'aj samaaj kamiik ja k'a nik'aaj k'a cha jun q'iij chik.

- Tasik'iij ja tziij ja tz'ijb'atali.
- Takanooj ja tziij ja ruk'uwaan j, chi paan ja ruxaq wuuj ri' k'in cha jun ruuxaaq chik. K'ooli naawil najb'eey, pa ruk'isb'aal owi pa runik'ajaal ja tziij.
- Tajuxu' tzan kaq nojelaal ja taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **l**. Ja k'a **m** nuk'isb'eej tzan xaar naajux wi'.
- Tab'ana' jun setesik chi kiij ja tziij ja ruk'an ti tz'ijb' **n**.
- Tzan ruuqul ja paq'in q'ab'aaj, tasik'ij oxi' taq tziij chi kojol ja tziij. Tacha'a' ja nawaajo'.
- Chi kikojol ja tziij takanooj ja taq kookoj tziij k'in Taq'omaaj tzaan q'an.
- Tajuxu' ja nimaq taq tziij.

J j

ja	jo'
jumuul	jumeej
ji'joj	jolaani
ji'ooj	jamali
jaan	jaaj
je'ee	junaan
jamooj	jul

L l

iil	lema'
ilineem	lajuuj
ajilaneem	leej
lool	Liiixa
ujl	alaa'
Lu'	aal
Lu's	jal

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

M m

muuj
muniil
meem
majani'
mu'uli
muul
majalaal
molooj
am
majuun
molaaj
mama'
majoneem
mejeleem

N n

naan
no'j
na'ooj
nimaneel
na'oneel
nimaneem
nuujaal
Niila
nim
Naana'
na'ojiil
neeli
nimaleem
numama'
nee'
nimareem

Chi paan ja cholaj tziij ja k'o pa rixkin, naawil chik julee' taq tziij. Katsamaj ruk'iin:

1. Tasik'iij ajninaq ja najb'ey cholaj tziij. Tab'ana chaqajaa' ruuk'in ja rukab' cholaaj.
2. Tacha'a' ka'i' tziij chi kojol ja juujun cholaaj k'in tab'ij ruuqul ja juujun tz'ijb'.
3. Tatunu' ruk'in jun jux ja taq tziij ja k'o pa najb'ey yuqaaj, ruk'iin ja k'o pa ruukab' yuqaaj, ja xa junam tz'ijb' nk'isib'en wi'.

iil
chiij
muuj
ujl
jalaal
moloon
juliin
muuj
junaam
nim
nimaleem
majoneem
meloon
ju'uuj
am
k'im
muliin
jal
imul
lajuuj
ajiij
Neel

¡Qootz'aan ruk'iin ja taq tziij!

Rub'eyal samaaj: Taqupiij jar ejtz'ab'a'l. Tab'otzo' ruk'iin naayl, jawi natkowiini.

- **¿Jani' rejtz'ab'exiik?** Nk'aatzin tz'ajpib'al ruwi' lameet chaawe, taq chee', taq kookoj aab'aj, jaari' naaya' chi kiij ja jujunal tziij ja xtib'iij jar awajtiij. Ja toq xtasik'iij kow aaqul tab'ana'.
- Takuchu' chi jun tziyaq jar achib'al ja nuumaj el ruub'ii' ruk'in ja tz'ijb' j.
- Taya'a' rejtaal chi jun tziyaq ja b'i'aaj ja n nk'isib'eej.
- Tasik'ij keeb'ii' ja taq achib'al ja xtuuk'ut chaawach jar awajtiij, chaqajaa' taya'a' rejtaal chi re jun ti tziyaq ja tziij ja qas nim.
- Tacha'a' jun achib'al k'in tasik'ij ruub'ii'. Tab'ij jun yuquyik tziij ja nel to chi riij ja ti tziij.
- Tacha'a' ka'i' achib'al k'in tab'iij keeb'ii'. Tab'iij naq chi tziijaal ja qas ti ko'li.

Chi paan ja jun ruxaq wuuj chik, k'o chik julee' taq ejtz'aneem ruk'iin ja taq tziij.

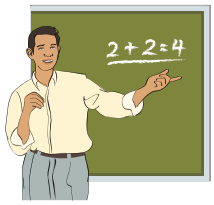 tijoneel	ooj	am	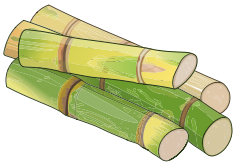 ajiij	10 lajuuj
jaan	jal	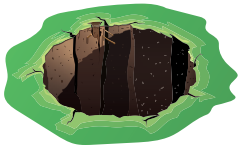 jul	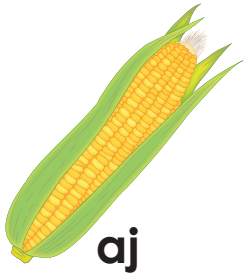 aj	1 juun
5 jo'oo'	leej	mama'	inin	naan
imul	lool	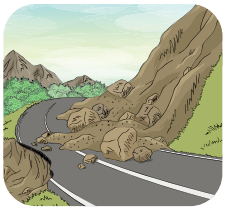 ujl	alj	alaa'

¡Qo'ejtz'an chik jutiij ruk'iin ja taq tziij!

Jar awajtiij nuucha' jun tziij pa ruxaaq ja wuuj jar atz'etoon chik, naab'an jun ejtz'aneem ruuk'iin. Chaqaa' xtaq'ijij riij, jawi k'o chuwach jar atz'aalaam, tak'utu'

- Nakanoj jun tziij chaqaa' tab'ana' jun ejtz'aneem ruuk'in. Jar awachib'iil nkiq'ijiij.
- Tawak'axaj keequl ja jujunal tziij ja xtib'iij jar awajtiij. Taq'ijiij naq chi tzijaal k'ajaa ri' takanoj chuwach atz'alaam. K'aja k'ari', takanooj jun tziij, tab'ij ruuqul ja tz'ijb' ja ruk'aan ja tziij cha jar awachib'il nkiq'ijiij.
- Jar awajtiij nub'ij jun ajilab'al. Takanooj ja tziij k'in tab'ij jun yuquyik tziij ruk'iin ja tziij.

1 je'ee'	2 julee'	3 jo'	4 ojoj	5 Juliin
6 nim	7 na'oneel	8 mu'uuj	9 moolooj	10 molaaj
11 minoon	12 melojeem	13 mejeleem	14 jaloneel	15 jalajoj
16 majoneem	17 maja'ni	18 ajl	19 ujl	20 lajuuj

a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
a'	o'	u'	e'	i'
a'	o'	u'	e'	i'
a'	o'	u'	e'	i'

j	l	m	n
j	l	m	n
j	l	m	n
j	l	m	n
J	L	M	N
J	L	M	N

Ch ch

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **ch**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ti chee' xjotayiin chik

Pa komoon k'achelaaj rixin tinaamit ee k'o' jalajoj ruwach nimaq taq chee'. Ja **ri'jalaj chee'** jari' qas jab'el nimalaj chee' k'in qas nim ruupan. Ja taq chee' qas yuqul keek'u'x ruk'iin. Xa jani' kitata' kib'anoon chi re.

K'o k'a jun aaq'a' xwinaqar jun xokomel jab' xuqasaaj ja ri'jalaj chee'. Toq xsaqari konojelaal ja taq chee' xeb'isooni, chaqajaa' xeb'isooni ja taq tz'ikin ja kib'anoon kochooch pa taq ruuq'a'.

¿Naq nqaab'an kaamiik? keeri' xkib'iij jar achi'ii' rixin tinaamit. Qaqupiij, qab'ana' tz'alam chi re keeri' xub'ij juun chi ke. Utz xeche'e' konojelaal.

Xkilasaaj ja tz'alam xa jun setesik kuta'm xk'eje' kaan. Xarwaari' ja ti chee' ma ruk'isoon ta rusamaaj chuwach ja qaatee' ruuwach'uleew.

Ja toq k'a xqa'j najb'ey jab', ja ti chee' xjotayin chik jumeej, xk'ijy chik.

Qotzijooni:

- ¿Naq xuub'an ja chee'?
- ¿Naq tib'ij tziij: "Ja chee' ma ruk'isoon ta rusamaaj chuwach ja qaatee' ruwach'uleew?
- ¿Naq nerub'ana' ja ti chee' naach'ob' atet ja nnatax chi paan ja cholon tziij?
- Tab'ana' rachib'al ja ti tziij ja qas xqa'j chaawach. Tak'utu' jar achib'al chi kewach awachib'iil.

- ¿Naq/achike achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /ch/, /ch/, /ch/. Takamuluuj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /choom/, /chuum/, /choo/-/laaj/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja numajb'ej ruuqul pa /ch/.
- Tasiik'iij ja nuuk'ut chuxee' ja jujunal achib'al, kow tab'iij. Tab'ana' jun setesik chi riij ja ti achib'al ja nuuchap el ruuqul ruuk'iin ja tziij **chee'**.

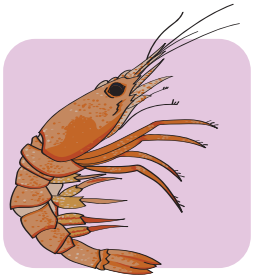

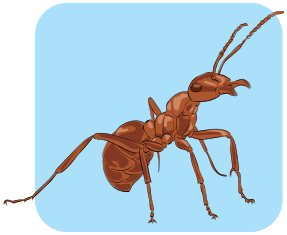

Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri', ruk'aan ruuqul tz'ijb' /ch/ tab'ij keeb'ii' chi jujunal ruk'iin jar awajtiij. Jawi ja ruuqul ja ti tz'ijb' najb'eey k'owi' taya' jun **X** chi riij jar achib'al, owi, ja ti ruuqul pa ruk'isb'aal k'owi' naaya' jun ✔ chi riij.

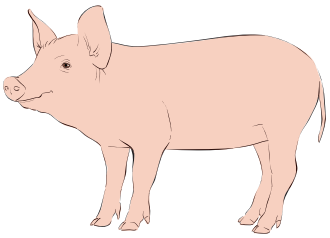

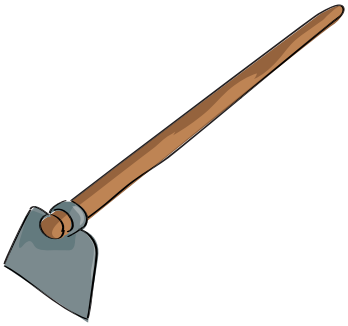

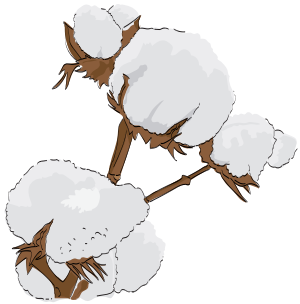

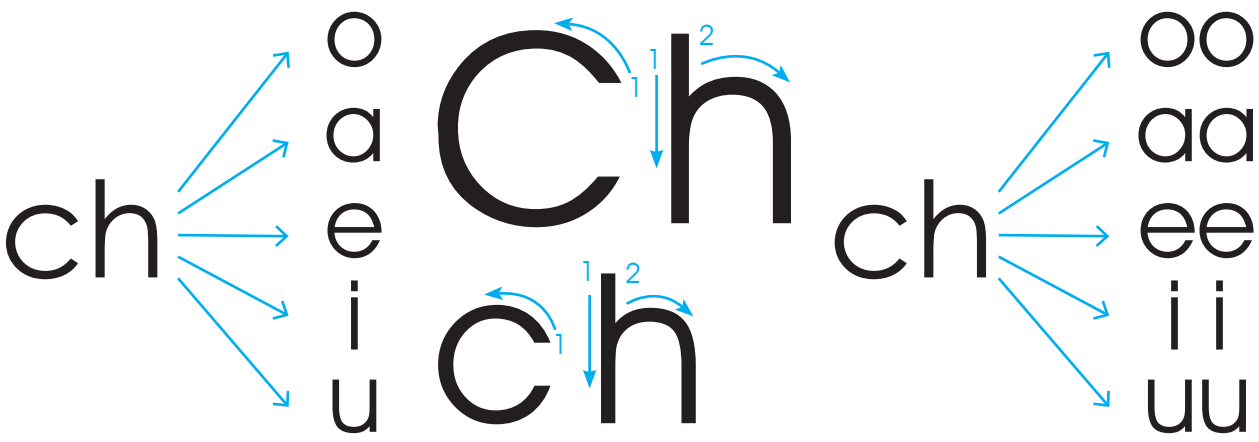

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /**ch**/. Jaawa' nimatz'ijb' **Ch** k'in jaawa' kolatz'ijb' **ch**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'ej eel k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach ja tijob'al, tab'ana' rachib'al ja tz'ijb' chuwach uleew tzan jun yees. Takamuluuj rutunixiik ja ti tz'ijb' **ch** ruk'in k'uxatz'ijb'.
- Ejqaal tab'iij keeb'ii' ja taq achib'al ri', tawila' keequl ja taq xi'latz'ijb' **chaa**, **chuu**, **choo**, **chi**. Tatz'ijb'aaj ja taq xi'latz'ijb' chuwach ja taq jux jar ee k'o pa rixkin.

choo

Tatz'eta' ja xi'latz'ijb' ja k'o najb'eey chi ke ja juujun cholaaj. Taya'a jun setesik chi riij jar taq tziij ja ruk'uwan ja xi'lati'ijb' taq'omaaj ja k'utuun chaawach.

cho	am	cho'm	muul	chojmiin
cha	naan	chaajiin	jaan	chajniin
chi	aachi	jaaj	muuj	chiij
che	meem	ajache'l	leej	chee'
chu	lool	chuulaaj	nim	chumaan

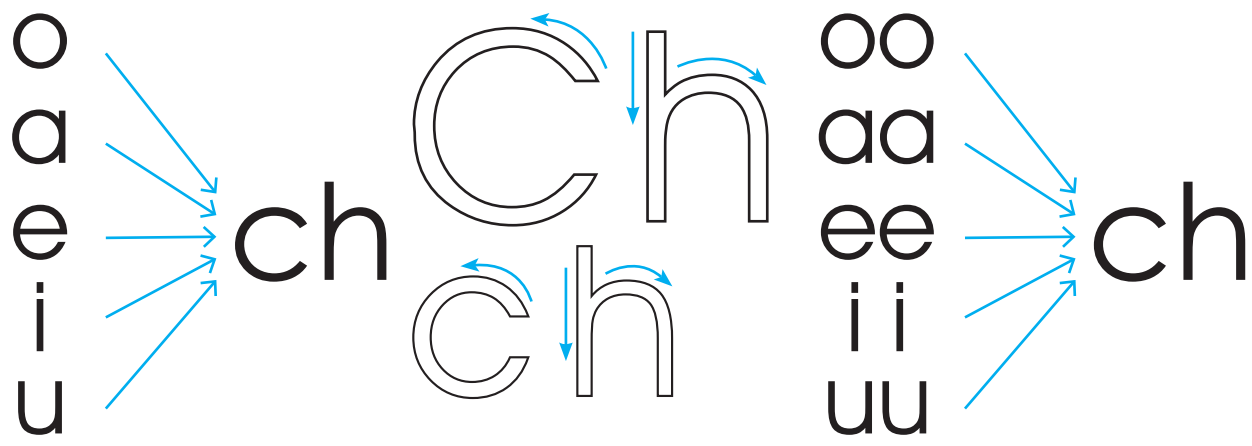

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Ch** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **ch**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'iin **ch**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja och, ach, ech, ich, uch, naak'eq aawii': och, am, uj, ech, oj, ich, om, uch, ol, im, ach, an.

Tasik'iij ja xi'latz'ijb' ja k'o chuuxee'. Tab'ooniij ja och, ach, ech, ich y uch.

och uch ich chu ach

che ech och cho ich

chi che cha uch ach

ech che cha chi ich

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Ch** k'in kolatz'ijb' **ch**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'utuuj ja wuuj.

Ch ch Ch ch Ch ch Ch ch

Ch ch

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **ch**, ruk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

cho

cha

che

chi

chu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **ch** rutunuun rii' ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluuj chi re atz'ijb'ab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

choo

chaa

chee

chii

chuu

- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' ja taq achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **cha**, **cho**, **chii**.
- Tab'ana' jun juux chi riij jar achib'al ja ruk'aan ja xi'latz'ijb'. K'aja' k'aari' tatz'ijb'aj chuwach ja taq juux ja nuuk'am rii' ruk'iin.

choo

che

cha

chu

chii

chi

chuu

che

Tatija' rij rusik'ixiik jar taq tziij ja k'o chuuxee' ja juujun achib'al. Takamuluj ruk'in atz'ijb'ab'aal ja taq xi'latz'ijb': **chee**, **chi**, **chuu**. Ja keeb'ii' winaqii' chi re nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi'.

chee'

Chuus

Cheepa

chi'aaj

Chi pan jujunal kajperaaj k'o kaaka' achib'al. Pan ejqaal tab'ij keeb'ii'. Tanataj ruuqul ja tz'ijb' ja numajb'ej el keeb'ii' ja juujun achib'al. Tab'onij ja ti setesik ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' **ch**.

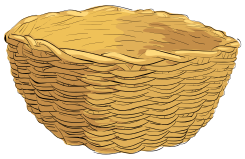

Taqupiij ja wuuj rixiin ja taq tz'ijb' ja ko' pa ruk'isb'aal ja samaaj ri'. Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' chaqajaa' ja taq tziij ja ruk'uwaan ja tz'ijb' **ch** k'aja k'ari' tatunu' ja taq wuuj.

1. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul tz'ijb' ch, j, l. m, n tanuk'u' rub'ajniik.

chi'-aaj – chuum – chiij – ichaaj – choolaaj – cha'ooj – cho'm – chaj chenooj

- Ke'asik'iij ja yuquyaq tziij ri'. Ke'asik'iij chik jumuul, kaamiik, naaya' paq'in q'ab'aaj chi rij ja juujun tziij.
- Ke'atz'eta' jar achib'al k'in tatunu' ja yuquyik tziij ja nb'e ruuk'iin.
- Tatz'ijb'aaj ja yuquyik tziij pa rixkin jar achib'al.

Ja ti naan nsamaji. **Nim ja chee'.** **Jar aachi nsamaji.**

K k

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **k**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ti rukoloo' jar aa Keel

Jar aa Keel jari' jun ti alaa' qas nikikooti, qas ne'ejtz'an pa q'ayiis. Ja rutata' nuchajij taq chikop ja utz **nek'eje'** chuwach jaay. Nojel nimaq'ab'iil ajaa' rachib'il rutata' nekeek'am el ixoqii' taq wajkax pa tijoj q'aayiis. Ee k'o juujun nekeexim cha ma keeb'e najt rumaal chi ja chuchii' k'o siwaan.

Jar aa Keel xa b'aar ta nb'e wi' nojel taq muul ruk'aan jun rukoloo'. Qas nuyariij nrojtaqij jani' nb'ajn chi kixijmiik jar ixoqii' taq wajkax, jani' nuub'an ja rutata'.

Xuub'an k'a jun q'iij jar aa Keel xrachik'aaj chi ntajiini nuuxim jun ixoq wajkax tza'n rukooloo'. Chi paan jar achik' ja rutata' xuub'iij chi re, toq xkatk'ijyi ne'aaxim jar ixoqii' taq wajkax chi re ja ti akooloo'.

Qotzijooni:

- ¿Naq nraajo' jar aa Keel pa ruk'aslemaal?
- ¿Naq ruumaal neruuxim julee' taq ixoqii' wajkax?
- ¿Nach'ob' atet jar aa Keel k'in rutata' looq' nekeena' ja wajkax? ¿Naq ruumal?
- Tach'ob'o' jun achinaq ja nawaajo naab'an toq xkatk'ijyi. Tacholo' chuwach jar awajtiij.

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /k/, /k/, /k/. Takamuluuj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': / kaal/, / kan/, /kiik/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuchap el ruk'iin ruuqul /k/.
- Tasiik'iij ja nuuk'ut chuxee' ja jujunal achib'al, kow tab'iij. Tab'ana' jun setesik chi riij ja ti achib'aj ja nuuchap el ruuqul ruuk'iin ja tziij **kolo'**.

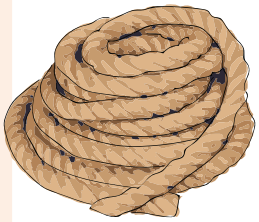

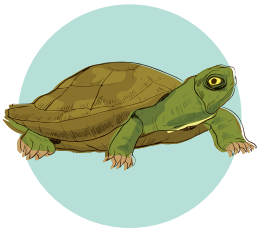

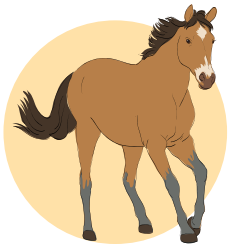

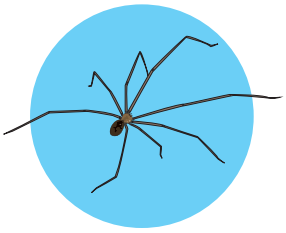

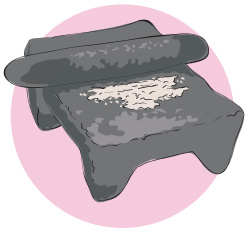

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb' /k/, pa ruk'isb'aal k'in pa nik'aaj k'o wi'. /luuk/, /a/-/ kaa'/, /jiik/, /majk/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'ij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj ja kajperaaj rixiin ja ti achib'al ja ruk'aan ruuqul ja ti tz'ijb' /k/ k'o pa nik'aaj chaqajaa' k'o k'isb'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

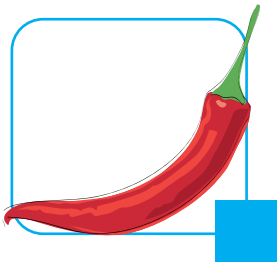

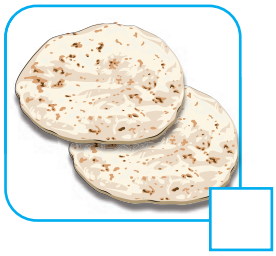

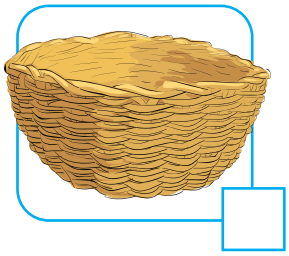

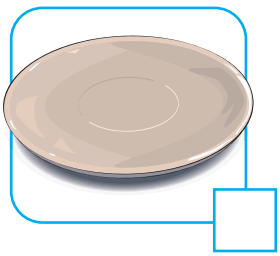

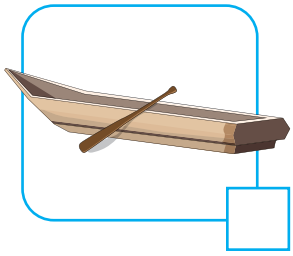

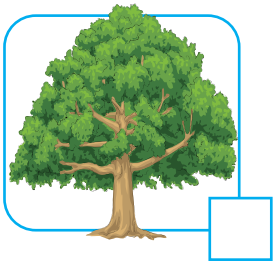

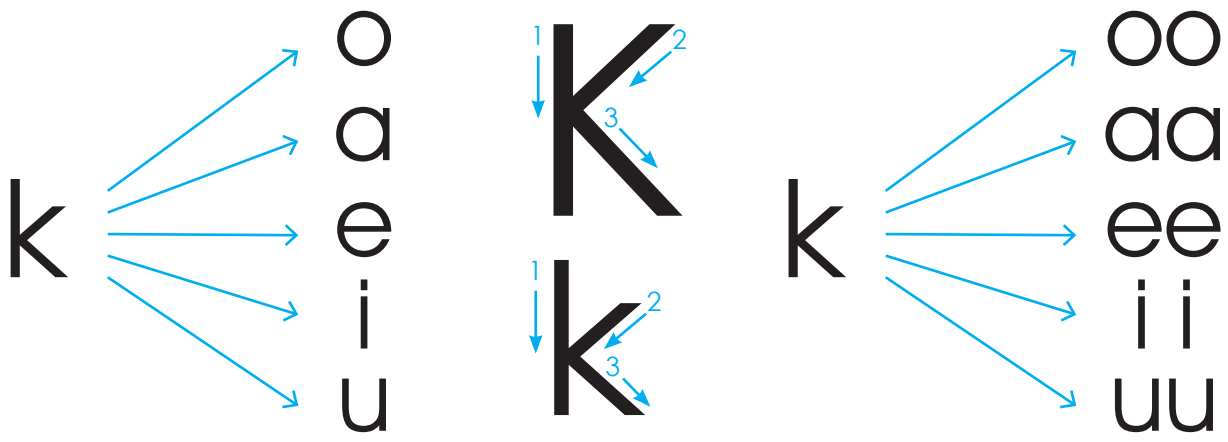

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /**k**/. Jaawa' nimatz'ijb' **K** k'in jaawa' kolatz'ijb' **k**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'ej eel k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, tachapa' jutz'iit ja b'onibal, tza'n ruwi' aaq'a' tab'ana' rachib'al ja ti tz'ijb', k'iyalaj muul tab'ana'. Takamuluj rutujniik ja ti tz'ijb' **k** ruk'in k'uxatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' jar achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij jar ee k'o chuxee'. Takamuluj tzaan jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **kaa**, **kee**, **ka**, **kuu**.

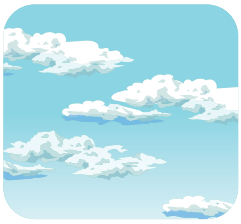
kaaj

keem

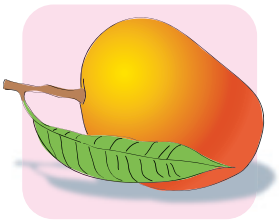
maanka

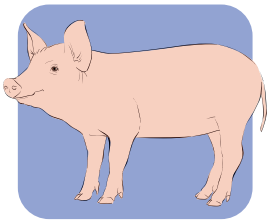
kuuch

Tab'ij keeb'ii' pan ejqaal ja taq achib'al, tawila' keequl ja taq xi'latz'ijb' **ko**, **ka**, **ke**, **ki**, **ku**. Taq'omaaj ja ti setesik ja ruuk'aan ja xi'latz'ijb' ja numajb'ej el ruub'ii' ja taq achib'al.

ka ko ki

ke ki ku

4
ka ki ko

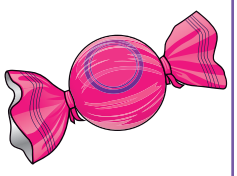
ke ku ki

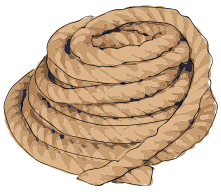
ku ko ke

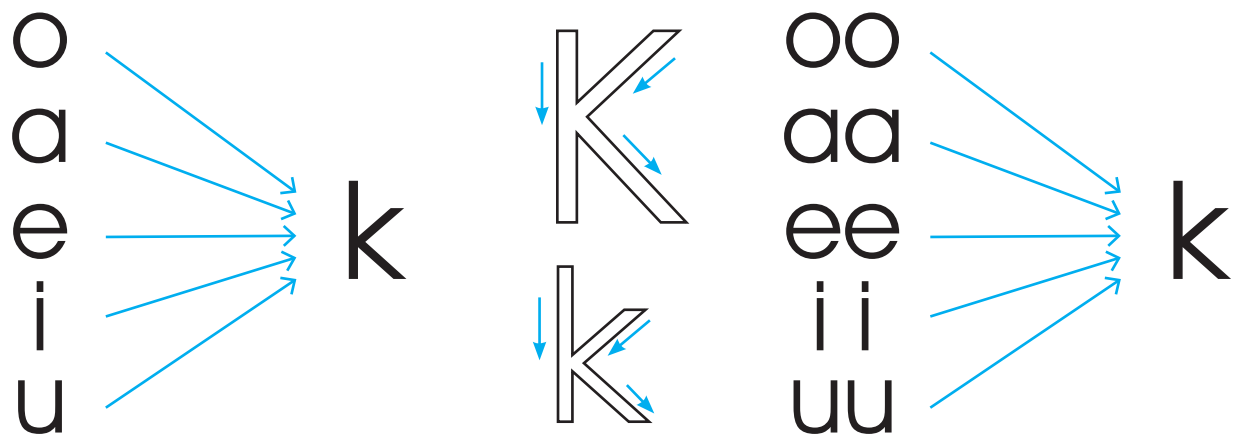

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **K** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **k**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'iin **k**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja ok, ak, ek, ik, uk, naaraq aachii': och, ak, uj, ech, ok, ich, om, ek, ol, im, ach, an, uk, uch, ik.
- Tatz'eta' ja ti achib'al, k'aja k'ari' tab'iij ruub'ii'. tasik'iij ja taq tziij k'o' pa ruupoox. Takumuluj ruub'ii' tza'n atz'ijb'aab'aal.

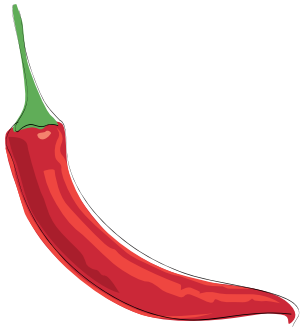

ek

iik

ok

Ke'atz'eta' ja taq xi'latz'ijb' ri'. Taq'omaaj ja taq ruxaq chee' ja ruk'uwaan ja taq xi'latz'ijb' ok, ak, ek, ik, uk.

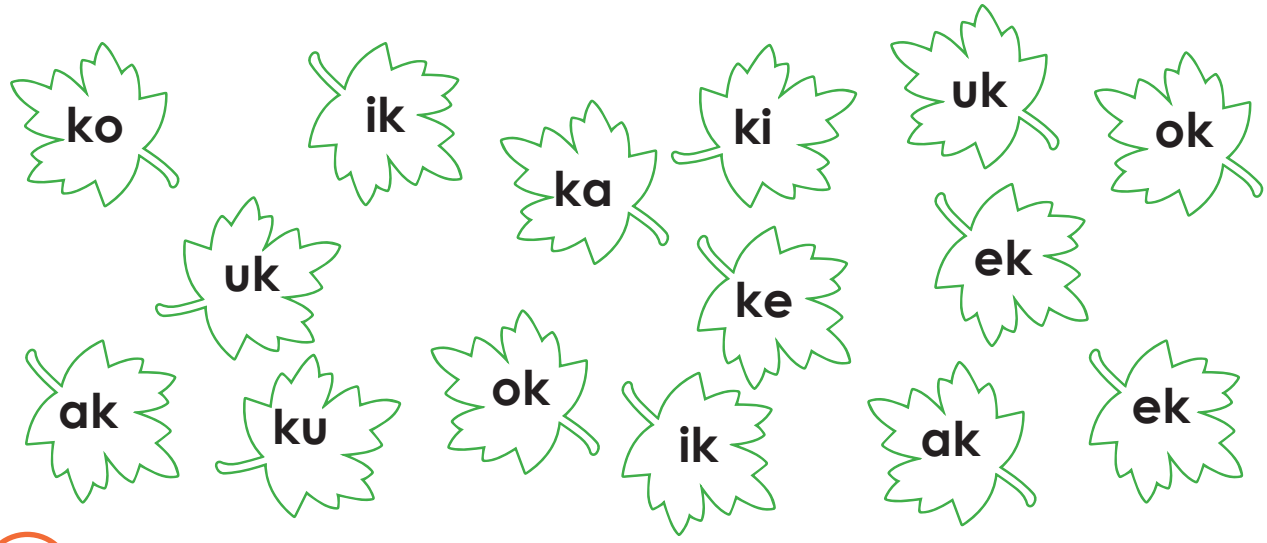

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **K** k'in ko'latz'ijb' **k**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'utuxi.

K k K k K k K k K k

K k

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **k**, tatunu' ruk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij jar achib'al.

ko

ka

ke

ki

ku

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **k** ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj rutz'ijb'axiik tza'n tz'ijb'ab'al ja k'amb'al tziij, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

koo

kaa

kee

kii

kuu

Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' ja juujun achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **kuu**, **ka**, **ko**. Tatz'ijb'aaj ja taq tz'ijb' ja nraajo' na cha ntz'aqati ja juujun tziij.

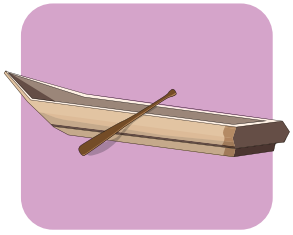

ju ___ '

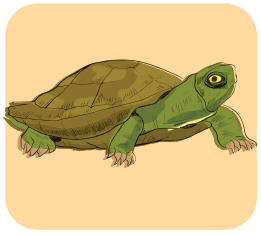

___ 'k

cha ___ ch

___ lo'

Tatija' rij rusik'ixiik ja tziij rixin juujun achib'al. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja taq xi'latz'ijb' ja ruuk'aan ja k: **koo**, **kaa**, **Kee**, **Ku**. Ja keeb'ii' winaqii' k'in juyu' taq'aaj pa nimatz'ijb' nmajb'ej el wi'.

kooch

kaaj

Keel

Ku'

Tatz'eta' ja taq achib'al ri', kow tab'iij keeb'ii', pan ejqaal tab'ana'. K'iyalaj muul tab'ana'. Tawila' ruuqul ja tz'ijb' ja nuwinaqarisaj jun tziij k'in tab'ij ruub'ii'. Tab'onij jun kajperaaj rixin juujun tz'ijb' ja ruk'aan ja tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

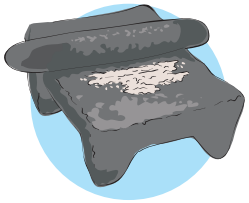

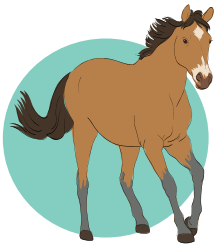

1. Tach'upuuj ja wuuj ja k'o k'isb'al ja ruk'aan taq tz'ijb'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **k** k'aja' k'aari ke'anuk'u' rub'ajniik.

chi'—aaj — chuum — chiij — ichaaj — choolaaj — cha'ooj — cho'm chaj — chenooj

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul tz'ijb' j, l, m, n, ch, k tanuku' rub'ajniik.

molaaj — ikaan — jaan — jul — junaam — le'lik — kaa' — kuku' kuuk — ajkuun

Natruuto' jar awajtiij, ejqaal tasik'iij ja yuquyaq tziij. Tatz'aqatisaaj ja yuquyaq tziij ruuk'iin ja taq tziij ja nuumaj rii' ruk'iin jar achib'al.

Jar alaa' nuuchoy chee' tza'n

ikaj – chikop

Ja rixin nuutee'.

le'lik – jukuu'

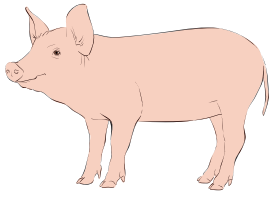

Ja nimalaj nuutij ichaaj.

kuuk - kuuch

P p

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **p**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ti pooy nikikooti

Ja ti pooy qas xkikooti ja toq xnimar rupaan ja q'iij. Jari' nub'iij chi pejtinaq chik **ruuq'iij** ja aj. Qas nkikooti rumaal chi ja rajawaal nrelesaj to pa ruk'ojlib'aal. Nchojmarisax ti ruuq'a' ja q'ipitajinaq chik k'in nk'amar el chik pa chajin awan.

Ja q'iij ajninaq xq'aaxi. Ja k'a rajawaal ma tok la'iil chi relesaxiik. Ja ti pooy xq'ax ruuk'ux. Xb'e pa nim ja ti'oneem rixin ruuq'a'.

K'o k'a jun aaq'a' toq warinaq, xchojmarisax rumaal ja rajawaal. Ja toq xyakataji utz chik ja ti ruuq'a'. Ja ti pooy qas xkikooti. Ja rajawaal xuuk'am eel k'in xupaab'a' chi kojol awan.

Ja ti pooy nxub'an ruk'in q'iiq', qas nkikooti. Ja taq awan chaqajaa' xekikooti.

Qotzijooni:

- ¿Naq choq ruumal xkikooti ja ti pooy toq xnimar rupaan ja q'iij?
- ¿Naq nek'atzin wi' ja pooy chi paan ja taq awan?
- ¿Naq nti'on chi re ja ti pooy?
- ¿La nkooji ja pooy pa chajin awan chi paan jar atinaamit? Tacholo' jutz'iit naq aq'axaan to ruk'iin ja pooy.

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /p/, /p/, /p/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /poom/, /paal/, /pojp/ - /piim/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /p/.
- Tatz'eta' jar achib'al. Kow tab'ij keeb'ii' chi jujunal ja k'o chuxee'. Tab'onij taq setesaq kixiin jar achib'al ja nuumaj el wi ruuqul ruk'iin ja ti tziij **pooy**.

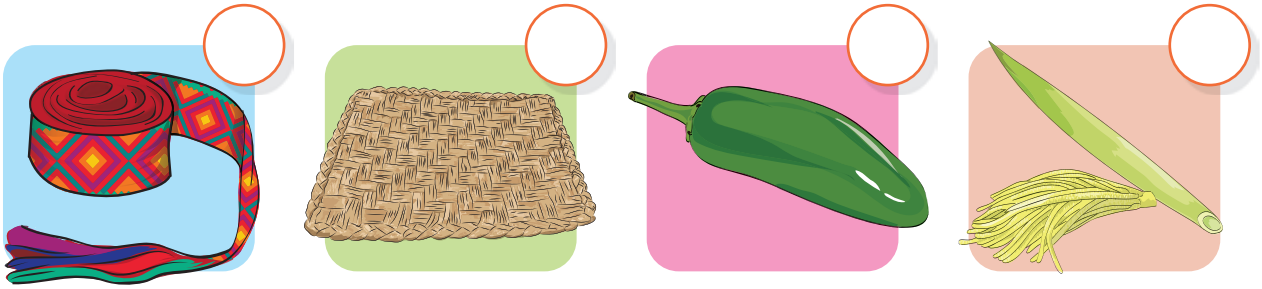

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /p/, k'isb'al k'o wi' chaqajaa' k'o pa nik'aaj. /kup/, /apal/, /nop/, /chu/-/pul/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Tajuxu' jun X chi riij jar achib'al ja ruuk'aan ruuqul ja ti tz'ijb' /p/ k'o' pa nik'aaj chaqajaa' k'o k'isb'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

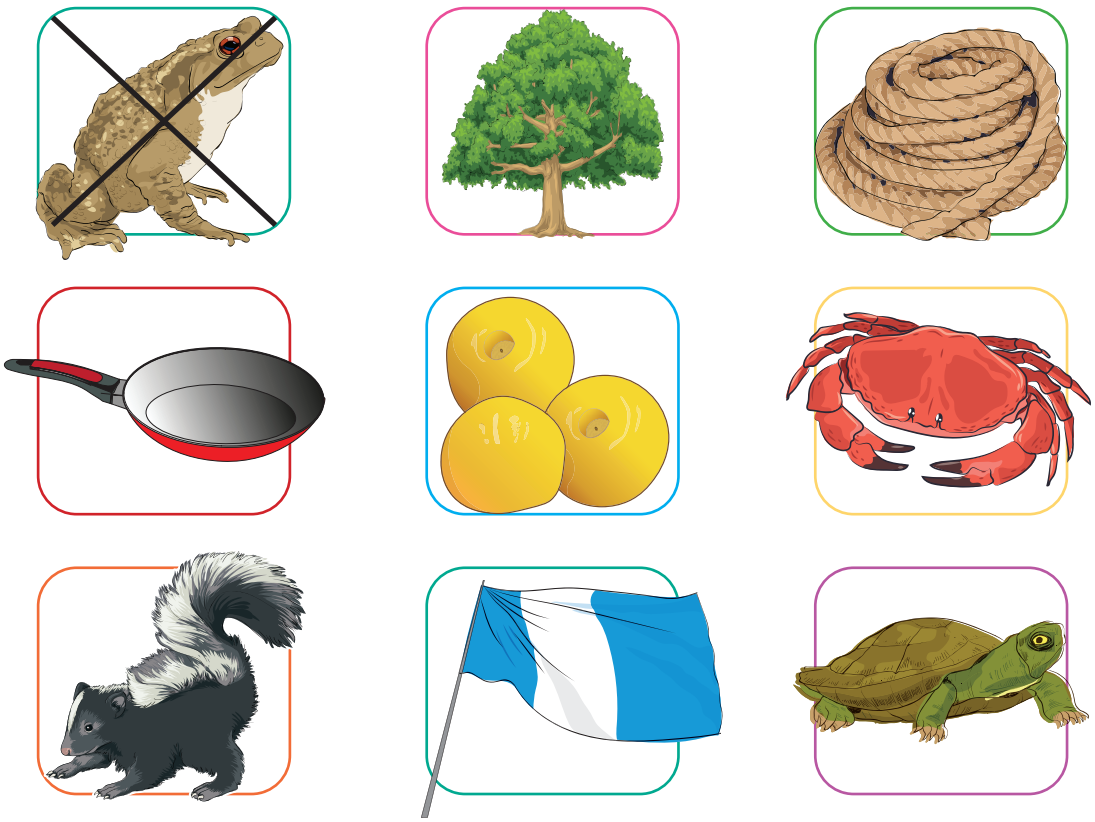

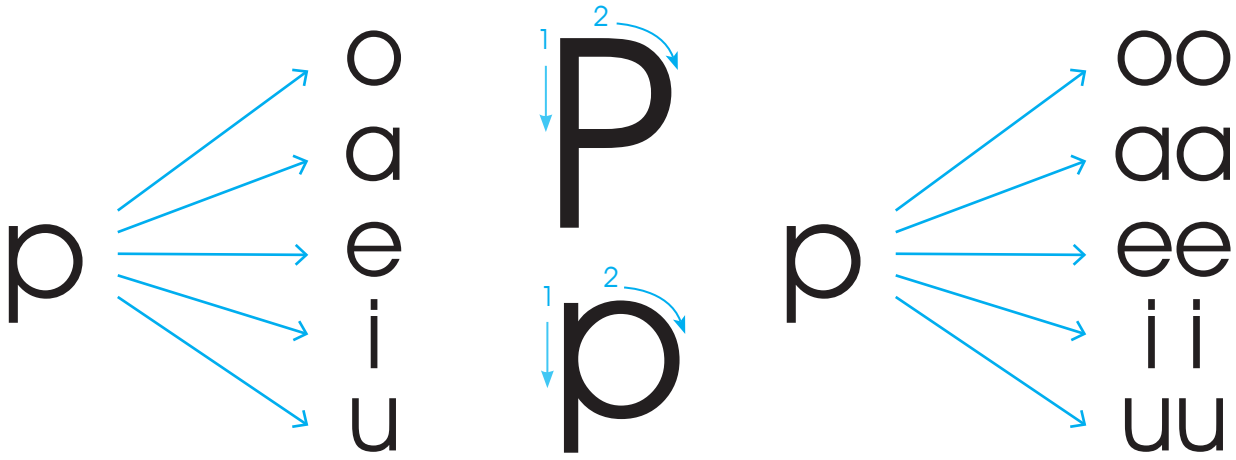

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /p/. Jaawa' nimatz'ijb' **P** k'in jaawa' kolatz'ijb' **p**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'ej eel k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay k'in chi jun yees tab'ana' rachib'al chuwach uleew. Takamuluuj rutunixiik ja ti tz'ijb' **p** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij jar ee k'o chuxee'. Takamuluj chi jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **pa**, **pu**, **pee**.

palaj

pujuuj

pajoon

peepeel

Pan ejqaal tasik'iij ja juujun taq tziij ja k'o chi paan ja taq kajperaaj. Taq'omaaj ja taq xi'latz'ijb' **po**, **pa**, **paa**, **pi**, **pu**, jani' xtaawil. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

piloon
kuuch
pa'k
chiij
pujuun

pajooj
keej
p'oj
paal
am

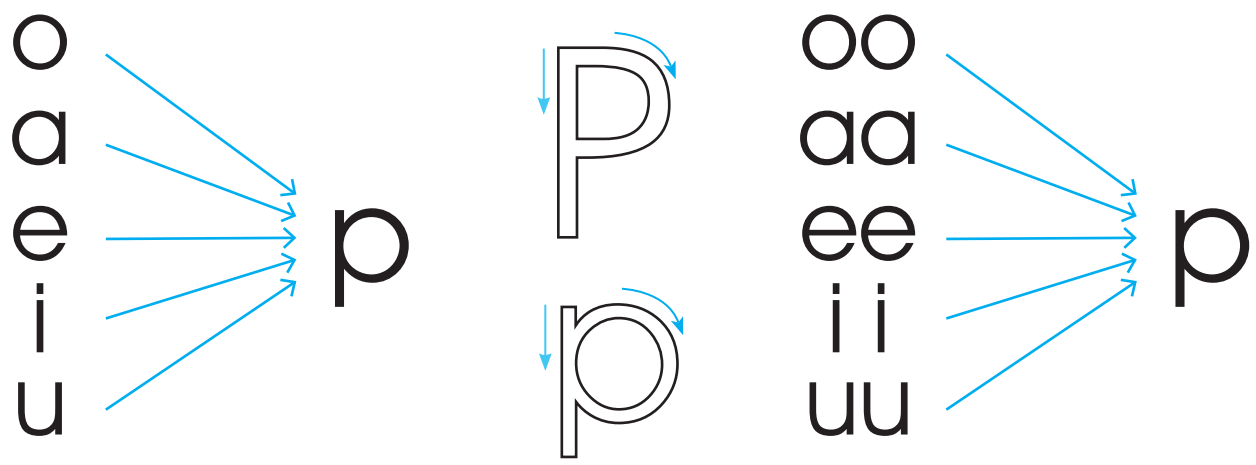

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **P** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **p**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **p**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': op, ap, ep, ip, up: tapaq'iij aaq'a': chaj, ap, muul, ep, nim, ip, am, op, chiij, up, kuuk.
- Tatz'eta' ja taq xi'latz'ijb' jar ee k'o pa jun yuqaaj. Takanooj pa setesik ja taq xi'latz'ijb' ja xa junaam, tatunu' ruk'iin jun chut, tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

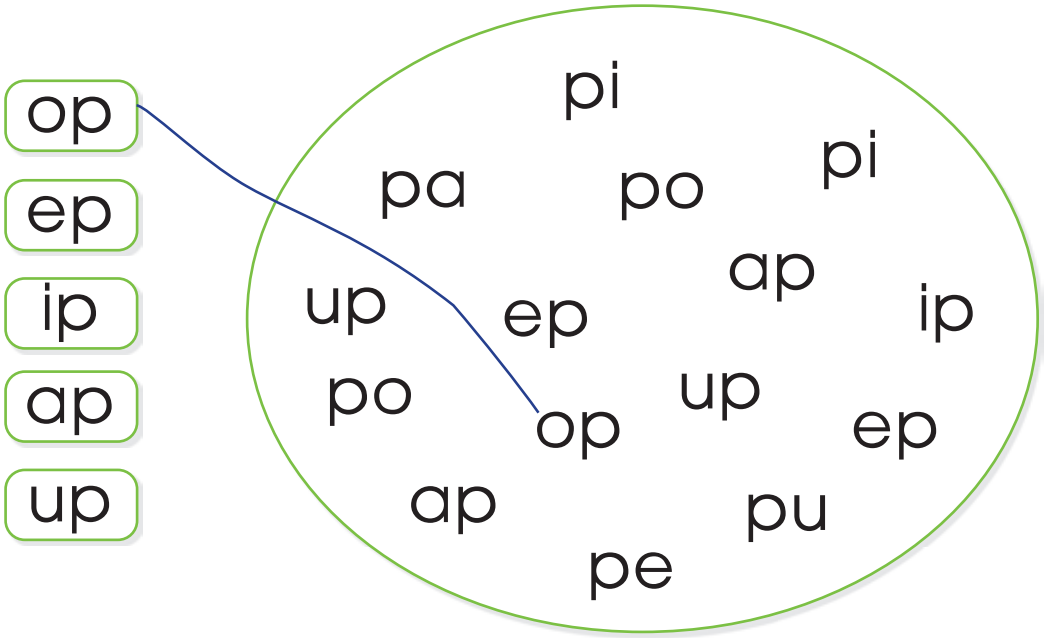

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **P** k'in ko'latz'ijb' **p**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj

P p P p P p P p P p

P p

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **p**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

po

pa

pe

pi

pu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **p** rutunuun rii' ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

poo

paa

pee

pii

puu

- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' ja taq achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **pa, paa**.
- Pan ejqaal tasik'iij ja ka'i' taq kajperaaj ja k'o pa ruupoox ja juujun achib'al. Taq'omaaj ja kajperaaj ja ruuk'aan ja utz rub'eyaal ja tz'ijb'aneem.

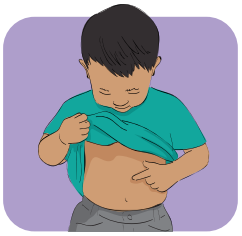

paam	poom

paloj	palaj

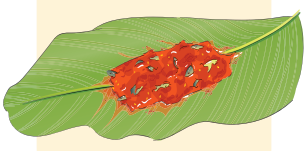

patan	patiin

Pan ejqaal tasik'iij ja jujunal tziij ja k'o pa kajperaaj. Tatz'eta' ja taq achib'al k'in tatz'ijb'aaj ja tziij ja nuumaj rii' chi jujunal.

nuup	Paliin	tapa'l	Piina

Ke'atz'eta' jar achib'al ri', pan ejqaal k'in kow aqul tab'ij keeb'ii' chi juujunal. K'iyalaj muul tab'ana'. Tawila' ruuqul ja tz'ijb' ja nuwinaqarisaj ja tziij k'in tab'ij ruub'ii'. Tab'onij jun ti setesik chi rij ja juujun tz'ijb' ja k'o chi paan ja tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

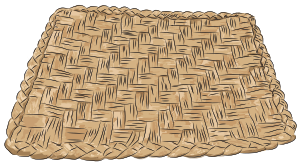

1. Tach'upuuj ja wuuj ja k'o pa ruk'isb'aal ja ruk'aan taq tz'ijb'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **p** k'in ke'anuk'u' rub'ajniik.

po – pa – op – ap – pe – pi – ep – ip – pu – up – paa – oop – pii uup – pee – aap – poo – iip – puu – eep – pop – pip – pap, peep, paap, pop.

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, l, m. n, ch, k, p, tanuku' rub'ajniik.

poom, pojp, nuup, pa'k, puj, piim, puul, chikopaa', po'j, pujuuj, joop

Tanuk'u' rucholajiil ja taq yuqatziij ri'. K'aja k'ari' tatz'ijb'aaj chuwach taq jux.

nim	**mama'.**	**Ja**

Keej.	**Ja**	**muuj**	**pa**	**pa'l**

Palin.	**ruujaal**	**Ja**	**lajuuj**	**k'o**

Q q

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **q**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja qulaaj k'in q'oop

Ja Maya xrachik'aaj chi ja ti ruuqul xtzijoon ruk'iin. Chi paan jar achik', ja ruuqul xuk'axaaj chi re naq rumaal ma tuukoj q'oop. Ja Maya xuub'ij chi re ja ruuqul ma katb'ison ta. Xa jalaal nya' jun jab'el q'oop chaaqul.

Chi kab' q'iij ja Maya xukusaj jun q'oop rixin ruutee'

Xrachik'aj chik jutiij ja ti ruuqul. Xmaltiyoxiij rumaal chi xuukoj ja q'oop chuuqul. Xarwaari' xub'ij k'a chi re chi nrajoo' jun q'oop rixiin ajaa'.

Ja Maya ma k'o ta rupuwaq ja nloq'ob'eej ja q'oop.

Taq **xmeloj** to pa tijob'al xuusik' jun mooq' ija'tz k'in xuusik' jule' ruwach pixk, xub'oniij kiij konojelaal, xuub'an ruuq'oop k'in xuukoj.

Chaaq'a' k'a xrachik'aaj ja ti ruuqul qas ki' ruuk'u'x ruumaal ja taq ruuq'oop.

Qotzijooni:

- ¿La awak'axaan jun cholon tziij jani' jawari'? ¿Utz xak'axaaj?
- ¿B'aar xb'anataj wi' ja cholon tziij?
- ¿Achike ruumal ja qulaaj nraajo' jun ruuq'oop?
- Nulqa'j pan aawi' naq xb'anataj pa rutikiik, pa nik'aaj k'in chaqajaa' pa ruk'isb'aal ja cholon tziij. Tacholo' chi ke jar awachib'iil.

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /q/, /q/, /q/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': qooj/, /qiij/, /quul/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /q/.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal jar achib'al jar ee k'o' chuuxee', kow tab'iij. Taya'a' jun X chi riij ja ti achib'al ja ruuk'aan ri ruuqul ja tziij **qul**.

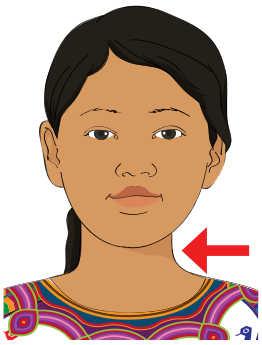

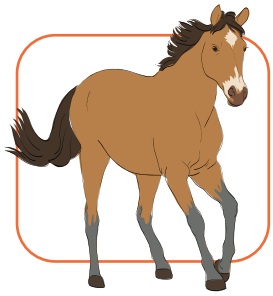

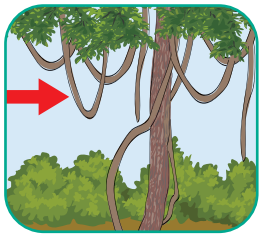

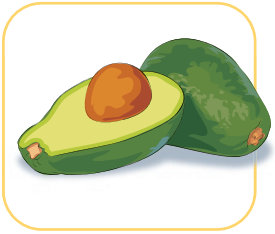

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /q/, k'isb'al k'o wi' chaqajaa' k'o pa nik'aaj. /ajq/, /kaq/, /ja/-/qooj/, /o/-/qoq/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj jar oxperaaj k'o pa ruupoox ja taq achib'al ja ruuk'aan ruuqul **/q/** pa k'isb'al chaqajaa' pa nik'aaj.

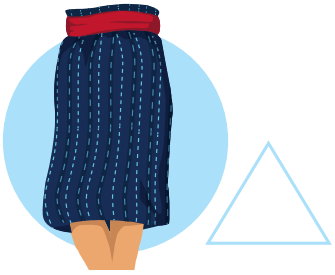

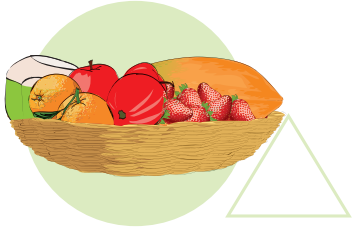

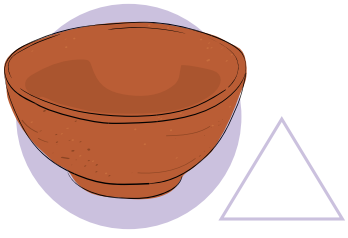

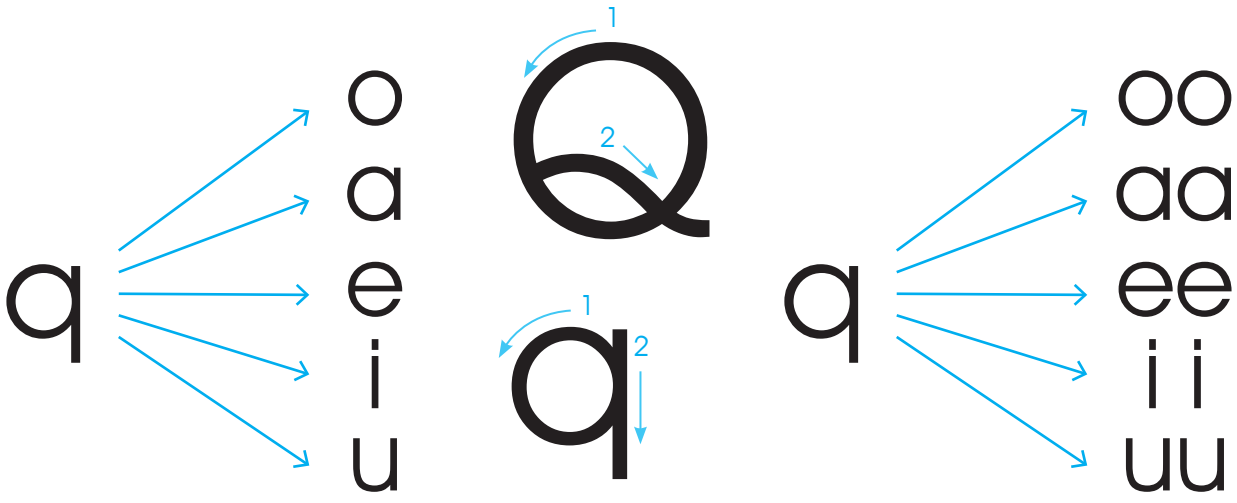

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /q/. Jaawa' nimatz'ijb' **Q** k'in jaawa' kolatz'ijb' **q**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'ej eel k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' **q** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij jar ee k'o chuxee'. Takamuluj chi jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **qa, qo, qu, qi.**

aqanaaj

oqoq

quluq

chaqijya'

Pan ejqaal tasik'iij ja juujun taq tziij ja k'o chi paan ja najb'eey kajperaaj. Tawila' ruk'ulaaj jujunal taq tziij kajaa k'ari' tatunu' tzan jun jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

qaaj
naqaaj
qulaaj
oqoq
chaqiij
quul
peeq
poqon

qaaj
poqon
qulaaj
peeq
chaqiij
oqoq
naqaaj
quul

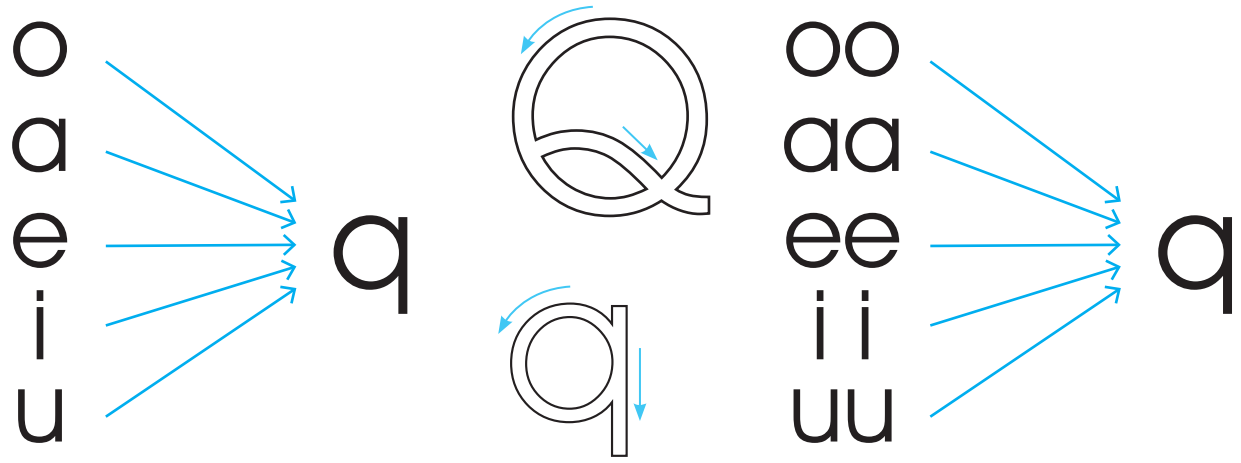

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Q** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **q**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **q**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': oq, aq, eq, iq, uq, ooq, aaq, eeq, iiq, uuq, ta riq'a' achii': chaaj, aq, piim, eq, iq, maak, oq, luuk, uq, mook, ooq, koj, aaq, eeq, kup, iiq, muun, uuq.
- Taq'omaaj ja taq kajperaaj kani' riij ja taq xi'latz'ijb' ja ne'awil pa najb'eey pa'l cholaaj.

Taq'omaaj ja xi'latz'ijb' oq, aq, eq, iiq, uuq, aaq ja xtawiil chi paan ja ti achib'al.

oq	qo	ooq	oq	qo
aq	aaq	qa	aq	qaa
iq	qi	qii	iq	iiq
uq	quu	uq	uuq	quu
eq	qe	qee	eq	eeq

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Q** k'in ko'latz'ijb' **q**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Q q Q q Q q Q q Q q

Q q

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **q**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

qe

qa

qe

qi

qe

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **q** rutunuun rii' ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

qoo

qaa

qee

qii

quu

Ejqaal tatz'eta' ja taq achib'al k'a jaari' tatz'aqatisaaj ja keeb'ii' chi re taq xi'latz'ijb': **quu**, **qa**, **qu**.

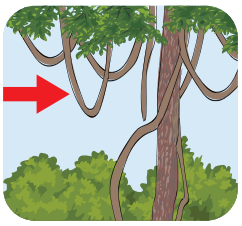

____l

ij____'m

wu____'

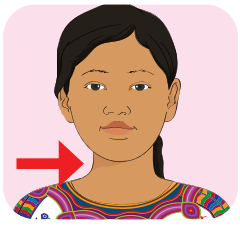

____l

Ejqaal tatz'eta' jar achib'al. Tatunu' chi re jun jux ja taq tziij cha nqaatun ja taq achib'al ruk'iin ja ruk'ulaaj.

piiq

ajq

saqmo'l

ijqa'm

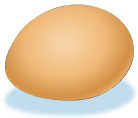

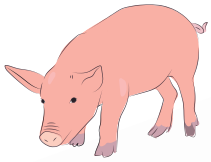

Ke'atz'eta' jar achib'al ri', pan ejqaal k'in kow aqul tab'ij keeb'ii' chi juujunal. K'iyalaj muul tab'ana'. Tawila' ruuqul ja tz'ijb' ja nuwinaqarisaj ja tziij k'in tab'ij ruub'ii'. Tab'onij jun ti kajperaaj chi rij ja juujun tz'ijb' ja k'o chi paan ja tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

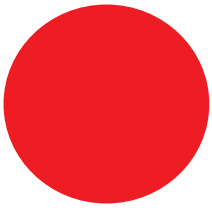

1. Tach'upuuj ja wuuj ja k'o pa ruk'isb'aal ja ruk'aan taq tz'ijb'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb'q k'in ke'anuk'u' rub'ajniik.

qo– qa – oq – aq – qe – qi – eq – iq – qu – uq– qiq– qaq– quq
qee – iiq – ooq – eeq – qii – qaa – quu – qiiq – qaaq

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, l, m. n, ch, k, p, q, tanuku' rub'ajniik.

qul – ajq – ajmaq – chaqiij – qulaaj – peeq – qiij – qajoneem

Natruuto' jar awajtiij, ejqaal tasik'iij ja yuquyaq tziij. K'aja k'ari' taya'a pa'aaj pa raamaaj jar riichiin.

Nimalaaj qoq nuuloq' Jar aa Lu'. Ja naan nuulisaaj jun laq. Jat aqanaaj nim.

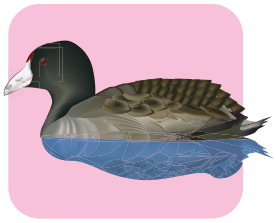

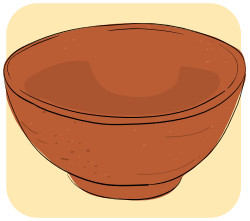

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

Nqaajo' natkikooti k'in nasamajiij jar awojtaqiin chik. Kaamiik naawil jun cholaj tziij rixin juujun tz'ijb' jar atz'etoon chik "ch", "k", "p", y "q". Utz naab'an nik'aj samaaj kamiik ja k'a nik'aaj k'a cha jun q'iij chik.

- Tasik'iij ja tziij ja tz'ijb'atali.
- Takanooj ja tziij ja ruk'uwaan ch, chi paan ja ruxaq wuuj ri' k'in cha jun ruuxaaq chik. K'ooli naawil najb'eey, pa ruk'isb'aal owi pa runik'ajaal ja tziij.
- Tajuxu' tzan q'an nojelaal ja taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' p. Ja k'a k nuk'isb'eej tzan xaar naajux wi'.
- Tatz'ajpij pa jun kajperaaj ja tziij ja ruk'an ti tz'ijb' q.
- Tzan ruuqul ja paq'in q'ab'aaj, tasik'ij oxi' taq tziij chi kojol ja tziij. Tacha'a' ja nawaajo'.
- Chi kikojol ja tziij takanooj ja taq kookoj tziij k'in taq'omaaj tzan rax.
- Tajuxu' ja nimaq taq tziij tzan q'anq'oj.

Ch ch

chaj
chiij
choom
chee'
chojmiin
chumaan
cho'm
chuum
chaaj
chi'aaj
Chaal
chakach

K k

kuuk
ko'k
keej
kaa'
kaaj
Keel
keem
kuuch
Ku'
koj
kemem
kolo'

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

P p

pojp	puul
piim	poom
po'j	palaj
poom	Palin
Piina	pajoon
puj	pujuun

Q q

qul	qulaaj
qiij	qumuuj
qooj	quk'iin
qaaj	qumaal
quul	qooj
qi'ooj	qajoneem

1. Tasik'iij chi utz ja jule' taq tziij ri'. Tatunu' chi jun jux ja tziij ja k'o pa najb'ey yuqaaj, ruk'iin ja k'o pa rukab' yuqaaj, ja xa junaam ti tz'ijb' nk'isb'eeni.
2. Tab'ij juun ka'i' b'i'aaj kixin winaqii' ja numaj el pa: /ch/, /k/, /p/, /q/.
3. Tab'ana' jun yuquyik tziij ruk'iin ja juujun b'i'aaj.
4. Tatz'ijb'aj pan aawuuj jule' taq tziij chik ja ruk'aan ja tz'ijb': j, l, m, n, ch, k, p, q.

le'lik	joop
luuk	oqoq
ajmajk	oochooch
maak	qu-laaj
nop	qumuuj
chupuuj	ajmaq
poqoq	kaq
kooch	muk
qaaj	iik

¡Jotoleem k'in jolojonik tziij!

Meta

Tatz'ijb'aj jun yuquyiik tziij chuwach aawuuj. Pa nimatz'ijb' numajb'eej k'in pa jun ti ch'ojchik nuk'isb'eej

20

19

Tab'iiij ruubi' jun chikop, "ch" numajb'ej ruubi'i'

18

¡Tatz'eta!

17

16

Tab'iij ka'i' tziij ja ruuk'aan "k" k'isb'al

15

Tab'ij ruubi'i' jar achib'al. ¿Naq tz'ijb' nuk'isb'eej?ruubi'?

14

13

Tatz'ijb'aj ka'i' tziij pan aawuuj "p" numajb'eej

12

¡Tatz'eta!

11

Tab'ij ruuqul ja juujun tz'ijb' ja nuwinaqarisaj ruubi'i' ja chikop ri

10

Tab'ij jun yuquyik tziij ruuk'iin tziij "palaj"

9

Tatz'eta' jar achib'al. Tab'iij jaru' xi'latz'ijb' ruk'aan ja ruub'ii'.

8

7

Tab'ij ka'i' tziij "q" numajb'eej

6

¡Tatz'eta!

5

Tab'ana' ruuqul ja juujun taq tz'ijb' jar okinaq ruubi'i' ja ti achib'al.

4

Tatz'ijb'aj jun tziij pan aawuuj "k" numajb'eej

3

Katb'ijn jun jalaal

2

Tab'iij jun tziij "ch" numajb'eej

1

Eleem

Chi riij k'o wi' jani' rejtz'ab'exiik jar ejtz'aneem.

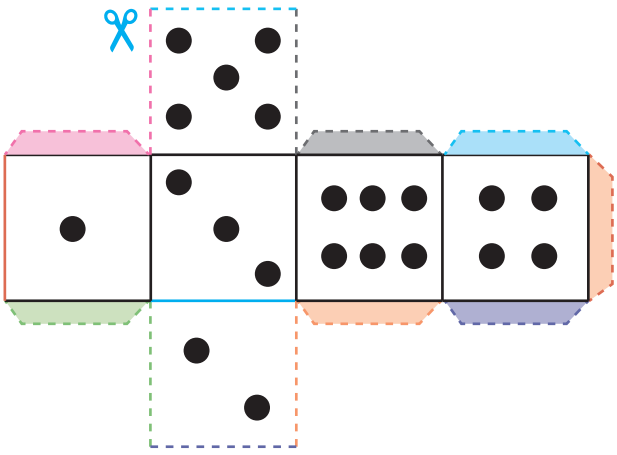

¡Jotoleem k'in jolojonik tziij!

Rusamajixiik: taqupiij ja ti ejtz'ab'a'l ja k'o chu xee' ja ruuxaq wuuj ja k'o cha jun paraaj. Tab'usu' taq rixikin k'in taq ruutza'm ja q'omaan, jani' nub'iij jar awajtiij.

¿Jani' rejtz'ab'exiik? Tamolo' awii' kuk'in ka'i' owi oxi' awachib'iil. Chi jujunal utz nuukoj taq kookoj naquun cha nukojb'ej rejtaal jar ejtz'aneem xtuub'an. Utz nuukoj kinaq' owi taq ral aab'aj. Chi jujunal nuuk'aq jar ejtz'ab'a'l. Najb'eey nejtz'aani ja xtirelesaj nim ajilab'al.

Jar ejtz'aneem natrub'ijntisaaj kani' nub'iij jar ejtz'ab'a'l. Jawi ja rejtaal xb'e'apon ruk'in jun pa'lib'al, utz natq'aax chik pa jun ti kaaxa b'aar nkiis wi ja pa'lib'al cha naab'an ja b'eey cha natch'akooni. Jawi k'a xkatapon pa jun jolojik natmeloji kani' nub'iij ja wuuj. Jar awajtiij nusik'iij chaawach ja nub'iij ja juujun kaaxa cha naak'is jar ejtz'aneem.

a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
a'	o'	u'	a'	i'
a'	o'	u'	a'	i'
a'	o'	u'	a'	i'

ch	k	p	q
ch	k	p	q
ch	k	p	q
ch	k	p	q
Ch	K	P	Q
Ch	K	P	Q

X x

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruuqul ja ti tz'ijb' **x**. Tawak'axaaj ja cholon tziij ri'.

Ja ti xojt nojeel nuub'an

Xuub'an k'a jun q'iij jun tixtan ta Roosa ruub'ii'. Pa jun ti k'imajaay k'o wi' ruk'in ruutee'. Xuub'an k'a jun q'iij xel jun nimalaaj saq'iij. Ma tilitaj chik rikiil pa tinaamit. Ja ta Roosa xb'e chi kanoxik rikiil. B'enaq k'a toq xuutz'at jun ti naan xpa'j pa b'eey. Ja ta Roosa xb'eruyakala' ajninaq. Ja ti naan qas looq' xuuna', xusijpaj jun ruuxojt ja ta Roosa. Xuutz'at pa ruwach ja tixten, keewa' xub'ij chi re ri' ¡**nojeel nuub'an**! – xa tab'ij chi re: ¡xojt kattzajko'maji!, ¡k'ajaari' ¡xojt ma taab'an chik ta!

Ja ta Roosa ajninaq xb'e k'in xb'erucholo' chi re ruutee'. Kik'amb'ajaaj ja ti xojt. Ja ti xojt xa ruyoon xuchaq'arisaaj k'iyalaj way. Ja ta Roosa xuujach pa tinaamit.

Ja k'a' ri' q'iij ja ta Roosa k'in ruutee', majuun xkeetij ta chik wa'ijaal.

Qotzijooni:

- Chi pan jun cholon tziij k'o naquun qatziij b'antajinaq k'o naquun ma qatziij ta. Chi paan ja cholon tziij ri':
  ¿Naq ja qatziij nb'antaji?
  ¿Naq ja ma qatzij ta nb'antaji?
- ¿Naq ja qas nim ruuq'iij xb'antaj chi paan ja ti cholon tziij ?
- ¿La utz xawak'axaaj ja ti cholon tziij? ¿Naq ruumaaal?
- ¿Naq naab'an k'aari' xtisijpax ta jun aaxojt ja nojeel nuub'an?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? pan ejqaal tab'iij. ¿Jani' ti ruuqul ja najb'eey tz'ijb' nawak'axaaj? Ja ruuqul jaari' /xxx/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, k'in takamuluuj ja taq tziij ri': /xaan/, /xaax/, /xa/- /jan/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /x/.
- Kow tab'iij k'in takamuluj rusik'ixiik ja k'o chuuxee' jar achib'al. Taq'omaaj ja taq oxperaaj ja nmajtaj ruuqul ruk'iin ti tziij **xojt**.

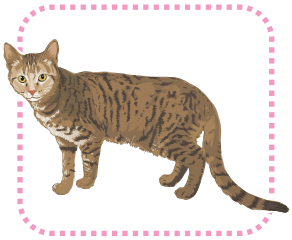

- Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /**x**/, k'o najb'eey chaqajaa' k'o k'isb'al: /xa/-/xiil /, /xu/-/ku/-/lem/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'ij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj ja setesik rixiin ja juujun achib'al ja ruuk'aan ruuqul ja ti /x/ k'o pa nik'aaj k'o k'isb'al.

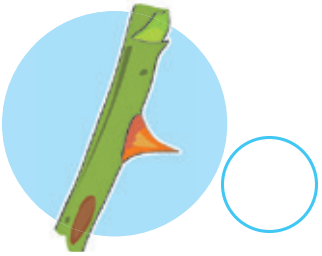

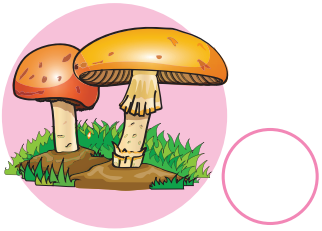

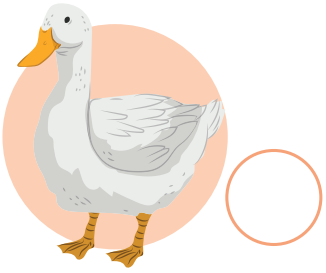

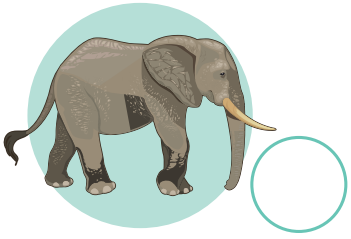

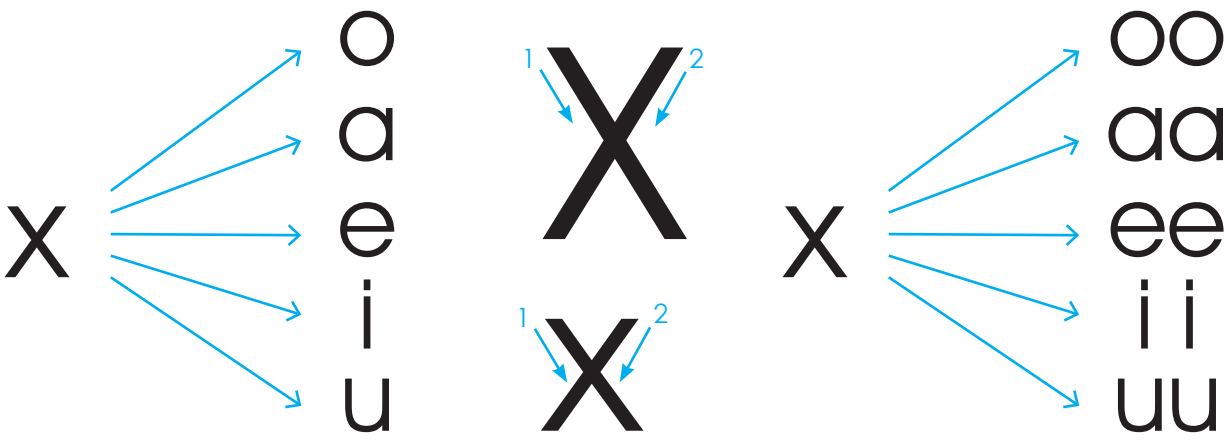

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /**x**/. Jaawa' nimatz'ijb' **X** jaawa' kolatz'ijb' **x**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay, takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al ja ti tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' x ruk'in k'u'xatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ja k'o chuxee'. Takamuluj chi jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **xaa, xee, xo, xi.**

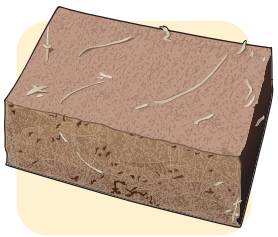

xaan

xeep

xojooj

xijk

Pan ejqaal tasiik'iij ja juujun taq tziij. Tab'onij kiij ja tziij ja kuk'aan taq xi'latz'ijb' xo, xa, xe, xi, xu k'in xoo, xaa, xee, xii, xuu.

xaaq muuj xaar

xaak xaax maloo'

xeex xiil xiila

xoloon muul jikoon

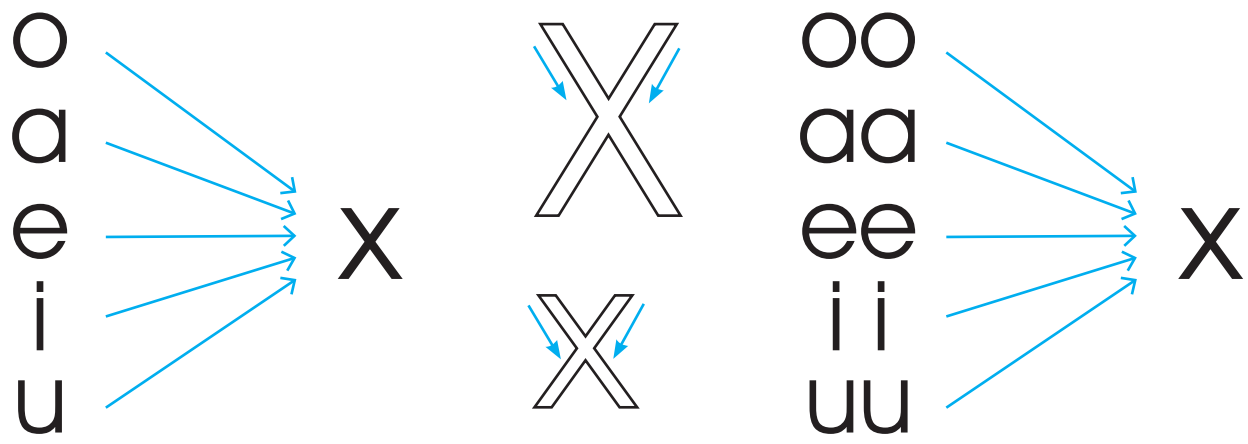

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **X** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **x**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'iin ja ti **x**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' ri'. Ja toq xtawak'axaaj ja: ox, ax, ex, ix, ux, oox, aax, eex, uux, naaraq aachii': aj, ooj, ux, jal, ex, joox, Lix.
- Tatz'eta' ja taq achib'al ri'. Tatija' riij rusik'ixiij ja taq tziij k'o chuxee'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al ja taq xi'latz'ijb': **ix, ox**.

ixpeq

Ixmukane

13

oxlajuuj

Kow tasik'iij ja taq tziij ja b'ooniin chik. Takanoj pa taq ruupoox ja xilatz'ijb' ja numajb'eej ja tziij. Tab'ooniij ja xilatz'ijb' jani' rub'ooniil ja tziij.

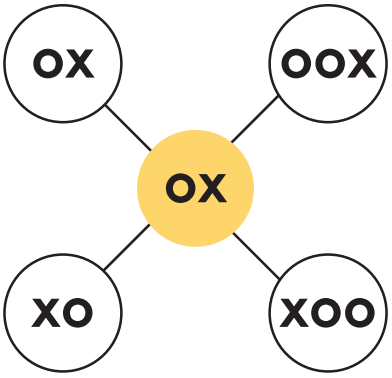

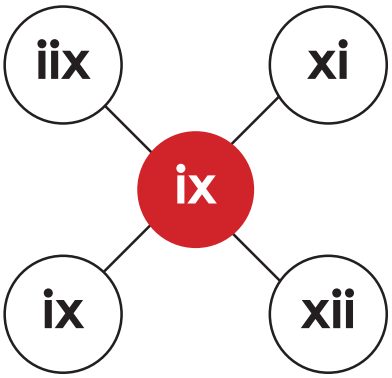

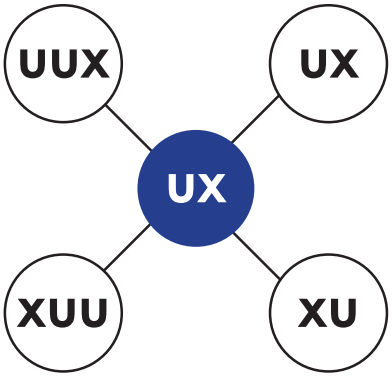

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **X** k'in ko'latz'ijb' **x**. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

X x X x X x X x X x

X x

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **x,** tunuun ruk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja ja k'amb'al tziij.

xo

xa

xe

xi

xu

Tasik'iij ja ti tz'ijb' **x** tunuun rii' ruk'iin ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

xoo

xaa

xee

xii

xuu

Tatz'eta' chi utz ja taq achib'al ri', tatz'aqatisaaj ja keeb'ii' chi taq xi'latz'ijb': **xo, xee, xii, xi.**

i ___ q

ruu ___ '

___ jt

___ l

Takamuluj chi tz'ijb'ab'al ja taq xi'latz'ijb' ja ruuk'aan ja tziij. Ja keeb'ii' ja winaqii' chi nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi'.

Xeep **xanakat** **anxux** **maalax** **kalawux** **lamunax**

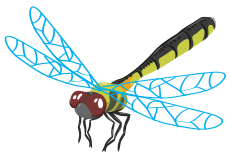

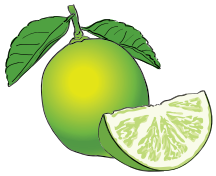

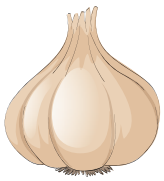

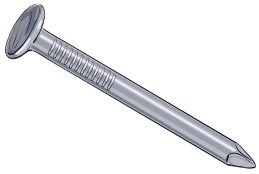

Chi pan ja jujunal kajperaaj k'o jun tziij ma tz'aqat ta ja ti tz'ijb' nraajo' na utz nb'e pa ruk'isb'aal owi pa nik'aaj. Tawiqa' ja tziij ruk'iin ja tz'ijb' ja nraajo'. Tatz'eta' jar achib'al.

jix

jix

Oko

ka'

joo

ajaan

po'

1. Tach'upuuj ja wuuj ja ruk'aan taq tz'ijb', k'isb'al k'o wi'. Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **x**, ke'anuk'u' rub'ajniik.

xo– xa – ox – ax – xe – xi – ex – ix – xu – ux- xoo, xaa, oox, aax, xee, eex, xii, iix, xee, eex, xaax, xeex.

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, l, m. n, ch, k, p, q, x tanuku' rub'ajniik.

paatux – juxuun - Ixchel – Ixkem, mix, meex, aranxax, Lix, Lux, xulaaj, xeel, xiil, xiixil, lamuunax.

- Ke'asik'iij ja yuquyaq tziij ri'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al ja tziij ja ruk'aan ja juujun yuquyaq tziij. Tatz'ijb'aaj pa ruupoox ja tziij ja ruk'uwaan ja tz'ijb' **x**.
- Taya'a' jun setesik chi riij ja nimatz'ijb' xtaawil

Ja ti alaa' nuukoj jun xuul.

Ja naan nuutij jun lamuunax.

Ja naan Luux nuumin jun mix.

T t

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **t**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun aacholon tziij qas ti utz.

Ja Nata'l k'in ja tuuj

Ja ta Nata'l qas ki' nuuna' atineem pa tuuj rachib'il ruutee'. Qas ki' nuuna' ja maq'an ya' k'in ruk'atenaal jar aab'aj.

Pa jun taq'ajq'ijaal xejtz'an ruk'in rach'alaal pan awanik. Nata'l ajninaq xb'erawaj rii' chi paan ja tuuj. Qas xokook chi paan ja toq xuk'axaj jun ch'uuchuj laj qulaaj "katok to waal" ne'i.

Ja ta Nata'l k'ask'o' xuuna'. Xb'erukaanoj ja ruutee' xub'ij chi re ja xuk'axaaj. Nraajo' nrojtaqiij naq choq rixiin ja qulaaj xuk'axaaj.

Qas xq'ejtex rumaal ja ruutee'. Xuuchol chuwach chi ja tuuj k'o jun **ati't chajineel** rixiin. Chi ja chajineel nuuk'ol ja maq'anaal k'in ki'kotemaal rixiin ja tuuj. Ja Nata'l qas k'i ruuk'u'x xmeloj chik xb'erawaj chik rii' chi paan ja tuuj.

Qotzijooni:

- ¿Naq chi winaqaal nerunataaj ja cholon tziij?
- ¿Naq xuub'an ja Nata'l?
- ¿La pa q'iij owi taq'ajq'iij xuub'an?
- ¿Naq winaq chajinaq rixiin ja tuuj?
- ¿La atz'etooj ja tuuj? ¿La atatinaq jutiij chi paan ja tuuj?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jari' ruuqul /t//t//t/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, takamuluuj ja taq tziij ri': /tees/, /tix/, /taa'/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /t/.
- Kow takamuluj keeb'ii' ja k'o chuuxee' jar achib'al. Tab'onij ja setesik ja ruk'aan jar achib'al ja nuumaj el wi' ruuqul ruk'iin ja ti tziij **tuuj**.

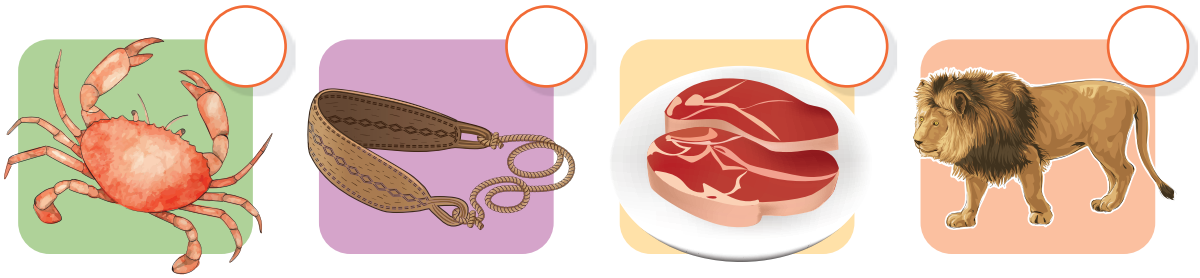

- Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /t/, k'o najb'eey k'o k'isb'al. /jat /, /kut/, /ch'a/-/kat/, /ma/-/chat/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'ij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj jar oxperaaj rixiin jar achib'al ja ruuk'aan ruuqul /**t**/ k'o pa nikaaj owi k'isb'al.

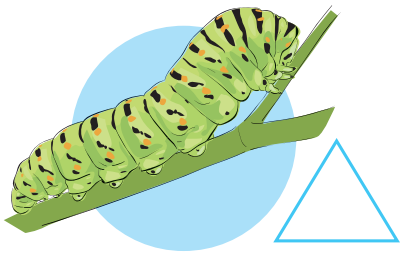

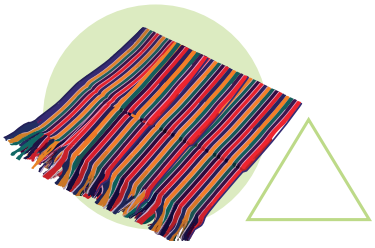

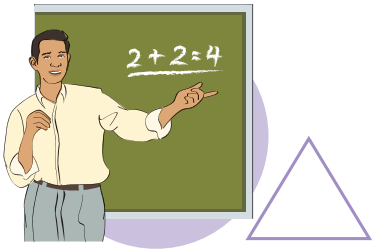

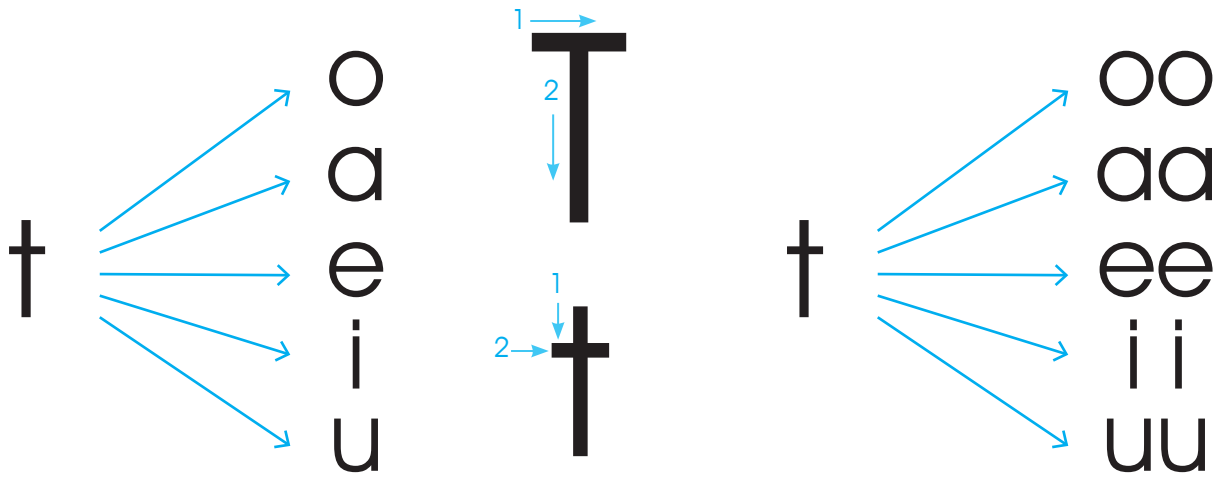

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /t/. Jaawa' nimatz'ijb' **T** k'in jaawa' kolatz'ijb' **t**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al ja ti tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' **t** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ja k'o chuxee'. Takamuluj chi jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **ti**, **to**, **ta**.

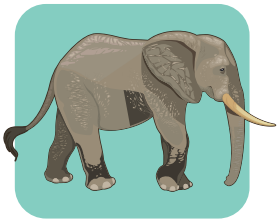

tix

to'om

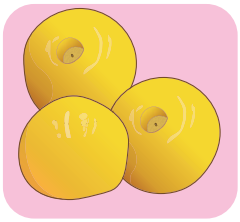

tajpa'l

tijooj

- Chi pan juujun kajperaj k'o jun ti tziij ruk'an ti tz'ijb' t.
- Chaqaaja' k'o kajperaaj ruuk'an xi'latz'ijb' **to, ta, tu, te**, k'in **ti**. Tatunu' ruk'in jun jux ja tziij ja ruk'an ja xi'latz'ijb' ja nuumaj rii'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

tum taa jupulik te

taa' to tijooj ta

toj tu te'b'al ti

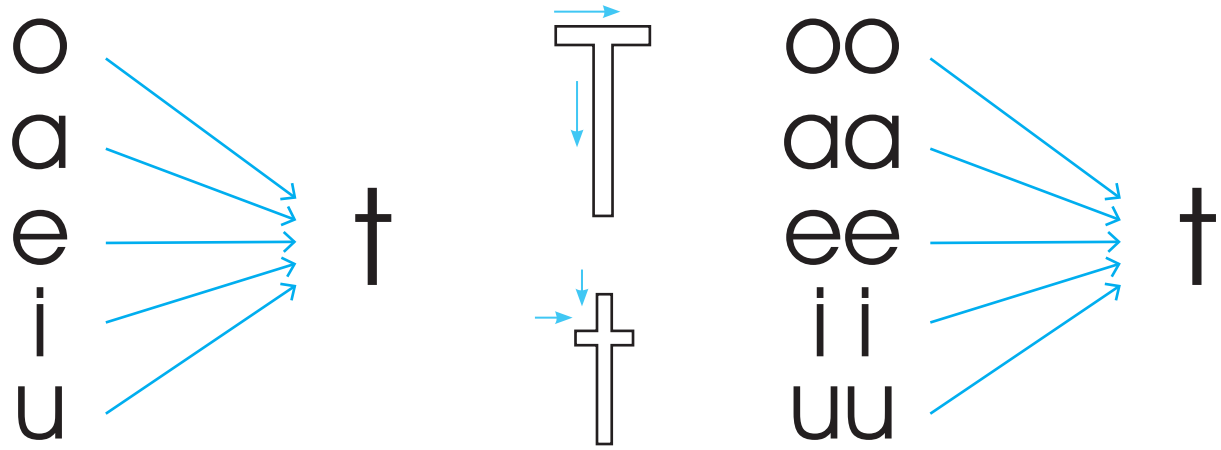

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **T** k'in ko'latz'ijb' **t**, kattare' chi riij ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **t**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' ri'. Ja toq xtawak'axaaj ja xi'latz'ijb': ot, at, et, it, ut, eet, uut, ta raqa' aachii': och, at, uj, et, ok, it, om, ot, ol, im, uut, an, uk, eet.
- Tatz'eta' ja kajperaaj, k'iy xi'latz'ijb' k'o chi paan. Taq'omaaj ja xi'latz'ijb', aat, et, eet, it, iit, ot, oot, ut, uut.

ot	ta	iit	ut	et
ti	uut	tii	aat	tuu
at	taa	oot	tee	iit
te	eet	to	uut	tu

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **T** k'in ko'latz'ijb' **ŧ**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

T ŧ

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **ŧ**, tunun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

ŧo

ŧa

ŧe

ŧi

ŧu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **t** tunuun ruk'in yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

too

taa

tee

tii

tuu

Tatz'eta' chi utz ja taq achib'al, tatz'aqatisaaj ja keeb'ii' chi juujunal xi'latz'ijb': **ti, tuu, ta**.

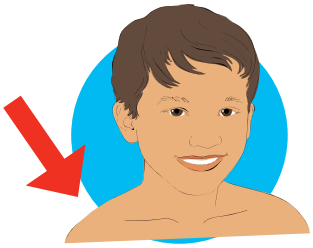

___le'k

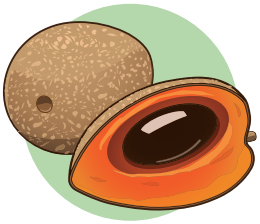

___lul

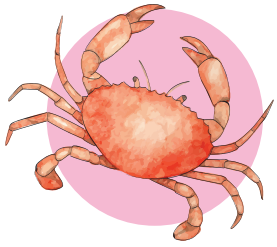

___p

___naamit

Tasik'iij ja taq tziij ja k'o pa kajperaaj. Tatz'ijb'aaj ruub'ii' ja jujunal achib'al. Ja keeb'ii' winaqii' chi nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi'.

ajtijko'm	Tuun	atineel	Tiin	ixtan	Toon

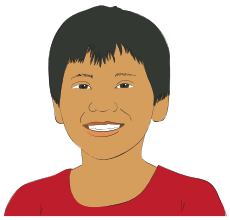

- Chi paan ja juujun kajperaaj k'o jun tziij ma tz'aqat ta'. Nraajo' na najb'ey tz'ijb'. Chuxee' ja tziij k'o ka'i' tz'ijb'. Tacha'a' juun chi ke ja tz'ijb' cha ntz'aqati ja tziij. Taq'omaaj ja tz'ijb' xaakoj
- Tatz'ijbaj chuwach jux ja tziij xawinaqarisaj.

anaaj

ch | t

tanaaj

uxti'n

m | t

ewtoj

t | q

otoon

k | p

utiij

t | j

a't

ch | p

1. Tach'upuuj ja wuuj ja k'o pa ruk'isb'aal ja ruk'aan taq tz'ijb'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **t** k'in ke'anuk'u' rub'ajniik.

to— ta — ot — at — te — ti — et — it — tu — ut — too — taa
oot — aat — tee — iit — eet — tuu — uut — tat — tut

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb, j, l, m, n, ch, k, p, q, x, tanuku' rub'ajniik.

masaat — najt — tut — atat — altomat — tunuuj — tojoxiik — takatik
tukuun — mojkaan — ki'koj — joko' — maanka — mokaaj — jikoon
ikem — ikaj — chakach — chakali — chijkaan — chikop — ikaan
ki'kotemaal — sakineem — jolojik — sanik — kaamiik, — ti'iij — lema'
xiixil — ajmaq — molooj — kikoteem — am — meem — palaj
pa'leem

Tatz'eta' ja taq achib'al ri', tab'iij keb'ii'. Tab'iij jun yuquyik tziij ruk'iin ja juujun achib'al.

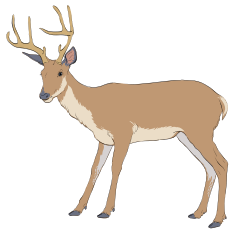

- Tacha'a' ja tziij ja k'o najb'eey cha naawiq ja yuqatziij. K'a jaari' tatz'ijb'aj chuwach ja ti jux. Takamuluuj ja taq tziij chi tz'ijb'ab'al.
- Tasik'iij ja yuqatziij ja xa winaqarisaj.

Tiin

tin

Jar aa nuutij aj.

To'l

to'l

Jar aa nuumin jun kuuk.

Tuun

tuun

Jar aa nuumool ixiim.

R r

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **r**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja t'omiinka raamux

Ja raamux qas ki' keek'u'x ruumaal chi xa naqajin to ja nimalaj q'iij. Ja t'omiinka raamux. Ja **tinaamit** nuchojmarisaaj rii' cha nb'erumolo' ja raamux. Ja raamux njajch chi ke ja winaqii' pa jun nimaq'iij.

Xq'aaxi ja q'iij, ja k'a raamux k'a k'o na pa ruchenooj ja ta Roosa. Ajaa' rachib'il ti raal nojeel junaa' nkeechoy ja raamux, nkeeya' chi ke ja tinaamit.

Ja raamux xkeemaj b'iis. Ja q'iij xa b'enaq. Xopooni ja q'iij saawato. Xkajpuj keek'u'x rumaal chi ma keeko'j chik chi paan ja nimaq'iij.

¡Qas xe'oq' rumal ja b'iis!, maja'n k'a nik'aj q'iij, ja toq ja naan Roosa rachib'il ti raal xeb'e'apooni xekich'upiij ja raamux. K'aja' xemeloj to pa k'astaneem. Ruumal ari' ma eb'enaq ta chi ruk'amariik. Ja raamux qas xekikooti rumaal chi nek'eje' chi paan ja nimaq'iij.

Qotzijooni:

- ¿Naq rumaal xekikooti ja taq raamux?
- ¿Naq nchojmarisax pa taq t'omiinka raamos?
- ¿Naq ruumaal ja ta Roosa k'in ti raal xeyaloj chi ruch'upixiik ja raamux?
- Tacholoo' chi ke jar awachib'iil ja ti cholon tziij ri'.

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? pan ejqaal tab'iij. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Ja ruuqul jari' /rrr/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /riij/, /roox/, /rej/-/tal/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /r/.
- Kow takamuluj rub'ixiik ja nuuk'ut chuxee' ja juujun achib'al. Taq'omaaj jar oxperaaj rixiin jar achib'al ja /**r**/ numajb'eej.

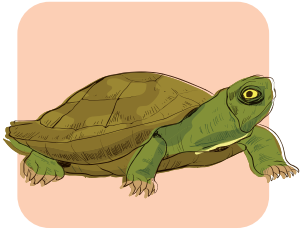

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb **/rrr/**, k'isb'al k'o wi' chaqajaa' k'o pa nik'aaj: xaar/, /me'r/, /pa/-/raaj/, /cha/-/ma'r/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj ja setesik rixiin ja taq achib'al ja ruuk'aan ruuqul /r/ pa nik'aaj k'in k'isb'al k'o wi'.

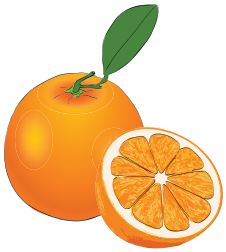

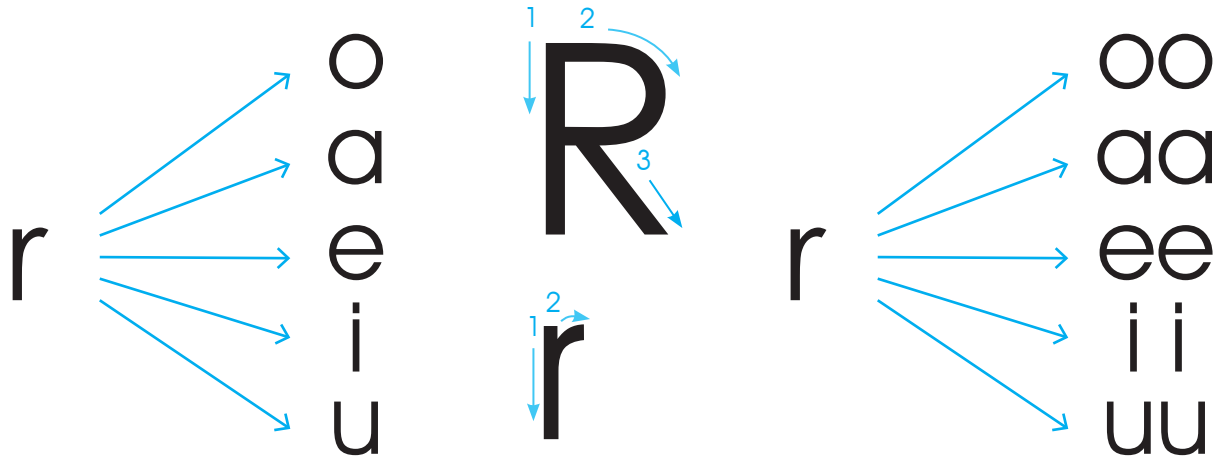

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /**rrr**/. Jaawa' nimatz'ijb' **R** k'in jaawa' kolatz'ijb' **r**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay tab'ana' rachib'al ja ti tz'ijb' chuwach uleew chi yees. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' r ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ja k'o chuxee'. Takamuluj chi jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **ra, roo, raa, ri.**

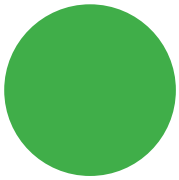

rax

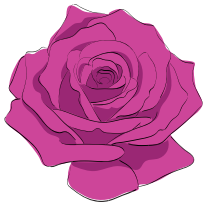

roosa

peraaj

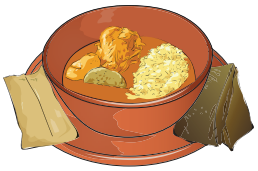

rikiil

Tab'iij keeb'ii' chi jujunal ja taq xi'latz'ijb' **ro, ra, re, ri, ru, roo, raa, ree, rii, ruu**. Tatunu' chi jun jux ja taq xi'latz'ijb' ruuk'in ja tziij ja k'o pa ruupoox. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

raqan

rejtal

ri'jaa'

roxmuul

rujq

ruuxaaw

raa'

reey

riij

roox

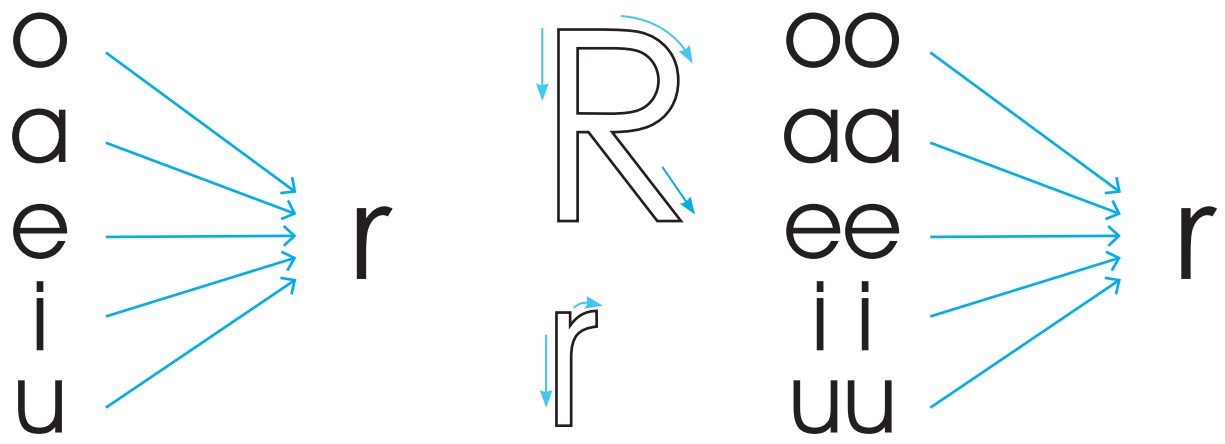

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **R** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **r**, karrare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **r**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' or, ar, er, ir, ur, oor, aar, eer, iir, uur, naak'aq aawii': quul, ar, ujq, er, ir, maak, or, laq, ur, man, oor, koj, aar, kup, muun.
- Pan ejqaal tasik'iij ja taq tziij ja k'o pa kajperaj. Taq'omaaj chi kaq ja ruuk'an ja xi'latz'ijb': **ar**.

Armiita ruuxaaq
iiwiir roox arjaa'
oojeer ra-qan

Tatz'eta' chi utz jar achib'al. Taq'omaaj ja ti paraaj rixiin jar achib'al ja ruuk'aan ja xi'latz'ijb' **or, ar, er, ir, ur, oor, aar, uur**.

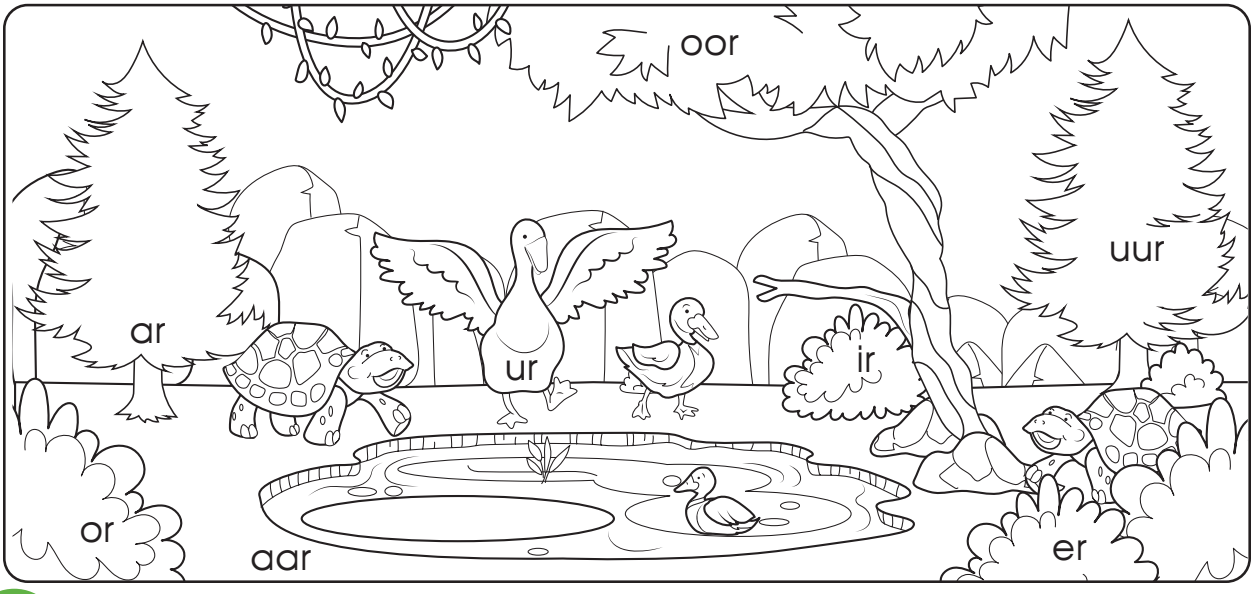

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' R k'in ko'latz'ijb' **r**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

R r R r R r R r R r

R r

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **r**, ja tunuun ruk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

ro

ra

re

ri

ru

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **r** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

roo

raa

ree

rii

ruu

Tatz'eta' chi utz jar achib'al, tasik'iij ja taq tziij ja k'o pa ruupoox. Taq'omaaj ja ti kajperaaj ja ruuk'an ja tziij ja utz.

aranxex	arinxan

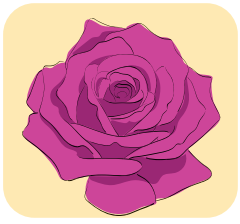

riis	roosa

parkiiy	perkiy

Tatija' rij rusik'ixiik ja tziij ja k'o pa ruupoox ja taq achib'al. Taya'a' jun jux cha nuutun rii' ja nimatziij R ruuk'iin ja nimatz'ijb' rixiin ja juujun tziij chaqaaja' keeri' naab'an ruk'iin ja ko'latz'ijb' r. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al ja xi'latz'ijb': **raa, ro, ri, ra**. Ja b'i'aaj ruuk'in nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi'.

R

r

raam

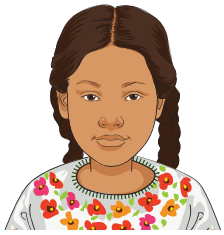

Ro'n

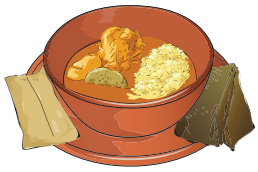

rikiil

Ra'p

Tasik'iij chi utz ja julee' taq tziij ri'. Pan ejqaal tab'ana' ruuqul, k'a jaari' tawila' ruuqul ja tz'ijb' okinaq. Taq'omaaj jun ch'umiil rixiin ja juujun qulaaj rixiin ja tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

peraaj

★★★★★

paar

☆☆☆☆☆

ri'j

☆☆☆☆☆

rax

☆☆☆☆☆

1. Tach'upuuj ja wuuj ja ruk'aan taq tz'ijb', k'o pa ruk'isb'aal ja samaaj ri'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **r** k'in ke'anuk'u' rub'ajniik.

ro– ra – or – ar – re – ri – er – ir – ru – ur – raa – ree – iir – oor – rii
roo – eer – aar – ruu – uur – raar – rir – roor

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb': ch, j, l, m, n, ch, k, p, q, x, t, tanuk'u' rub'ajniik.

roo' – ri'j – roox – tu'r – riij – raam – xa'r – rooq

Tatz'eta' ja taq yuqatziij ri'. Taq'omaaj ja utzilaj tziij ja numajb'ej wi' ja yuqatziij. K'a jari' takamuluuj ja nik'aj yuqatziij chik. Ma ta mestaaj chi ja yuqatziij ruuk'iin nimatz'ijb' nuuchap el wi'.

Juun

Jun

ri'laj tee' nim ruuxojt.

roosa

Roosa

xuuya' ruutii' pa laq.

La

ja

ti aala' xuutij saqmoloo'.

S s

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **s**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ti sanik k'in ya'b'al ajq

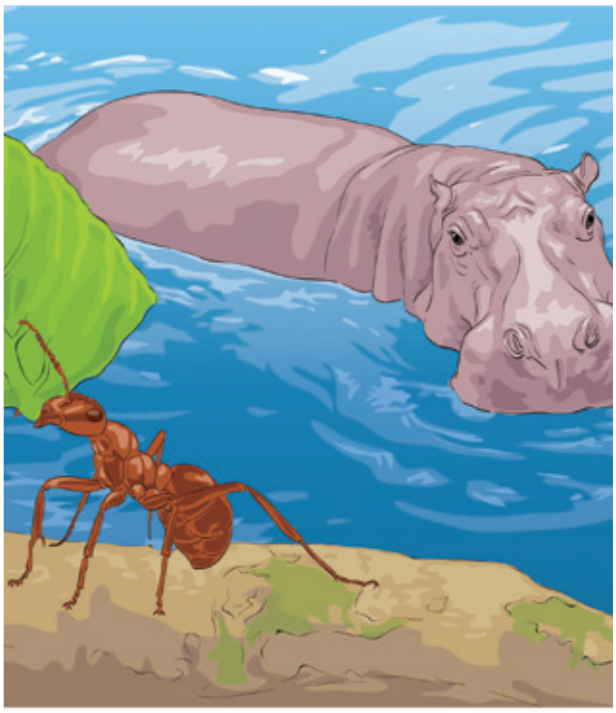

Xuub'an k'a jutiij jun ti sanik xuutz'at jun chakach rikiil k'o cha jun paraj soq'oq'.

Ja ti sanik xuumaj b'ijneem pa ruwi' ja soq'oq', pa jun ti ruxaq chee' xb'e wi'. Ruchapon b'ijneem ja toq xuuna' jun naquun xyakataj q'onojoj. ¡Ja ti sanik ma rutz'aton ta chi chi rij jun **ya'b'al ajq** b'enaq wi'!

Ja ya'b'al ajq xyataji cha nerutija' taq ruxaq chee' chi ya'. Ja ti sanik xqa'ji, xuumol taq ruwaay, xuuk'am eel jani' xuuch'ij. Ja ti sanik xrayab'ej na ja nimalaj chikop, xtzur na wa'iim rumaal k'a jaari' xb'e chik jutiij pa ya', xb'e chik ja ti sanik chi riij.

Ja ya'b'al ajq ma xuuna' ta jar utziil xuub'an. Ja ti sanik qas nmaltyoxiini, che wi k'a nojel q'iij nuuya' kan ruuwaay jar hipopoot chuchii' ja soq'oq'.

Ja ya'b'al ajq ja toq xnab'eej naq nya'o kaan ja ruwaay qas xmaltyoxiij. Ja ti sanik xuuchol chuwach ja ya'b'al ajq ja xkiq'axaj ruk'iin. Ja k'a ri' q'iij xa kani' jun alaxik xkeeb'an.

Qotzijooni:

- ¿Naq tinaamit xb'anataji wi' naach'ob' atet ja nuub'iij ja cholon tziij ri'?
- ¿Naq rumaal jar ya'b'al ajq ma xuuna' ta chi xruk'aaj ja ti sanik chi rij ruuqul?
- ¿Naq ta k'a xuub'an jar ya'b'al ajq naach'ob' atet jawi xta xnab'eej chi xrejqaaj ja ti sanik?
- ¿Naq ja qas utz xak'aaj chi paan ja cholon tziij?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /sss/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /saq/, /seek/, /suutiin/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /s/.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal jar achib'al jar ee k'o' chuuxee', kow tab'iij. Takamuluuj ja ti setesik ki chiin jar achib'al jar nitikir keb'ii' ruuk'in ja tziij **sanik**.

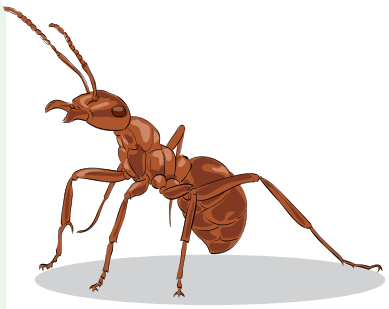

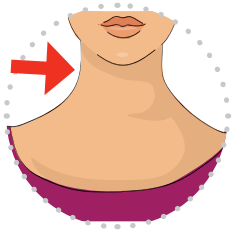

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /sss/, k'isb'al k'o wi' chaqajaa' k'o pa nik'aaj. /jaas/, /pos/, /ko'/-/seem/, /ji/-/sooj/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Tatunu' ruuk'iin jun jux jar achib'al jar ruuk'an jar tz'ijb' /s/ pa nik'aaj, k'in kajperaaj rax. Jar rukwaan ruuqul /s/ pa k'isb'al k'in kajperaaj q'anq'oj.

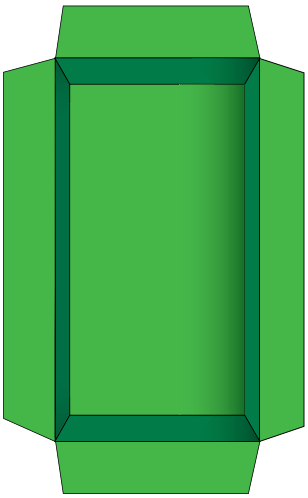

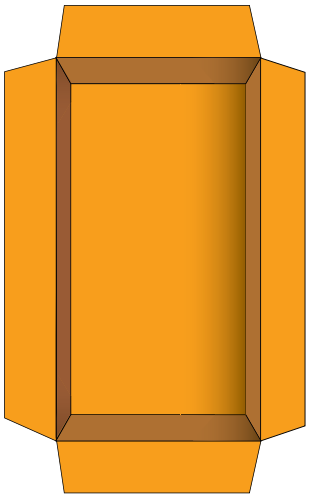

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /sss/. Jaawa' nimatz'ijb' **S** k'in jaawa' kolatz'ijb' **s**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'ej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' /**s**/ ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan eqaal tab'iij keb'ii' chi jujunal achib'al. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al ja xi'latz'ijb': **su, si, sa**.

sijp su't si'k sanik

Pan ejqaal tasik'iij ja juujun taq tziij ja k'o chi paan ja najb'eey kajperaaj. Tawila' ruk'ulaaj ja jujunal taq tziij k'in tatunu' tzan jun jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

su't soloon simsoj sa'oon seel suutiin soochoj jaas si'oon pospik

pospik si'oon seel suutiin simsoj sa'oon soloon su't soochoj jaas

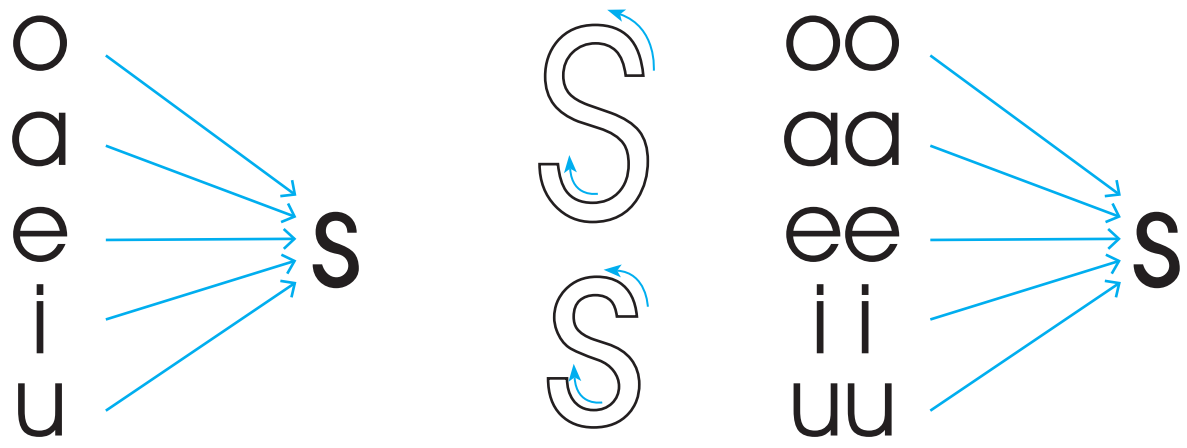

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **S** chaqajaa' ja ti kolatz'ijb' **s**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **s**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': **os, as, es, is, us, iis**, ta ya' jun paq'in q'ab'aaj: laq, as, piim, os, kup, is, am, es, nim, us, uch, xiil, qaaj, moo', iis, xaak.
- Tatz'eta' ja taq achib'al ri'. Tatija' riij rusik'ixiij ja taq tziij k'o chuxee'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al owi krayoon ja taq xi'latz'ijb': **is, us, iis**.

ismachii'

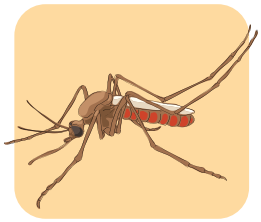

us

iis

- Tatz'eta' ja taq xi'latz'ijb' ja k'o chi paan jar achib'al. Taq'omaaj ja ti peepeel kani' nuk'uun rub'ajniik kani' nub'iij ja xi'latz'ijb' **es, us, is**.

os

es

as

us

is

oos

ees

ees

uus

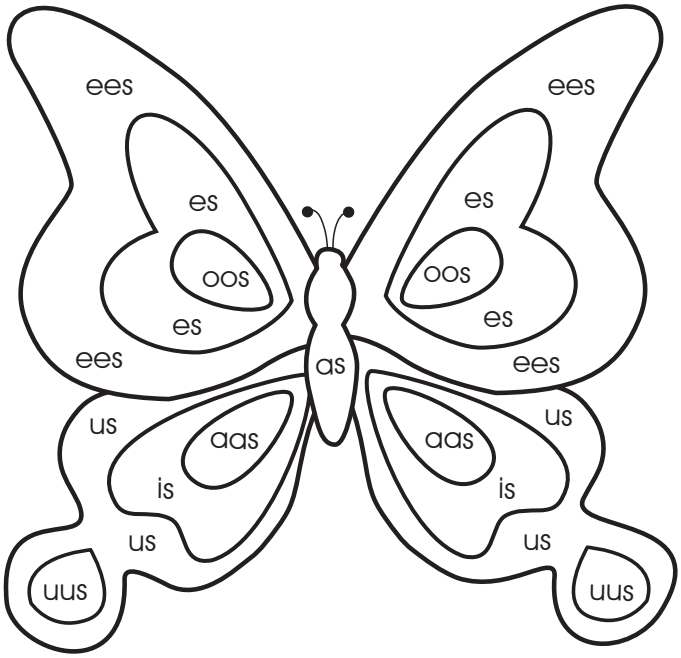

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **S** k'in ko'latz'ijb' **s**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

S s S s S s S s S s

S s

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **s**, tunuun ruk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta ja k'amb'al tziij.

so

sa

se

si

su

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **s** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

soo

saa

see

sii

suu

- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' ja taq achib'al ri'. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' sa, saa, su, chi paan keeb'ii' jar achib'al.
- Tatz'eta' chi utz ja taq achib'al. Tawinaqarisaj jun tziij, taya'a' jun jux chi kiij ja juujun achib'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

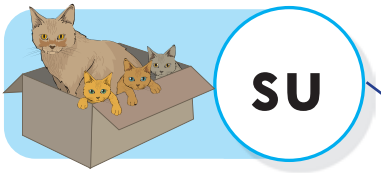

su

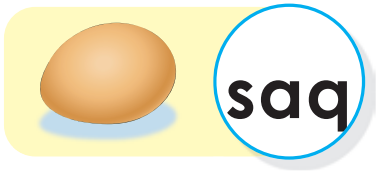

saq

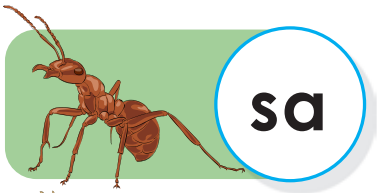

sa

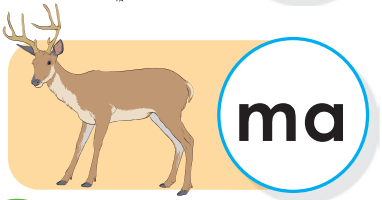

ma

nik

saat

kuy

mo'l

Pan ejqaal tasik'iij ja jujunal tziij ja k'o' pa kajperaaj, Tatz'eta' ja taq achib'al k'in tatz'ijb'aaj ja tziij ja nuumaj rii' chi jujunal.

su'm **su't** **Si's** **paas**

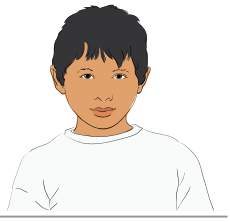

Tasik'iij chi utz ja taq tziij ja k'o chi paan ja juujun kajperaaj. Tawila' jaru' ruuqul tz'ijb' k'o chi paan ja juujun tziij. Taq'omaaj ja kajperaaj jani' nk'utuxi.

Xaar: tziij ruk'uwaan ka'i' qulaaj.

Kaq: tziij ruk'uwaan oxi' qulaaj.

Q'an: tziij ruk'uwaan kaji' qulaaj.

us	jaas	si'oon
sa'oon	sach	seek
sooch	siis	iis

1. Tach'upuuj ja wuuj ja k'o pa ruk'isb'aal ja ruk'aan taq tz'ijb'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **s** k'in ke'anuk'u' rub'ajniik.

so– sa – os – as – se – si – es – is – su – us– soo – saa – oos – aas
see – sii– ees – iis – suu – uus – sas – sus – sos.

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, l, m. n, ch, k, p, q, x, t, r tanuku' rub'ajniik.

seel – su't – sach – si'k – sach – siip – su'm –sooch – suutiin – soloon
saamaaj – risimaal – ko'seem – si'k – pospik – saqwach.

- Ke'asik'iij ja yuquyaq tziij ri'. Tasik'ij chik jutiij, kamiik tak'aqa' aawii' ja toq xtasik'iij ja juujun tziij.
- Tatz'eta' julee' achib'al ri' k'aja' ri' tatunu' ruuk'iin jujunal yuqatziij.
- Tatz'ijb'aaj ja yuqatziij pa rupoox jar achib'al.

Nusijpaaj sii' ja ri'jalaj taa' Liix. Xuuloq' jun sijp ja nuutee'.
Nuusil rii' ja ti sanik. Kookoj keesook ja taq palomaax.

Tziij cha nasiik'iij k'in nasamaajiij

Nqaajo' xkatkiikot ta k'in xtasamajij ta jar awojtaqiin chik. Kaamiik naawil jun cholaj tziij rixin juujun tz'ijb' jar atz'etoon chik "x", "t", "r", y "s". Utz naab'an nik'aj samaaj kamiik ja k'a nik'aaj k'a cha jun q'iij chik.

- Tasik'iij ja tziij ja tz'ijb'atali.
- Tatz'ijb'aj ja taq tziij pan aawuuj ja x numajb'eej.
- Tajuxu' tzan q'an nojelaal ja taq tziij ja nk'iis ruuk'iin ja tz'ijb' s.
- Tatz'apiij pa jun ti suutz' ja tziij ruk'an ti tz'ijb' r.
- Tacha'a' jun ti tziij ja ruk'an tz'ijb' t. Tawinaqarisaj jun yuquyik tziij ruuk'iin ja tziij ja xaacha'.
- Tacha'a' oxi' taq tziij chi kikojol ja tziij. K'aja ri', taya'a' jun paq'in q'ab'aaj chi riij ja jujunal xi'latz'ijb' rixiin ja tziij.
- Chi kikojol ja tziij takanoj taq tziij ja qas taq kookoj k'in taq'omaj tzaan rax.
- Tajuxu' ja nimaq taq tziij tzan q'anq'oj.

X x

xojt	xaq
xaaq	xaan
xeep	xiila
xijk	ximoon
xpeq	xajooj
Xo'r	xoloon

T t

tap	tuuj
teem	Tuun
tees	tanaaj
teew	tale'k
tix	Tiin
to'	tee'

Tziij cha nasiik'iij k'in nasamaajiij

R r

raam
rax
ri'j
riij
Ro'n
roox
xaar
paar
Ra'p
rikiil
peraaj
ripooj

S s

si'k
siis
sijp
su'm
paas
iis
sii'
Si's
sanik
saqwach
masaat
saqmo'l

¡T'iktaat'o! Tawak'axaaj chi utz ja tziij ja xtib'ij chaawe jar awajtiij. Rajawaxiik natz'ijb'aj jun ti tziij chuwach ja jujunal taq jux.

1 _____

2 _____

3 _____

4 _____

5 _____

6 _____

7 _____

8 _____

9 _____

10 _____

¡Ejtz'aneem tziij t'omino!

Rusamajixiik: taqupiij taq peraj ruxaq wuuj b'aar ya'on wi rejtaal. Tayeka' pa jun ti k'ojlib'al cha ma taatzaq. Ke'akanoj taq awachib'iil cha natejtz'aan kuk'iin. Rajawaxiik neek'am eewii' naq numajo eel jar ejtz'aneem.

¿Jani' rejtz'ab'exiik?

Chi jujunal ja taq tziij naatun ruk'iin jar achib'al ja numaj wi rii'. Ja xtiqajb'eeni najb'eey nuumaj eel jar ejtz'aneem k'in nuuya' kan chuwach ch'ajtal juun ka'i' taq peraj wuuj ja qupiin. Ja k'a ruukaab' xtiqajb'eeni rajawaxiik nukanoj jun ti peraj wuuj chi kikojol ja taq ja taq wuuj ja qupiin ja ruk'an ruub'ii' jar achib'al k'in nuuya' pa ruupoox jar achib'al. Keeri' rejtz'ab'exiik nb'ajni, ntzuri ja toq nk'iisi ja taq taq ruxaq wuuj. Jawi k'o juun ma tich'ob'otaj awumaal utz nak'axaj chi re jar awajtiij. Chaqajaa' utz naak'am el chajaay jar ejtz'ab'a'l cha natejtz'an kuk'iin jar awach'alaal.

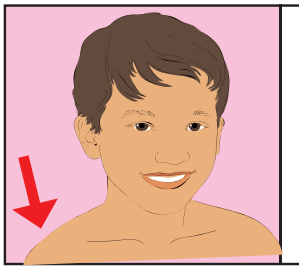

masaat

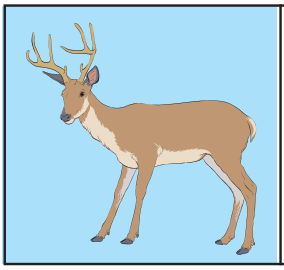

tuulul

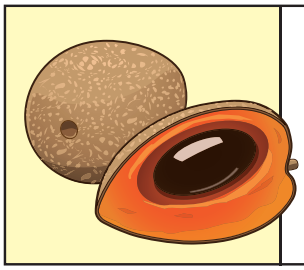

raam

xanakat

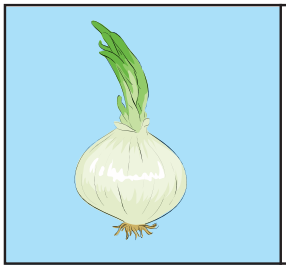

rismaal

saqmo'l

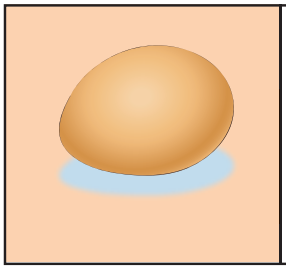

tajpa'l

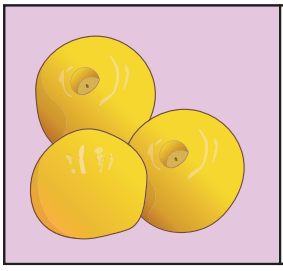

us

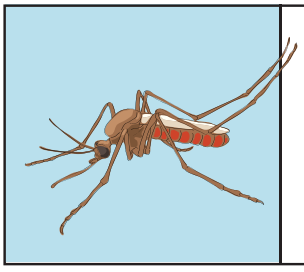

xuul

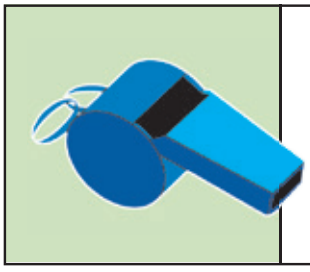

tale'k

a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
a'	o'	u'	e'	i'
a'	o'	u'	e'	i'
a'	o'	u'	e'	i'

x	t	r	s
x	t	r	s
x	t	r	s
x	t	r	s
X	T	R	S
X	T	R	S

W w

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **w**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja way qas q'olo'l

Chi paam ja wa'ib'al jaay rixiin ja ta Ro'n, ntzajk ki'alaaj rikiil. Rachib'iil way. K'aja' nel to pa xojt.

K'o k'a jun q'iij, xkeeb'an jun nimalaj way. Konojeel jar ee b'anol rikiil qas k'ask'o' xkeetz'at ja nimalaj way.

Rumaal chi qas nim xeeli, nb'e ruk'in rikiil rixiin ja tinaamit, jaari' ja tukuuniik. Ja k'a way, ja toq xuutz'at chi qas nel keek'u'x chi riij, qas looq' xuuna' rii'.

Ja toq xuk'axaaj chi nya'el ruk'iin ja tukuuniik qas itzeel xuuna'. Qas choom xuukoj wi rii', majun rikiil nkowin ta nrachib'ilaaj.

Ja ta Ro'n xok chi paam ja tzajko'mb'al. Xuumaj rub'ixiik chi ja tukuuniik qas nim ruuq'iij pa tinaamit.

Qas nim keeq'iij nojeel ja naquun ja nrachib'ilaaj.

Ja toq xuk'axaaj ja xub'iij ja ta Ro'n. Ja way qas k'ixb'al xuuna'. Pan ejqaal xb'e ruk'iin ja tukuuniik. Xub'ij chi re chi nojel ruuk'u'x **nrachib'ilaaj**.

Qotzijooni:

- ¿Naq chi re qas k'ask'o' keek'u'x ja toq xb'ajni ja nimalaj way?
- ¿La utz naach'ob' atet chi ja nimalaj way ma xuuya' ta ruuq'iij tukuniik? ¿Naq chire?
- ¿La awojtaq naq k'a jar ojeer rikiil?
- ¿Naq rikiil qas nawajob'eej atet? Tatzijoj kuk'iin jar awachib'iil naq nya' chi riij ja rikiil ja qas nawajob'eej.

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /**w**/, /**w**/, /**w**/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /woop/, /wo/-/non/, /wa/-/raam/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /**w**/.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal jar achib'al jar ee k'o chuuxee', kow tab'iij. Taq'omaaj ruk'iin jun karayoon jar oxperaaj ruxiin jar achib'al jar nitikir keb'ii' ruuk'in ruuqul ja ti tziij **way**.

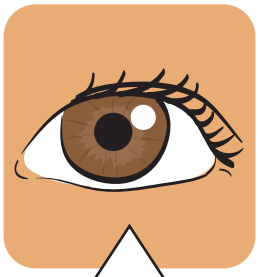

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb' /**w**/, k'isb'al k'o wi' chaqajaa' k'o pa nik'aaj. /teew/, /uleew/, /ru/-/wach/, /pu/-/waq/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Tatz'ijb'aj jun X chi paan setesik rixiiin jar achib'al ja ruuk'aan ruuqul ja ti tz'ijb' /**w**/ k'o pa nik'aaj chaqajaa' k'o k'isb'al b'i'aaj.

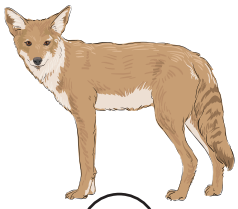

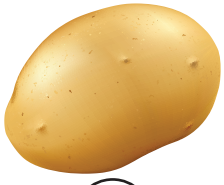

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul **/w/**. Jaawa' nimatz'ijb' **W** k'in jaawa' kolatz'ijb' **w**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'ej eel k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay ta kojo' jun yees, tab'ana rachib'al ja tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' **w** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan eqaal tab'iij keb'ii' chi jujunal achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **wa, wi, wu**. Wakamiik tatz'ijb'aj ja xi'latz'ijb' jar numaj chuwach jar jux k'o pa ruupoox.

awan

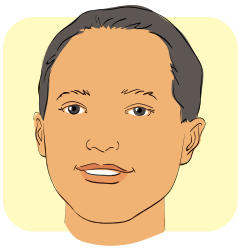

wi'aaj

wuquu'

wa'iim

Tasik'iij chi utz ja juujun taq tziij jar ee k'o pa najb'ey yuqaaj xin kajperaaj. Tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **wo, wi, wu, woo, wii, waa**. Tatz'ajpiij chi pan jun setesik ja xi'latz'ijb' ja numajo' eel jujunal tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

wonon	**wo**	**We**	**wi**	**wa**
wiqooj	**we**	**Wa**	**wu**	**wi**
wuquu'	**wi**	**Wo**	**wu**	**we**
woop	**waa**	**woo**	**wii**	**wee**
wiij	**wii**	**waa**	**woo**	**wuu**
waal	**wuu**	**wee**	**wii**	**waa**

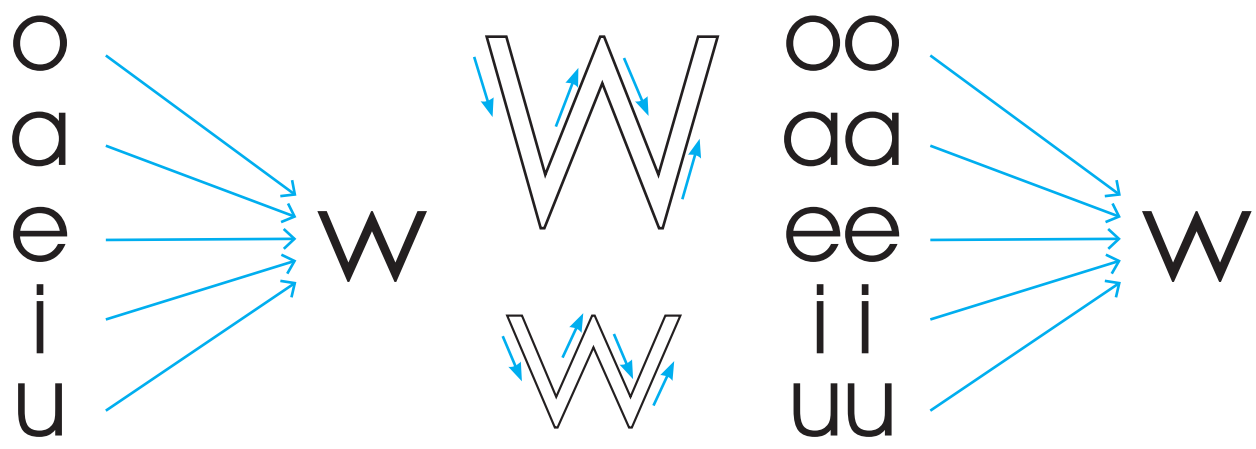

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **W** chaqajaa' ja ti ko'latz'ijb' **w**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **w**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': ow, aw, ew, iw, uw, oow, aaw, eew, iiw, aaw, naak'aq aawii': teew, aw, ujq, ew, maak, aawach, koj, kup ow, iiw, kow, uuw.
- Pan ejqaal tasik'iij ja juujun taq tziij ja k'o chi paan ja kajperaaj. Taq'omaaj ja taq kajperaaj ja ruuk'aan jar taq xi'latz'ijb' ma junaam ta' **iw, aw, ew**.

iwkar	uwjoy	ewtaj
iwsal	ewlo	oowxo
aawpa	iwte	awko

Tatz'eta' ja taq xi'latz'ijb' ja k'o chi paan jar achib'al. Taq'omaaj ja kamiixa kani' nuk'uun rub'ajniik ruk'iin ja xi'latz'ijb' **ow, aw, ew, iiw, aaw, uuw**.

ow
aw
ew
iiw
aaw
uuw

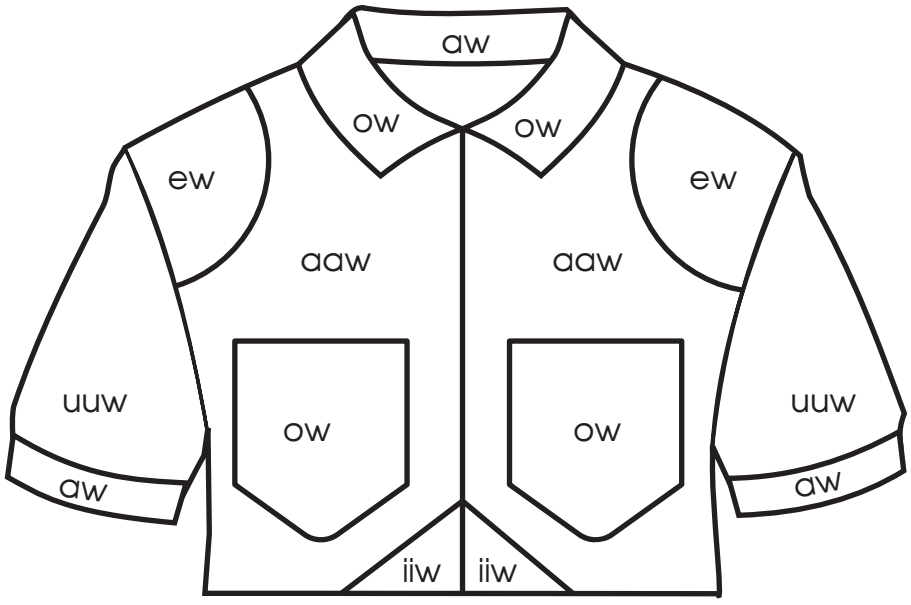

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **W** k'in ko'latz'ijb' **w**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

W w W w W w W w W w

W w

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **w**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

wo

wa

we

wi

wu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **w** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

woo

waa

wee

wii

wuu

Tasik'iij chi utz ja taq tziij ri'. Tawila' jar achib'al rixiin juun ka'i' taq tziij. K'a jaari' tab'ana' jun jux k'in tanunu' ja tziij ruuk'iin jar achib'al. Tatz'eta' chi utz ja tziij ja ma tuumaj rii' ruk'iin.

kalawux

wachaaj

teew

waaq'

waqii'

xiwaan

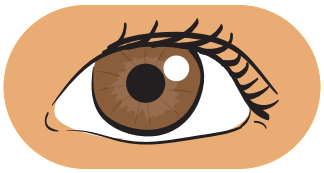

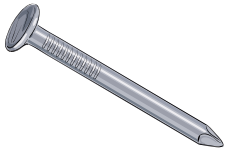

Tatz'eta' chi utz ja taq achib'al ri'. Tasik'iij ja tziij ja k'o pa taq keepoox. Tatz'ajpiij pa jun setesik ja tziij ja ruk'aan ruub'ii' jar achib'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

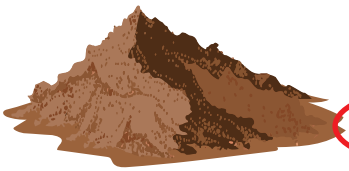

utiiw
uleew

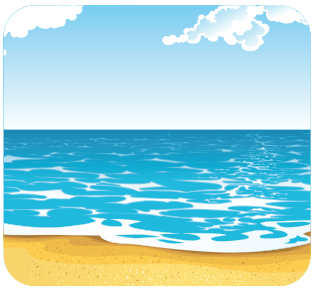

palow
pajoon

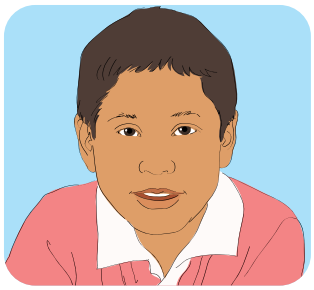

Weel
Waal

rax'iik
raxwaach

Ke'atz'eta' ja taq tziij ja ma tz'aqat ta. Tasik'iij ja taq xi'latz'ijb' ja naawil chuxee' ja tziij. Taq'omaaj ja kajperaaj rixiin ja xi'latz'ijb' ja nutz'aqatisaaj ja tziij k'in tatz'ijb'aaj chuwach ja jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

wa naa'	qooj	quu'
wi **wa** we	we wo wi	wii wuu waa
non	chiin	ti't
wo wi we	wee woo waa	wo wi wa

Tach'upuuj ja wuuj ja ruk'aan taq tz'ijb' ja k'o k'isb'aal.

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **w** k'in ke'anuk'u' rub'ajniik.

wo– wa – ow – aw – we – wi – ew – iw – wu – uw– woo – waa
oow – aaw – wee – wii– eew – iiw – wuu – uuw – waw – wuw – wow

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, l, m, n, ch, k, p, q, x, t, r, s. Ja toq nqaakoj ja taq wuuj ja ch'upiin, nqaanuk' lajuj tziij.

wiij – teew – woop – wi'aaj– ajaaw – kokow – saqwach – xiwaan
wati't – waraam

- Ke'asik'iij ja jujunal yuquyaq tziij ri'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal. K'aja k'ari', ta cha'a' jun tziij rixin yuquyaq tziij, ja ruk'uwaan ja ti tz'ijb' w k'in tatz'ijb'aaj chi paan ja kajperaaj k'o pa ruupoox.
- Tab'ana' jun setesik chi kiij ja nimaq tz'ijb' ja k'o najb'eey chi re ja yuquyaq tziij k'in ja k'o chuwach ja ch'ojch'ik.

Nuukoj ya'l ja taa'.

Ntajiini nuutij way ja nuutee'.

K'o pa ruuwi' juyu' jar ak'aal.

Y y

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **y**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ya' ja nrajob'eej nch'ajch'ojiri

Ja raqan ya' maxko' q'ayiis k'in tz'iil xopon chi paam. Maxko' ruwach taq ch'uu' k'in taq chee' k'o chi paam. Qas nb'iisooni rumaal chi q'iij q'iij k'o wi' nekami. ¡Rumaal ari' qas nuyariij chi nch'ajch'ojiri. Ch'ajch'oj xa kani' tatz'eta' chik aawii' chi paan!

Ja ya' xuutij riij xrelesaj to ja q'ayiis chuuchii'. Ja q'iiq' k'in qaajaab' xkeek'am el chik jutiij. Xuuk'ut chi keewach ja winaqii' chi maxko' tz'iil k'o chi paam. Ja winaqii' ma k'o ta xok wi' chi keewach.

Xuub'an k'a jun q'iij, xe'opon jun mook ak'alaa' etijol atineem. Ja toq xkeetz'at chi qas tz'iil ja ya', xkixib'ej kii'. Xeeb'e kuk'in kitata' keetee' cha xketo'on ta chi rujosq'ixiik ja ya'. Qonojeel xkijosq'iij ja ya'.

K'a jaari' ja winaqii' xch'ob'otaj kumaal chi nim ja **ruk'ayewaal**. Xkichojmarisaj kii'. Xkeeya' pa kamoon chi pa taq wuquu' q'iij njosq'ixi ja ya' rumal jun mokaj alaxik. ¡Ja ya' qas xkiikot chik!

Qotzijooni:

- ¿Naq chi re qas xb'isooni ja ya'?
- ¿Naq xb'antaji ja toq ja ya' xuutij riij xrelesaj to ja tz'iil k'in q'ayiis chuchii'?
- ¿Naq xkeeb'an jar ak'alaa' ja toq keetz'at chi qas tz'iil ja ya'?
- ¿La awojtaq jun raqan ya' owi jun ya' qas tz'iil k'o naqaaj?
- ¿Naq rawajaxiik nb'ajni naach'ob' atet cha ma ti tz'ilori ja ya'?

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul **/yyy/**. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /yal/, /yo'x/, /yo/-/jooj/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin **/y/**.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal ja nuuk'ut jar achib'al chuuxee', kow tab'iij. Taq'omaaj ja ch'umil rixiin jar achib'al ja ruk'aan ruuqul **/y/**.

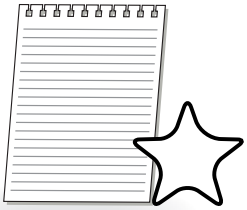

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb **/y/**, ma k'o ta najb'eey, k'isb'al k'o wi' k'in pa nik'aaj. /myeer/, /chuuy/, /jo/-/taay/, /ruu/-/yoon/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'ij keeb'ii' chi jujunal. Tatz'ajpij pa jun setesik jar achib'al ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb' **/y/**, k'isb'al k'o wi' chaqajaa' k'o pa nik'aaj.

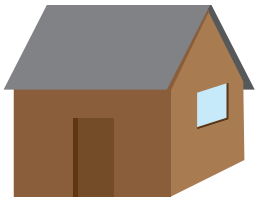

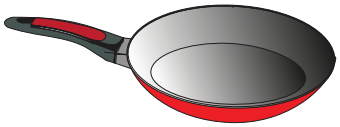

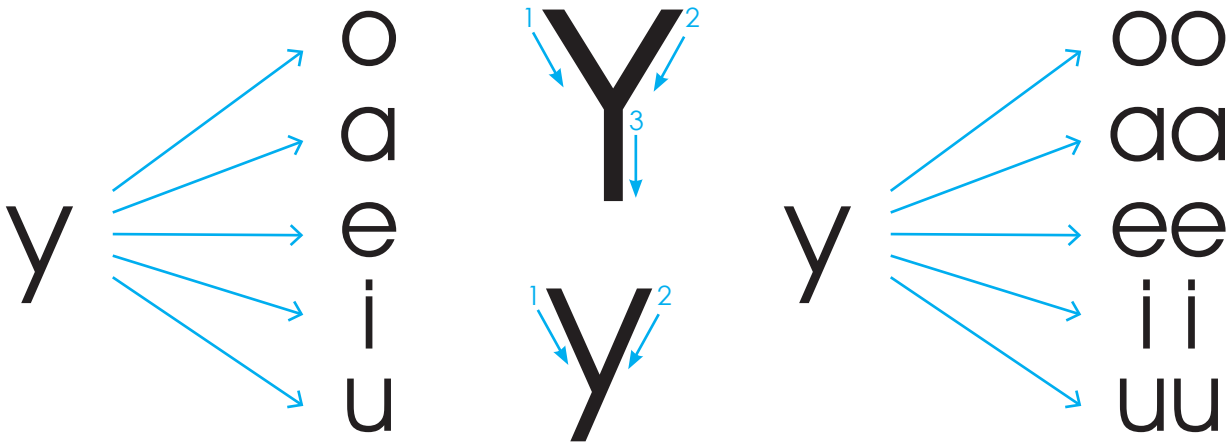

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul **/y/**. Jaawa' nimatz'ijb' **Y** jaawa' kolatz'ijb' **y**. Tatz'eta' jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik jar awajtiij. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay, takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al ja ti tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' **x** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan ejqaal tab'iij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **yoo, yaa, yii, yo**. Wakamiik tatz'ijb'aj ja xi'latz'ijb' ja nuumaj rii' chuwach ja jux ja k'o pa ruupoox.

iiyoom

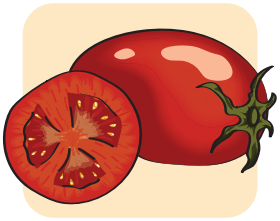

xkoyaa'

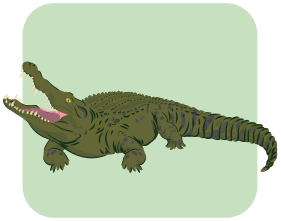

ayiina

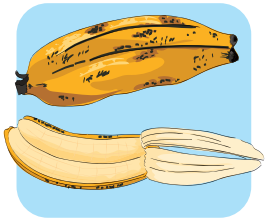

yo'x

Tasik'iij chi utz ja juujun taq tziij. Taya'a' jun X chi riij ja taq tziij ruk'uwaan ja xi'latz'ijb' **yu, ya, yo, yuu, yee, yii**. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

yux	X	mayuul	☐
koraal	☐	myeer	☐
jayam	☐	raqan	☐
xaar	☐	raayiin	☐
xpeq	☐	chaayuun	☐
yojooj	☐	palaj	☐

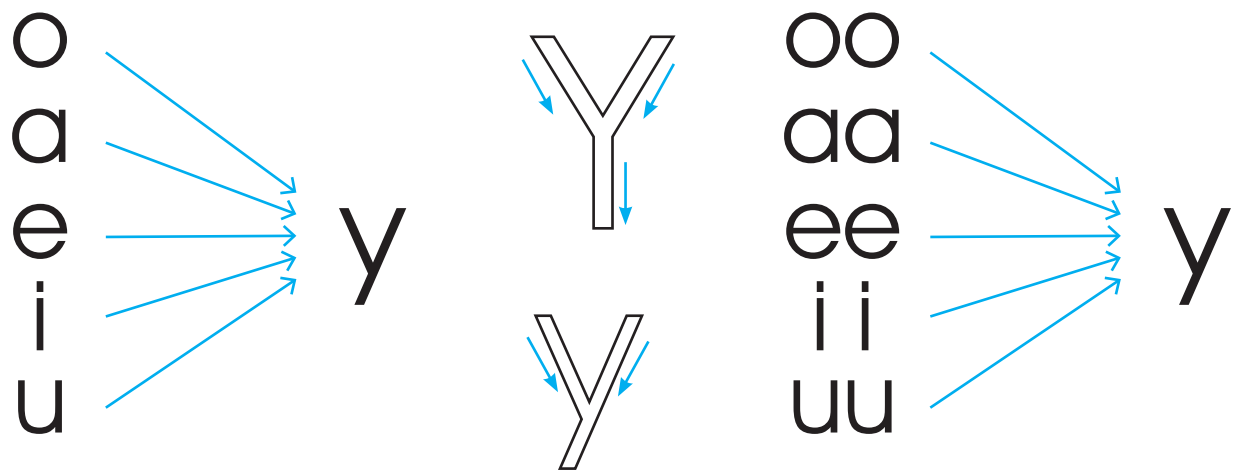

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Y** chaqajaa' ja ti ko'latz'ijb' **y**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **y**.
- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' k'in tab'iij naq xi'latz'ijb' nawak'axaaj: /jeey/ /mooy/ /tuy/ /chaay/.
- Pan ejqaal tasik'iij ja juujun taq tziij ri'. Tawila' ruk'ulaaj chi jujunal. Tatunu' chi re jun jux ja taq tziij ruk'iin ruk'ulaaj. K'ajaa k'ari' ta tz'ijb'aj ja taq tziij chuwach taq jux.
- Tatz'eta' ja taq xi'latz'ijb' ja k'o chi paan ja taq ch'uu'. Taq'omaaj ja taq ch'uu' ja ruk'aan xi'latz'ijb' **oy**, **ay**, **ey**, **ooy**, **iiy**, **uuy**.

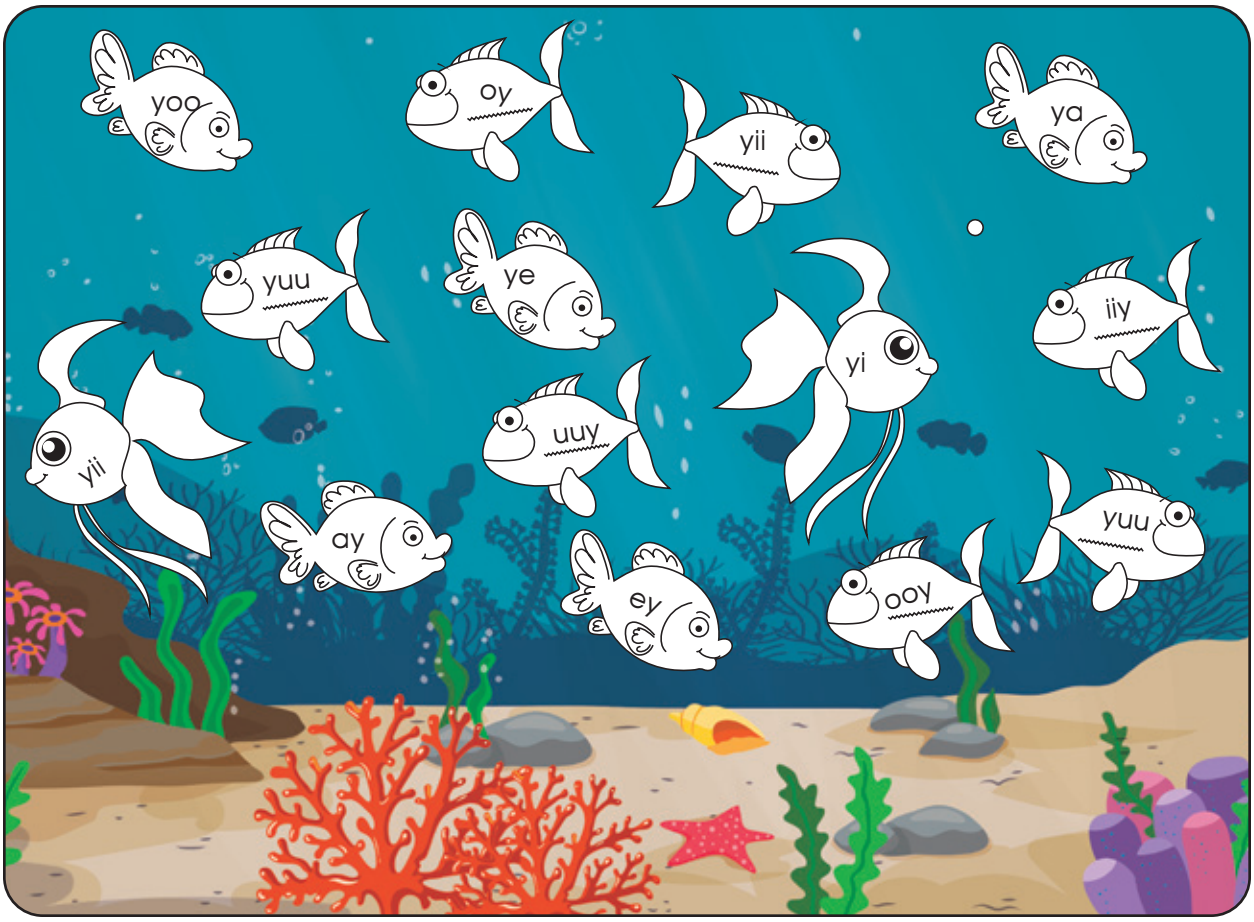

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Y** k'in ko'latz'ijb' **y**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Y y Y y Y y Y y Y y

Y y

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **y**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

yo

ya

ye

yi

yu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **y** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

yoo

yaa

yee

yii

yuu

Tasik'iij chi utz ja taq tziij ri'. Tzan paq'in q'ab'aaj tajacha' wi' ja xi'latz'ijb'. Tatz'ijb'aaj ja tziij ja jachoon pa taq xi'latz'ijb'. Takojo' jun kajperaaj chi jujunal xi'latz'ijb'. K'aja' k'ari' tatz'ijb'aaj pa jun setesik ja k'o pa ruupoox jani' xi'latz'ijb' ruk'uwaan ja juujun tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

parkiiy	2	par	kiiy	
jayam				
pooy				
chuyaaj				
kuyuneem				
saqkiiy				

Tasik'iij chi utz ja taq tziij ja k'o pa ruupoox ja juujun achib'al. Tatunu' tzan jun jux ja Y ruuk'iin ja taq tziij ja nimatz'ijb' **Y** numajb'eej k'in **y** ja taq tziij ko'latz'ijb' numajb'eej. K'a jari' takamuluj chi atz'ijb'aab'aal ja taq xi'latz'ijb' ya, Yaa. Ja b'i'aaj chi nimatz'ijb' ntz'ijb'ax wi'.

Y

y

ya'l

Ya'n

ya'

Yaan

Ke'atz'eta' ja taq tz'ijb' ja k'o chi paan ja kajperaaj. Ke'anuk'u' ja taq tz'ijb' cha naanuk' ja taq tziij. Rajawaxiik naakoj ronojel taq tz'ijb' cha nawiqarisaaj ja tziij. K'a jaari' tatz'ijb'aj ja taq tziij ja xawinqarisaaj pa ruupoox. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

y	a	w

way

y	o	ch

e	l	y

k	u	s	u	y

u'	y	u	j

y	t	i	n	o'

1. Tach'upuuj ja wuuj ja ruk'aan taq tz'ijb' ja k'o k'isb'al. Tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb' k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **y**. Tanuk'u' takojo' ja taq wuuj ch'upiin.

yo– ya – oy – ay – ye – yi – ey – iy – yu – uy– yoo – yaa – ooy
aay – yee – yii– eey – iiy – yuu – uuy – yay – yey – yiy

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, m, n, l, ch, k, p, q, x, t, r, s, w, y.

Yal – jaay – pooy – way – yuuk – yuuq' – yux – yo'x – sukuy – juyu'
paspo'y – pispi'y – parkiiy – yojooj – jotaay – iiyoom

Tasik'iij chi utz ja yuquyaq tziij ri', ma tz'aqat ta. Takamuluuj ja jujunal taq tziij. Taya'a' jun X chi riij jar achib'al ja nub'iij ja yuquyik tziij k'in tatz'aqatisaaj.

Ntajiini nuutij ja nuutee'.

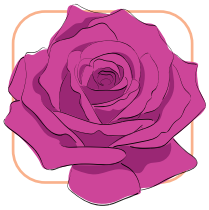

Ja ti aala' k'o pa ruwi'

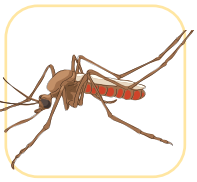

Ja taa' nuukoj

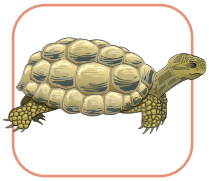

Tz tz

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **tz**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja tzujy nchaqij ti ruuchii'

Ja rutata' jar aa Ya'n xb'e pa k'ayib'al. Xuutz'et jun k'ayib'al tzujy. K'o juun qas xel ruuk'u'x chi riij k'in xuuloq'. Qas nkiikooti xunojisaaj chi ya'. Q'iij q'iij nuukoj. Nb'e k'in nmeloj to ruk'iin. Ja k'a ti ruutzujy ti ri'j chik xutzaqab'a' kan chuwach xaan.

Xq'aax k'a k'iyalaj q'iij, ja k'a ti tzujt xa ti ruyoon k'ooli. Jar aa Ya'n, ma ruch'ob'oon ta ja naquun. Xuub'an k'a jun aaq'a' xrachik'aaj ja ti tzuuy ja tz'ab'u'q chik. Nchaqiij ti ruuchii' cha'. Xuk'utuj jutz'it ti ruuyaa'.

Ja toq saqari, jar aa Ya'n qas nb'isooni xyataji. Ajninaq xb'e chi rukanoxiik ja ti tzujy ja ti **tz'ab'u'q**. Xunojisaaj chi ya' k'in xuumaj chik rukojiik.

Chi kab' q'iij, xrachik'aj chik jutiij ja ti tzujy. Chi paam jar achik' qas xmaltiyoxiij ja ti ya' ja xuuya' chi paam. Qas ki' ti ruuk'u'x ja ti tzujy.

Qotzijooni:

- ¿Naq ka ja qas nim ruuq'iij chi paam ja cholon tziij? ¿Ja k'aak'a tzujy owi ja ti tz'ab'u'q tzujy? ¿Naq xkojowi ja k'aak'a tzujy?
- ¿Naq xkojowi ja ti tz'ab'u'qalaj tzujy?
- ¿Naq ta k'a xb'anataj ari' jawi xta jar aa Ya'n ma ki ta xrachik'aaj ja ti tzujy?
- Tacholo' ja ti choloon tziij cha awochooch. Ma tamestaaj ja xb'antaji.

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul **/tz/ /tz/ /tz/**. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /tziij/, /tzay/, /tzi/-/jooj/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin **/tz/**.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal ja nuuk'ut jar achib'al chuuxee', kow tab'iij. Taq'omaaj jar oxperaaj rixiin jar achib'al ja nuumaj ruub'ii' ruk'in ja ti tz'ijb' rixiin ja ti tziij **tzujy**.

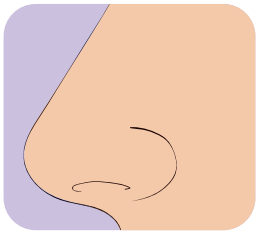

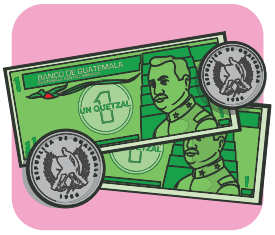

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb **/tz/**, ma k'o ta najb'eey, k'isb'al k'in pa nik'aaj k'o wi'. /matz/, /patz/, /aj/-/tziij/, /kaj/-/tziij/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj jar oxperaaj rixiin jar achib'al jar ruk'aan ti ruuqul **/tz/** k'isb'al owi pa nik'aaj k'o wi'.

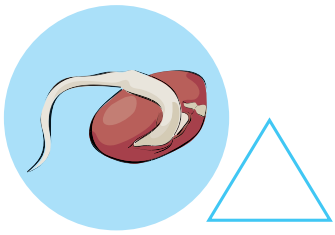

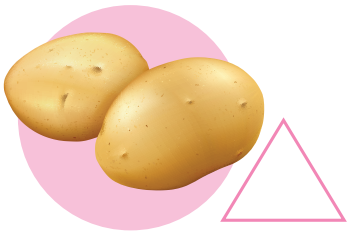

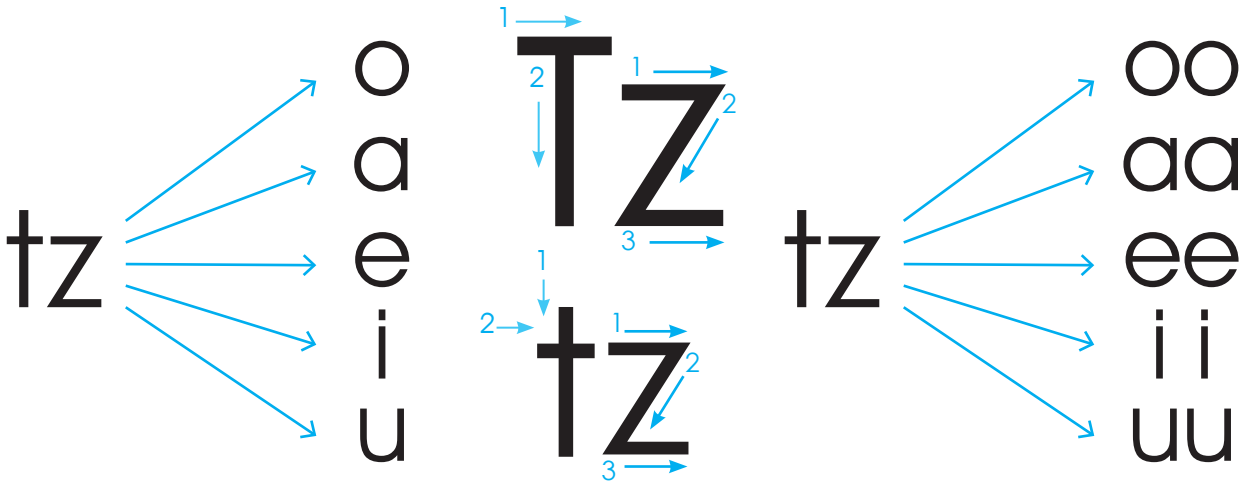

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul **/tz/**. Jaawa' nimatz'ijb' **Tz** k'in jaawa' kolatz'ijb' **tz**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, tab'ana rachib'al ja ti tz'ijb' pan aaq'a', chuwach ch'ajtal owi pa chi rubaqil riij jun awchib'iil. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' tz ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan eqaal tab'iij keb'ii' chi jujunal jar achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latz'ijb' **tzu, tzi, tza**. Wakamiik takamuluuj ja xi'latz'ijb' ja nuumaj chi paan ja juujun tziij.

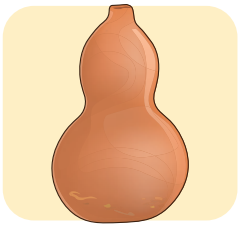

tzujy

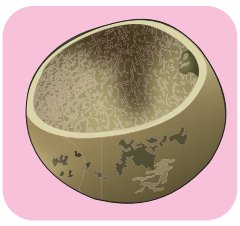

tzimaay

tzajko'm

tzuruuj

Tab'ij ruub'ii' chi utz ja juujun taq xi'latz'iijb' **tza, tzi, tzu, tzee, tzoo, tzii**. Taya'a' pa jun setesik ja tziij ja ruk'aan ja xi'latz'ijb' ja naawil pa taq najb'ey cholaaj.

tza	tzay	yo'x	tza'j	tza'm
tzi	tziyaq	tzij	lis	tzimaay
tzu	tzu'uuj	pooy	tzuruuj	tzujy
tzee	kow	itzeel	teew	ritzee
tzoo	matzoon	kuch	rotzoon	ruutzoop
tzii	rutziil	tziij	chooy	paatziin

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Tz** chaqajaa' ja ti ko'latz'ijb' **tz**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **tz**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': otz, atz, etz, itz, utz, ootz, aatz, eetz, iitz, uutz, naak'aq aawii': xaax, otz, jaay, woop, etz, yal, xaq, utz, siis, kup, ootz, wuuj, joop, uutz, siis, xiil, pojp, iitz, su'm, pooy, eetz, way, riij, aatz.
- Tasik'iij chi utz ja juujun taq tziij ri'. Taq'omaaj ja taq tziij ja ruuk'aan taq xi'latz'ijb' **iitz, utz**.

tziij iitz

utz matz tzay

tzajko'm

Tatz'eta' ja taq xi'latz'ijb'. Tab'ana' jun jux cha nuutun rii' ja xi'latz'ijb' ja k'o chi paam ja kajperaaj, ruuk'iin ja ma ee k'o ta pa taq setesaq. Tatz'eta ja k'amb'al tziij.

otz
tza
itz
utz
tze
utz
tzi

utz

itz

otz

aatz

iitz

aatz
iitz
eetz
tzoo
aatz
tzuu
eetz

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Tz** k'in ko'latz'ijb' **tz**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Tz tz Tz tz Tz tz Tz tz Tz tz

Tz tz

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **tz**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

tzo

tza

tze

tzi

tzu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **tz** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

tzoo

tzaa

tzee

tzii

tzuu

Tab'ij keeb'ii' chi utz ja taq achib'al. Tatz'ijb'aaj keeb'ii' chi juujun achib'al chuwach ja jux ja k'o pa ruupoox.

lootz

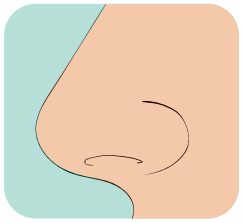

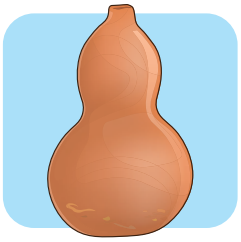

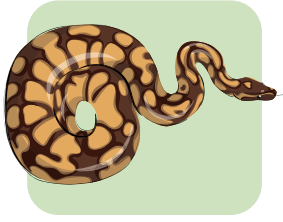

Chi paan ja tukuma tz'ijb', takanoj ja tziij ja k'o chi paan ja taq kajperaaj ja k'o pa ruupoox. Taq'omaaj jani' ruka'yib'aal nawaajo'.

ajtziij

ija'tz

rutzijool

qatziij

matz

m	a	j	t	z	i	i	j	q
r	l	q	k	x	n	j	h	i
i	j	a'	t	z	b	t	k	j
n	w	a	c	t	a	h	t	a'
q	a	t	z	i	i	j	l	t
y	b	x	c	z	m	b	k	z
r	q	a	t	z	m	a	t	z
r	u	t	z	i	j	o	o	l

Tasik'iij chi utz ja taq xi'latz'ijb' ja k'o pa nik'aaj. Tatz'aqatisaaj ja xi'latz'ijb' rixiin ja tziij jar ee pa rajxakon cha nawiqarisaaj ja tziij. Tatz'ijb'aaj ja taq tziij pa rijkiq'a'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

yaq	**tzi**	tziyaq
poon	**tzo**	
ruuj	**tzu**	
jooj	**tzi**	
jtzik	**tza**	
kon	**tzu**	

1. Tach'upuuj ja wuuj ja ruk'aan taq tz'ijb', k'isb'al k'o wi'. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' tz, ke'anuk'u' rub'ajniik, takojo' ja taq wuuj.

tzo– tza – otz – atz – tze – tzi – etz – itz – tzu – utz– tzoo – tzaa
ootz – aatz – tzee – tzii– eetz – iitz – tzuu – uutz – tzatz – tzutz – tzotz

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, m, n, l, ch, k, p, q, x, t, r, s, w, y.

tza'm – lootz – qatziij – kumatz – tziyaq – tziyaq – tzijooj – manitziij
patzu'yaan – rumatzoon – rutzijool – tzojtzik – tzopoon – tzajko'm
rutzaqoon

Tasik'iij chi utz ja yuquyaq tziij ri'. Taya'a' pa jun setesik jar achib'al ja nnatax chi pan ja najb'ey yuquyik tziij. Taya'a' jun X chi riij jar achib'al ja nunatax pa ruukab' yuquyik tziij. Taya'a' pa jun kajperaaj jar achib'al ja nnatax pa roox yuquyik tziij. K'ari' takamuluuj ja taq yuquyaq tziij.

Inin xintzu' jun kumatz.

Ja ruutee' a Weel
nuusu' ruutza'm.

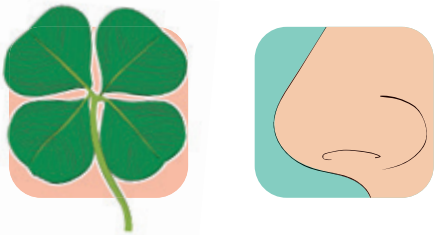

Xinsipaj jun tzujy.

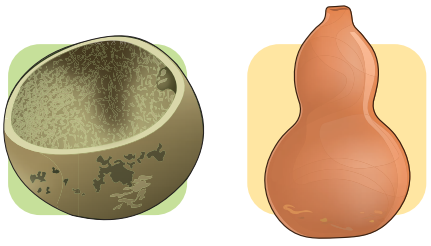

B' B'

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **b'**. Ja kaamiik, tawak'axaaj ja jun cholon tziij qas ti utz.

Ja b'aay ja qas najnamaji

Chuxee' ja rawan ja taa' Maax k'o jun b'aay. Qas ki' nuuna' ya' taq awan. Nuujik' juun nuujik' chik juun. Nuk'am eel pa ruujuul chi rutijiik.

Ja taa' Maax qas maxko' ruyewaal chi re ja b'aay. K'iy chik jar awan rutijoon. Cheewi' xuuya' jun chapab'al rixiin.

Ja b'aay nuutz'at to pa jun ruujuul. Cheewi xb'e chik pa jun chenooj. Ja rajaw ja chenooj chaqajaa' xpe rayewaal, xraajo' xuuchap ta ja b'aay. Ja b'aay ma xuuya' ta rii', xb'e chik pa jun chenooj.

Ja winaqii' xkeemol kii'. "Qachapa' ja b'aay" xeche'i. Ja b'aay nuk'axaaj to ja nkib'iij ja winaqii'. Nuutz'et ja nkeeb'an. Ma xuuya' ta wi' rii' pa **keeq'a'** ja winaqii'.

Keeri' xuub'an chi jun junaa'. Nq'ax pa jun chenooj nb'e chik pa jun chenooj. Ma xchapataj ta wi'.

Qotzijooni:

- ¿Naq rumaal xb'iix "Ja b'aay qas najnamaji" chi re ja ti cholon tziij?
- ¿Naq ja nim rutanaxiik chi paam ja cholon tziij?
- ¿Naq chi re ja b'aay ma xchapataj ta?
- ¿La nmeloj to na ja b'aay chi paam ja rawan ja taa' Maax naach'ob' atet?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Ja ruuqul jaari' **/b'/, /b'/, /b'/**. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /b'us/, /b'iis/, / b'a/-/nooj/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin **/b'/**.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal ja nuuk'ut jar achib'al k'o chuuxee', kow tab'iij. Tab'ana' jun X chi riij ja taq achib'al ja nuumaj ruub'ii' ruk'iin ja ti ruuqul ja ti tziij ja nmajo' eel ja **b'aay**.

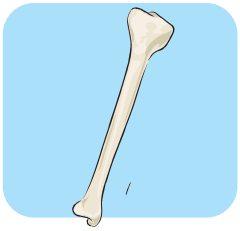

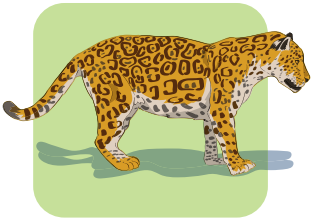

- Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb **/b'/**, ma taawil najb'eey, k'isb'al k'in pa nik'aaj k'o wi'. /tzeb'/, /sib'/, /kaa/-/b'iij/, /me/-/se/-/b'al/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaj ja kajperaaj rixiin jar achib'al ja ruuk'aan ruuqul ja ti tz'ijb' **/b'/** k'o pa nik'aaj chaqajaa' k'o k'isb'al chi re ja b'i'aaj.

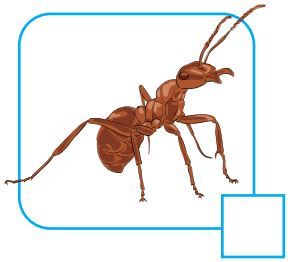

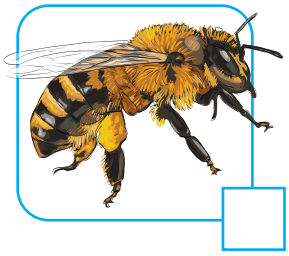

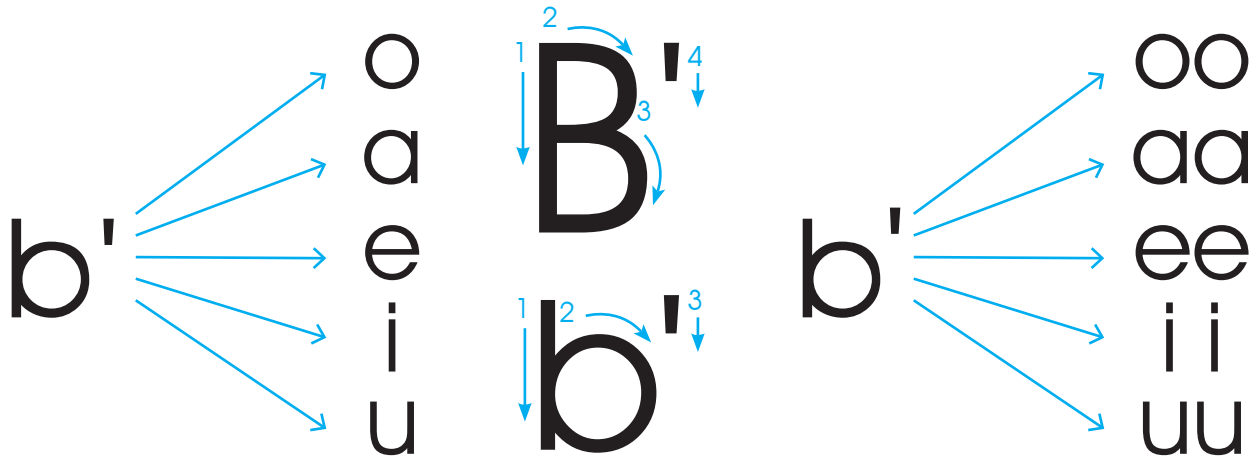

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul **/b'/**. Jaawa' nimatz'ijb' **B'** k'in jaawa' kolatz'ijb' **b'**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay, takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al ja ti tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutujniik ja ti tz'ijb' **b'** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latziij **b'aa, b'o, b'ii**. Wakamiik tatz'ijb'aj ja xi'latziij ja numaj rii' chuwach ja jux.

b'ojo'y

sub'aan

b'iix

b'aay

Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al, tawila' keequl ja xi'latziij **b'o, b'a**. Taq'omaaj ja taq xi'latziij ja nk'atziini cha nawinaqarisaj ruub'ii' jar achib'al.

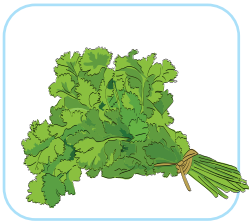

b'o	b'u	ma
ro	raaj	xa

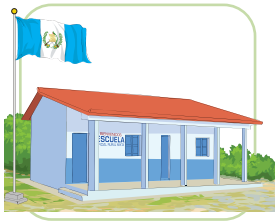

ne	ti	b'o
jo	cha	b'al

me	ta	b'al
xo	se	lo

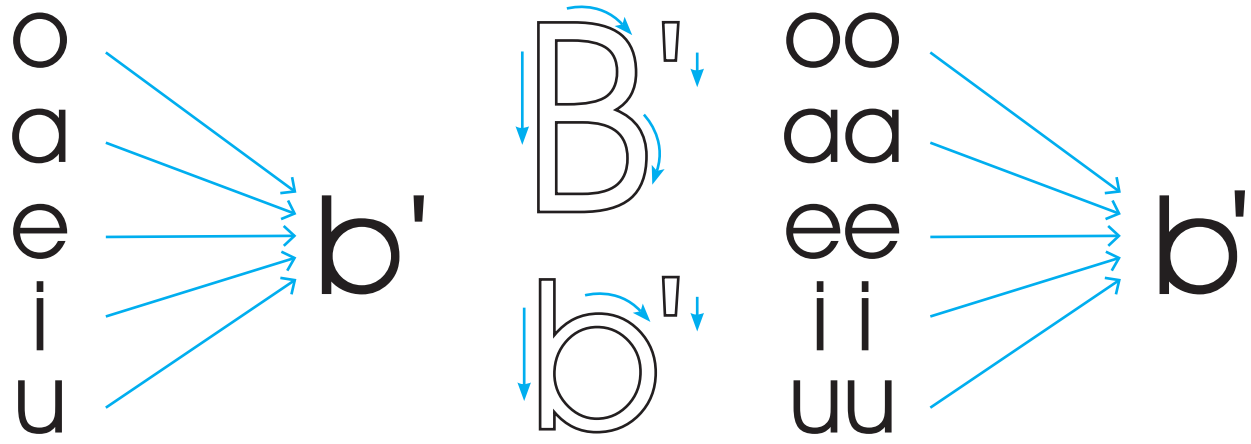

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **B'** k'in ko'latz'ijb' **b'**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **b'**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latziij. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latziij: **ob'**, **ab'**, **eb'**, **ib'**, **ub'**, **oob'**, **aab'**, **eeb'**, **iib'**, **uub'**, naaraq aachii': kup, nop, eb'ajiin, palaj, tzij, ub', tzujy, ab', lootz, chikop, kaab', yuuk, yuuq' yux, mooy, xwa'r, kow, uub', teew.

Tatz'eta' ja taq xi'latziij. Tawila' ja taq xi'latziij **eb'**, **ub'**, **oob'**. Taq'omaaj ja taq setesaq ja ruk'uwaan ja taq xi'latziij ja k'o pa niik'aaj. Takojo' ja rub'oniil rixiin ja juujun xi'latziij.

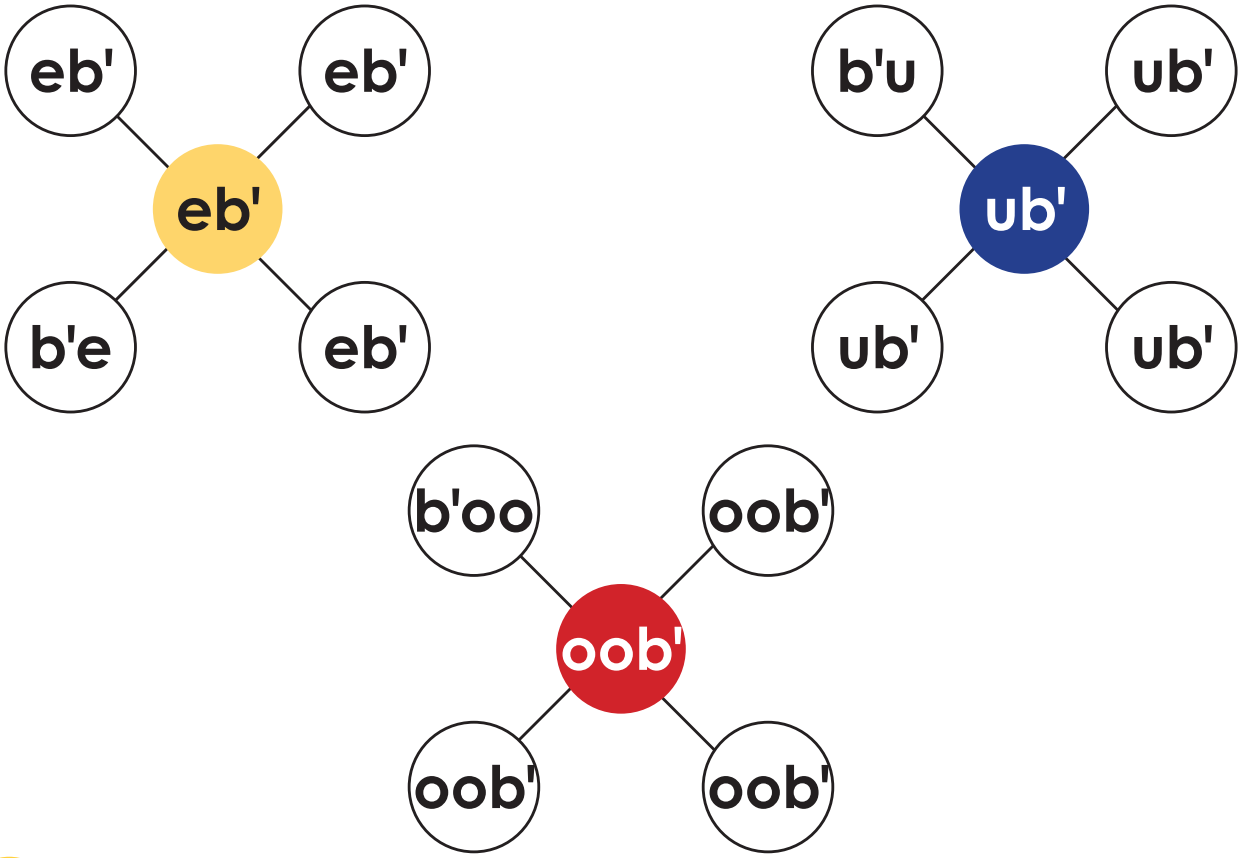

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **B'** k'in ko'latz'ijb' **b'**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

B' b' B' b' B' b' B' b' B' b'

B' b'

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **b'**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

b'o

b'a

b'e

b'i

b'u

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **b'** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

b'oo

b'aa

b'ee

b'ii

b'uu

Tasik'iij chi utz ja taq cholaj tziij ri'. Tab'ana' jun jux cha naatun jar achib'al ruuk'iin ja ruub'ii'. K'a jari' tatz'ijb'aj ruub'ii' jar achib'al b'aar nuumaj wi'.

aab'aj

b'o'j

kaab'

b'eey

pajb'al

b'aay

tikb'al

b'ojo'y

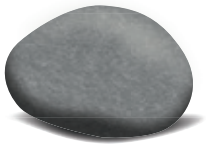

Tasik'iij chi utz ja taq tziij ri'. Tatz'ajpiij chipaan jun setesik ja xi'latziij ja ruk'aan b'. k'a jaari' tatz'ijb'aaj ja xi'latziij pa ruupoox ja jujunal tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

b'oxooj	b'o	b'usuun	
kaab'iij		najb'eey	
b'a-nooj		b'ojo'y	

Tawinaqarisaaj taq tziij, tatunu' ja ka'i' taq xi'latziij rixiin ja kajperaaj. K'a jaari' tatz'ijb'aaj chuwach ja jux ja nuumaj wi' rii'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

b'o	tzoon	b'otzoon
tzoon	b'o	
b'u	suun	
suun	b'u	

Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' jar achib'al. Tawila' ja xi'latziij ja k'o chi paan ja ruub'ii', utz: **b'i, b'ii, b'a, b'aa**. Taq'omaaj ja kajperaaj ja nuumaj rii' ruk'iin jar achib'al. k'a jaari', tatz'ijb'aaj ja tziij chuwach ja jux. Tatz'eta ja k'amb'al tziij.

b'i b'ii

b'ichooj

b'i b'ii

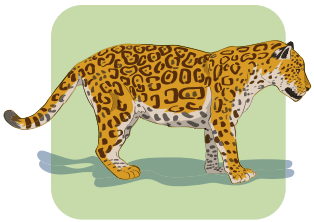

b'aa ba

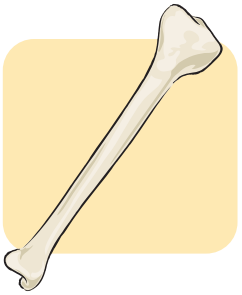

b'aa ba

Tatz'eta' ja taq achib'al. Tasik'iij chi utz ja jule' taq tziij ri', tatz'ijb'aj ruub'ii' jar achib'al chi paan ja jux.

sub'aan
sub'an

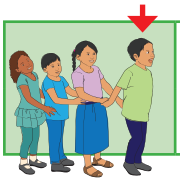

najb'eey
najb'ey

b'o'j
b'oo'j

javb'
jaab'

Takojo' ja taq peraaj wuuj ja ruk'an taq tziij k'in tab'ana' ja samaaj ri':

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij ja ruk'aan ja ti tz'ijb' **b'** tanuk'u' rub'ajniik.

b'o– b'a – ob' – ab' – b'e – b'i – eb' – ib' – b'u – ub'– b'oo – b'aa
oob' – aab' – b'ee – b'ii– eeb' – iib'

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ja ruk'aan ruuqul ja tz'ijb' **b'**, tanuuk'u' rub'ajniik.

jab' – b'o'j – kaab' – b'aaq – b'aay – b'us – b'eey – b'aqay – pajb'al
b'iis – b'iix – b'o'n – b'oxooj – b'anooj – saqb'ach

3. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'an taq tz'ijb' **b'**. Tanuk'u' rub'ajniik k'a jaari' tacholo' naq tib'iij chi jujunal.

tikb'al - kaab'iij - b'oxooj

- Tach'upuuj ja wuuj ja ya'on rejtaal. Tasik'iij k'in takanooj ja xi'latziij ja nutz'aqatisaj ruub'ii' jar achib'al.
- Tach'upuuj k'in taq'oliij ja utzalaj xi'latziij chuwach ja wuuj.
- K'a jaari' tach'upuuj jar taq peraaj wuuj, ruk'iin ja taq tziij ja xaawiq, k'a jaari' taq'oliij chuwach aawuuj.

	raaj		jo'y	xa	
b'i	b'o	b'a	b'o	b'al	jajb'

- Tasik'iij chi utz ja taq yuquyaq tziij ri'. Tab'ana' jun achib'al ja nuumaj rii' ruk'iin ja nub'iij ja juujun yuquyaq tziij.

Ajninaq xinb'ijn rumaal ja jab'.

Xintzu' jun kaab' nrupupi.

Tziij cha nasiik'iij k'in nasamaajiij

Nqaajo' xkatkiikot ta k'in xtasamajij ta jar awojtaqiin chik. Kaamiik naawil jun cholaj tziij rixin juujun tz'ijb' jar atz'etoon chik **“w”, “y”, “tz”, y “b'”**. Utz naab'an nik'aj samaaj kamiik ja k'a nik'aaj k'a cha jun q'iij chik.

- Tasik'iij ja tziij ja tz'ijb'atali.
- Tatz'ijb'aj ja taq tziij pan aawuuj ja **b'** numajb'eej.
- Tajuxu' tzan q'an nojelaal ja taq tziij ja nk'iis ruuk'iin ja tz'ijb' **y**.
- Taya'a pa jun setesik ja tziij ruk'an ti tz'ijb' **tz**.
- Tacha'a' jun ti tziij ja ruk'an tz'ijb' **w**.
- Tawinaqarisaj jun yuquyik tziij ruuk'iin ja tziij ja xaacha'.
- Tacha'a' oxi' taq tziij chi kikojol ja tziij. K'aja ri', taya'a' jun paq'in q'ab'aaj chi riij ja jujunal xi'latziij rixiin ja tziij.
- Chi kikojol ja tziij takanoj taq tziij ja qas taq kookoj k'in taq'omaj tzaan rax.
- Tajuxu' tzan q'anq'oj ja taq tziij ruk'an taq kab' xi'latziij.

W w

way	Weel
wuuj	wiij
woop	wooj
waaq'	wanan
iwiir	waraam
wujch'	wixiin

Y y

ya'	yuuk
ya'l	yuuq'
yal	Ya'n
yo'x	yojooj
Yaan	tino'y
choy	mayuul

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

Tz tz

tzay	tzaqaaj
tzeb'	tzaqooj
tziij	tzaayiin
tzij	tzijooj
tzujy	tziyaq
Tzimay	tzaqaaj

B' b'

b'aaq	sib'
b'aay	tzeb'
b'eey	b'oxooj
b'o'j	b'otzoon
b'iix	b'usuun
b'o'n	b'ajlam

Tatz'ijb'aj jun yuquyik tziij kuk'iin ja jujunal achib'al ari'. K'a jaari' tasik'iij chi keewach jar awachib'iil ja xatz'ijb'aaj.

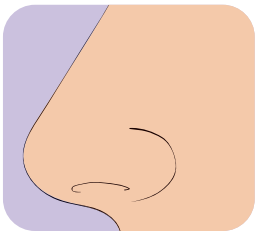

¡Samaaj rixin wi'aaj!

Rusamajixik: taqupiij ja taq peraj wuuj ya ya'on rejtaal. Tayeka' pa jun ti k'ojlib'al cha ma taatzaq. Utz nawejtz'ab'ej pa taq kaaka' owi pa taq molaaj. Chi juujunal ejtz'aneel nk'eje' taq peraj ruuwuuj. Tech'ob'o' naq numajo eel jar ejtz'aneem.

¿Jani' rejtz'ab'exiik? Ja rub'ajniik jar ejtz'aneem jaari' naawil rachib'iil jar taq achib'al. Taxolo' ja taq kookoj peraj taq wuuj, ka jaari' tajupub'a' ja taq achib'al. Naq'axaj chaawach, jar ejtz'aneel nuuyak ka'i' kookoj peraj ruxaq wuuj. Jawi xa junaam ja taq achib'al, jar ejtz'aneel nuub'ij ruuqul ja ti tz'ijb' ja numajo ee ljar achib'al. K'a jaari', naayek.

Jawi ja taq kookoj peraj wuuj, ma junaam ta, npask'ajixi k'in nya' kan pa ruk'ojlib'aal. Nch'akomaji ja nuumol taq wuuj ja xa junaam. Ja toq ntzuri jar ejtz'aneem tatz'ijb'aaj pan aawuuj ja taq ruk'ulaaj ja taq kookoj ruxaq wuuj ja xaamol.

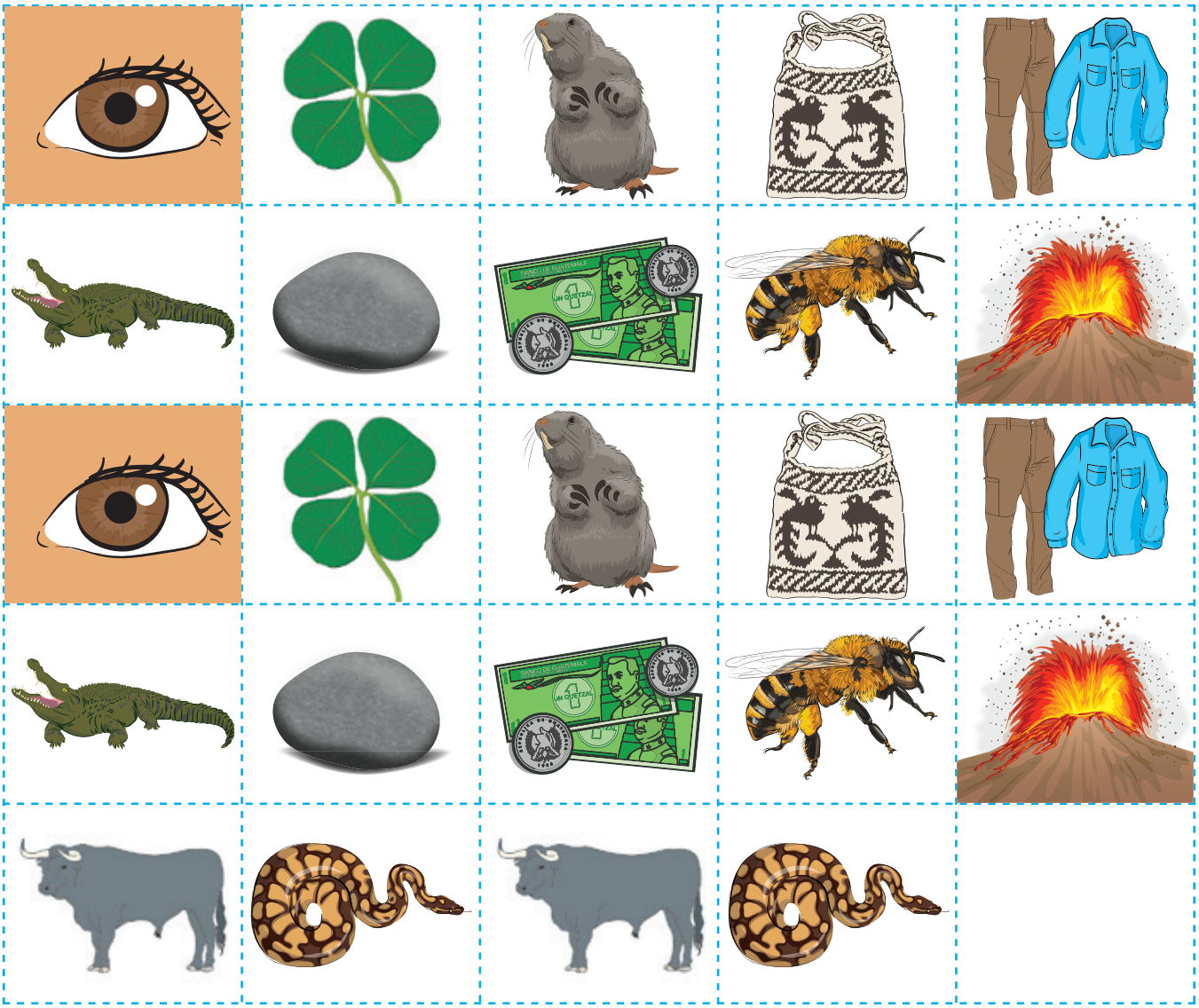

a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
aa	oo	uu	ee	ii
aa	oo	uu	ee	ii
a'	o'	u'	e'	i'
aa'	oo'	uu'	ee'	ii'

w	y	tz	b'
w	y	tz	b'
w	y	tz	b'
w	y	tz	b'
W	Y	TZ	B'
W	Y	TZ	B'

Ch' ch'

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **ch'**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ri'aal ch'uu'

Ja wa'ib'al jaay rixiin ja ta Roosa qas ojtaqiin chi paan ja tinaamit. Qas utz netzijon chi riij ja rurikiil. Ja ri'al ch'uu' qas nel keek'u'x chi riij. Konojeel nkib'iij chi qas ki' nuub'an chi re.

Xuub'an k'a jun q'iij ja ta Roosa xopon jun riiy ruumaam ruk'iin. Jun iik' xk'eje' kan ruk'iin, pan **uxlaneem** k'o wi'. Nraajo' nrojtaqiij rutzajkiik ja ri'al ch'uu'. Qas nraajo' nrojtaqij rutzajkiik kani' nuub'an ja rati't.

Q'iij q'iij nuk'axaj chi re ja rati't ¿kamiik naak'ut chi nuuwach ja rutzajkiik ja ch'uu'? tawayab'ej na qas ne'xi.

Xq'ax k'a k'iyalaj q'iij. Ja ta Roosa xuub'ij chi re ja ruumaam chi xulqaaji ja q'iij chi nrojtaqiij rutzajkiik ja ri'aal ch'uu'.

Xb'e opon ruk'iin ja ruumaam, pan ejqaal xub'iij pa rixkin: ma k'o ta nya' chik inin ruk'iin. Xa junaam ja ri'aal ch'uu' kani' nkeeb'an ja winaqii', xarwaari' qas ronojel nuuk'u'x nb'an. Ja ruumaam qas k'ask'o xuk'axaaj qas xkiikooti ja xrojtaqiij.

Qotzijooni:

- Naq k'a ja rikiil ja maxko' nk'utux pa wa'ib'al jaay rixiin ja ta Rosa'?
- ¿Naq rumaal xk'eje k'iyalaj q'iij' ja riiy ruumaam ruk'iin ja rati't?
- Naq chi re naach'ob' atet chi ja winaqii' k'o chik na rutzajkiik ja ri'aal ch'uu' nuub'an ja ta Roosa?
- Tatziijooj chi ke awachib'iil naq chi rikiilaal qas nel aak'u'x chi riij, naq chi re?

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /ch'/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /ch'i'p/, /ch'u'k/, /ch'oo/-/yaa'/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin ja **/ch'/**.
- Takamuluj rub'ixiik ja nuuk'ut chuuxee' ja juujunal achib'al. Taq'omaaj chi akarayoon jar oxperaaj ja nuumaj el ruub'ii' ruk'in ti ruuqul ja tziij **ch'uu'**.

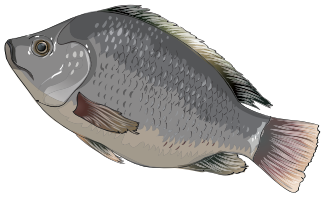

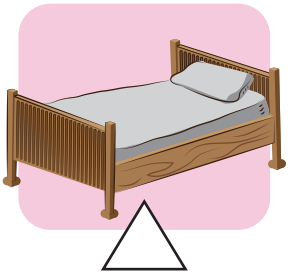

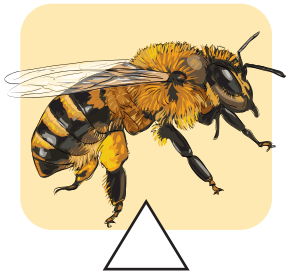

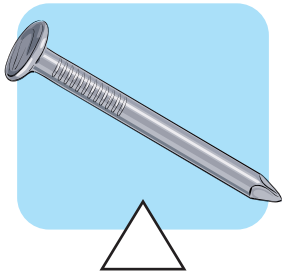

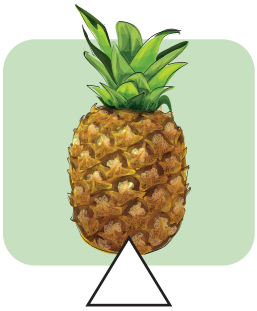

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /ch'/, ma taawil najb'eey, k'isb'al k'in pa nik'aaj k'o wi'. /jich'/, /ojch'/, /i/-/b'och'/, /mi/-/ch'ooj/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Tatz'ijb'aj jun X chi paan ja setesik rixiiin jar achib'al ja ruuk'aan ruuqul ja ti tz'ijb' /ch'/ pa nik'aaj owi k'o k'isb'al k'o wi' chi re ja b'i'aaj.

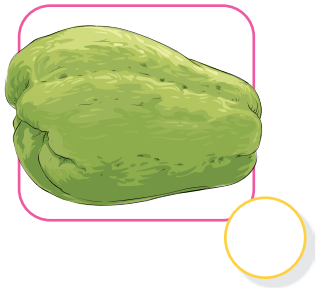

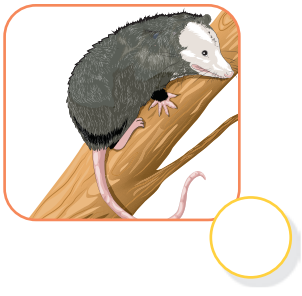

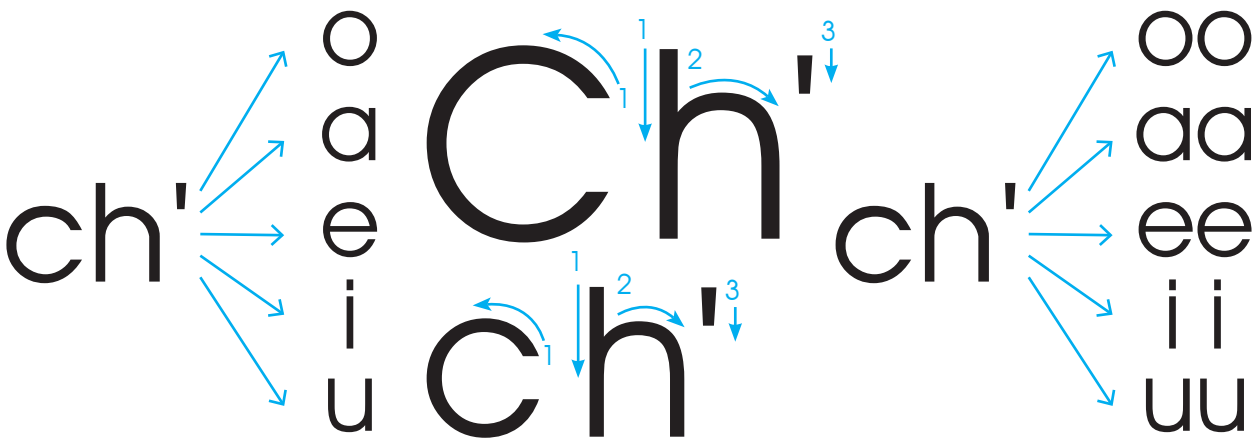

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /ch'/. Jaawa' nimatz'ijb' **ch'** k'in jaawa' kolatz'ijb' **ch'**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, tab'ana' rachib'al chi ruuwi' aaq'a' chuwach ach'ajtaal. Takamuluj rutuniik ja ti tz'ijb' ch' ruk'in ja k'u'xatz'ijb'
- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latziij **ch'u, ch'uu, ch'a, ch'e**. Wakamiik takamuluuj ja xi'latziij ja nuumaj ja jujunal tziij.

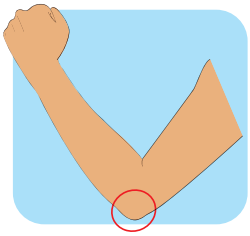

ch'u'k

ch'uumiil

ch'ame'y

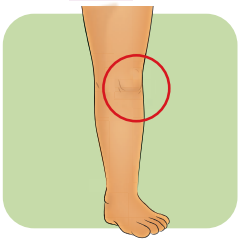

ch'ejk

Tasik'iij chi utz ja taq tziij ja k'o chi paan ja taq achib'al rixin aanima. Tawila' ruuqul ja xi'latziij ch'u, **ch'e, ch'uu, ch'i, ch'aa, ch'oo**. Takanooj ja setesik ja ruk'uwaan ja xi'latziij rixiin ja jujunal tziij, tatunu' ruuk'iin jun jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

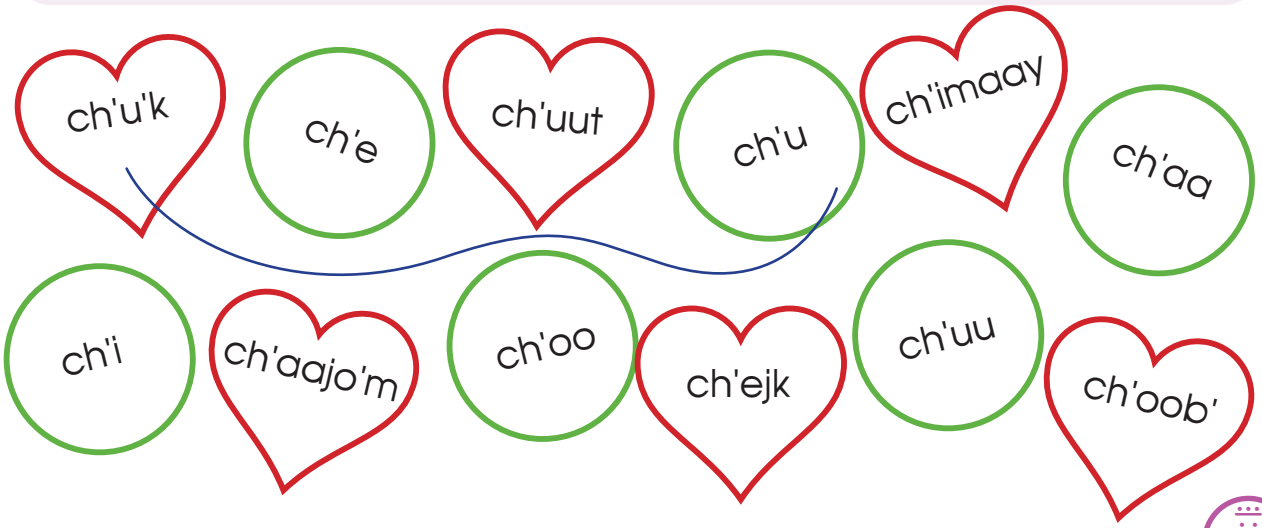

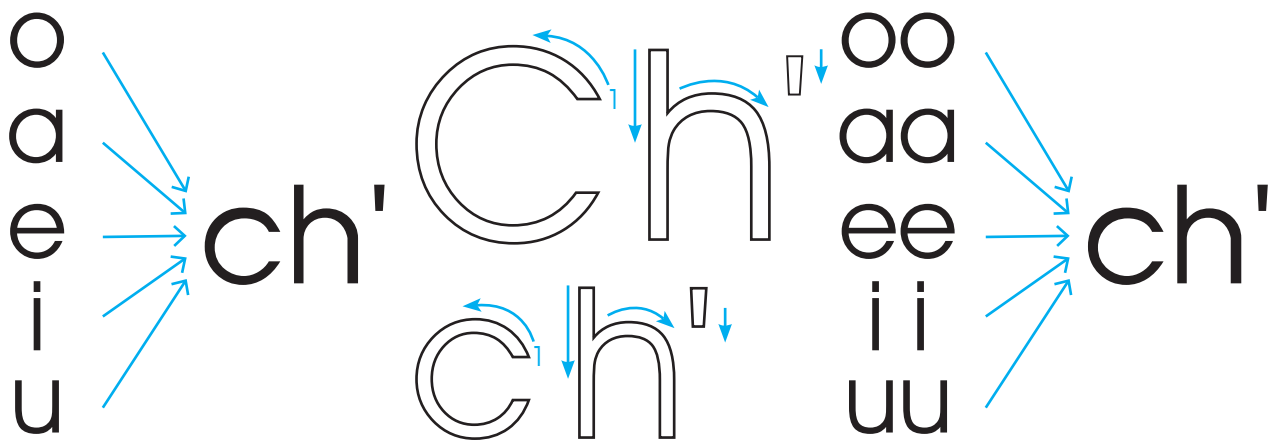

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Ch'** chaqajaa' ja ti ko'latz'ijb' **ch'**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **ch'**.
- Katpa'e'i' k'in tawak'axaaj ja taq xi'latziij. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latziij: sílaba och', ach', ech', ich', uch', ooch', aach', eech', iich', aach', naak'aq aawii': quul, uch', ujq, maak, ich', laq, nop, eech', joop, koj, ooch' paas, siip, aach', chuw.
- Tasik'iij chi utz ja taq tziij k'o chi paan ja taq suutz'. Taq'omaaj tzan xaar ja taq suutz' ja nuumaj el ruk'iin **ach', eech', ich', ooch', uch'**.

ach'

eech'

ch'aa

ch'oo

ch'i'

uch'

ooch'

ch'e

ich'

uuch'

ch'u

ch'uu

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Ch'** k'in ko'latz'ijb' **ch**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Ch' ch' Ch' ch' Ch' ch' Ch' ch'

Ch' ch'

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **ch'**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

ch'o

ch'a

ch'e

ch'i

ch'u

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **ch'** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

ch'och'

ch'ach'

ch'ech'

ch'ich'

ch'uch'

Chi paan ja taq kajperaaj ri' naawil taq tziij ma tz'aqat ta. Cha ntz'aqati ja tziij rajawaxiik naaya' ja ti tz'ijb' **ch'** ruk'iin, najb'eey owi k'isb'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

kaa

kaach'

upup

wuj

ab'aq

ame'y

akan

Ja taq tziij ri' ma tz'aqat ta. Tatz'aqatisaaj ruuk'in ti tz'ijb' **ch'**, najb'eey naaya' wi'. Tab'ana' jun jux cha naatun ja ti tz'ijb' kuk'iin ja taq tziij ja ma tz'aqat ta. K'a jaari' tatz'ijb'aaj chuwach ja jux ja taq tziij ja tz'aqat chik.

ch'

uuch'

ab'aq

ooyaa'

ikoon

Tasik'iij ruub'ii' chi utz ja taq achib'al. K'o jun ti tzijb' ma rachib'iil ta. Tak'utu' ja tz'ijb' chi jun **X**. K'a jaari' tatz'ijb'aaj chuwach jun jux ja nuumaj rii' ruk'iin. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

wuxch'

wujch'

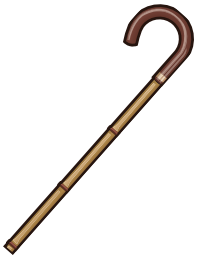

ch'ame'r

nuuch'

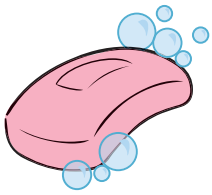

ch'ataq

Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Tawila' ja xi'latziij ja k'o pa ruub'ii', utz **ch'** owi **ch**. Tatz'ajpij pa jun setesik ja xi'latziij ja numaaj ruub'ii' ruk'iin jar achib'al. K'a jaari', tatz'ijb'aj chuwach jux ja tziij ja nuumaj rii'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

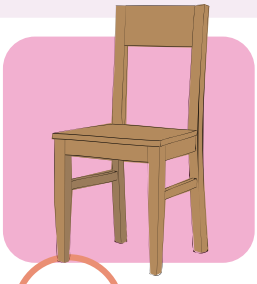

ch'a cha

ch'akat

ch'a cha

ch'i ch'i

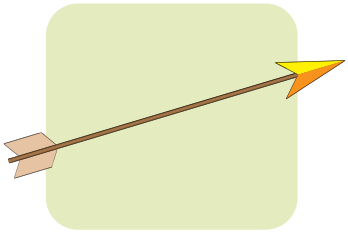

chaa ch'aa

Tatz'eta' ja taq achib'al ri'. Utz ntz'ijb'ax chi ti tz'ijb' **ch'** owi **ch**. Taq'omaaj ja taq setesaq ja ruuk'aan ja ti tz'ijb' ja nuwinaqarisaj ruub'ii' jar achib'al. K'a jaari' tatz'ijb'aj ruub'ii' jar achib'al chuwach ja jux.

ch p ch'

o a n

q a k

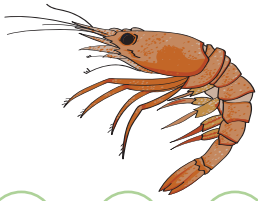

ch j m

ch' o' a

p l m

w ch j

u' a n

ch' s t

Takojo' ja taq peraaj wuuj ja ruuk'an taq tziij, tab'ana ja samaaj ri'.

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **ch'** k'in **ch**, ke'anuk'u' rub'ajniik.

ch'o – cho – ch'u – chu – ch'a – cha – che – ch'e – ch'i – chi

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' **ch'** k'in **ch**, ke'anuk'u' rub'ajniik.

choom – ch'i'p – chaj – ch'ooy – ch'uut – chi'aaj – ch'akat – chakach
ch'akan – ch'imaay – chumaan – chojmiin – ch'ame'y

3. Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ruuk'aan taq tz'ijb' ch' k'in ch. Najb'eey tanuk'u rub'ajniik, k'a jaari' tacholo' naq tib'iij chi jujunal.

ch'aa-jo'm / chojmiin ch'a-koon / chapooj

- Tach'upuuj ja peraaj b'aar ya'on wi' rejtaal. Tasik'iij ja taq xi'latziij k'in tacha'a' ja utz cha naawil ruub'ii' jar achib'al. Utz **ch'** owi **ch** numajb'eej.
- Ja toq anuk'uun chik, tasik'iij ja taq tziij xaanuk'. K'a jaari' ta q'ooliij ja taq peraj wuuj chuwach aawuuj.

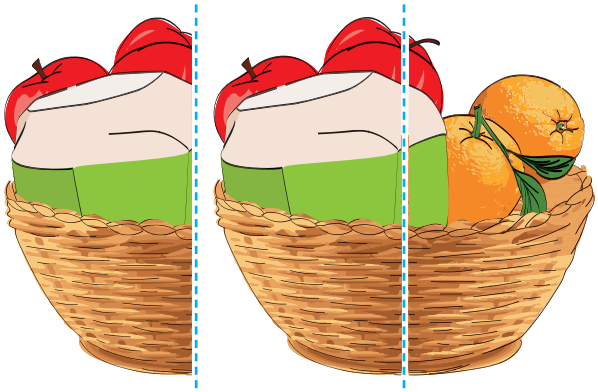

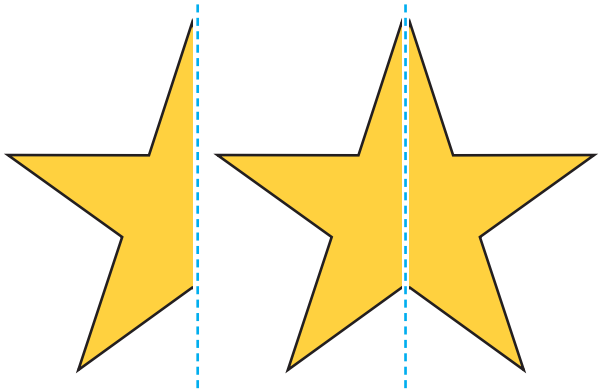

ch'a cha kach ch'uu chuu miil

Takamuluj rub'ixiik ja yuquyaq tziij. Ke'asik'iij chi utz. Ke'anuk'u' cha nkiwinaqarisaj jun ti cholon tziij. Tatz'ijb'aj jun 1 pa setesik ja xb'anataji najb'eey chi paan ja cholon tziij. Tatz'ijb'aj jun 2 ja xb'anataj pa ruukaab'. Jun 3 ja xb'antaji k'isb'al.

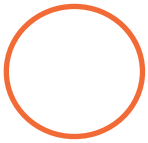

K'a jaari' xb'e ja wujch'

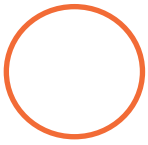

Iwiir xintz'at jun wujch'

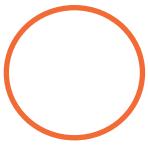

Nuuk'aq rii' ja ti wujch'

K' k'

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **k'**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja k'uum ja xopon pan Armiita

Ja ta taa' Xwaan xb'eruqijla' raanaa' ja k'o pan **Armiita**. ¿Naq nuk'uwaj eel chi re ja wanaa'?, keeri' nub'iij. Xulqaaj pa ruwi' chi ja raanaa' qas utz nuuna' ja k'uum. Xuucha' el k'a juun ja qas nim chi kikojol ja rutijko'm, k'a jaari' xuuk'am eel.

Ja taa' Xwaan xuq'ejtej eel ja k'uum pa chi'ijch'. Ja winaqii' qas xel keek'u'x. ¡Qas jab'el ja k'uum! neeche'i. Ja toq xopoon pan Armiita, eek'iy ja winaqii' xkik'utuuj ja k'uum. "Tak'ayiij chaqe ja k'uum" neexi. "Ma kinkowiini, xa sijpaan to chuwe", ne'i ja taa' Xwaan chi ke.

Ja raanaa' ja taa' Xwaan qas xkikooti ruumaal ja sijpanik. "ntzakala' na ne'i". Xpaq'ala' qaaj, xrelesaaj ja taq rusakilaal, xuub'an pa kaab' ja k'uum. Ja toq xchaq'aaji konojeel xkeetij k'in qas k'i xkeena'. Qas k'iiy xuub'an xkisijpaaj na chi ke nik'aaj winaqii' chik.

Qotzijooni:

- ¿B'aar xb'anataj wi' ja cholon tziij?
- ¿Naq ruumal ja winaqii' qas xel keek'u'x chi riij ja k'uum?
- ¿Naq ruumal ja taa' Xwaan xuucha' jun k'uum cha nusijpaj chi re ja ranaa'?
- Jawi xta atet ja taa' Xwaan ¿Xak'ayiij ta ja k'uum?

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /k'/, /k'/, /k'/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /k'aay/, /k'ax/, /k'o/-/toon/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin ja /k'/.
- Takamuluj rub'ixiik ja nuuk'ut chuuxee' ja juujun achib'al. Taq'omaaj chi akarayoon jar setesik ja nuumaj el ruub'ii' ruk'in ti ruuqul ja tziij **k'uum**.

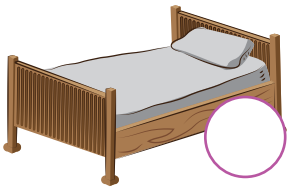

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /k'/, ma taawil najb'eey, k'isb'al k'in pa nik'aaj k'o wi': /aak'/, /rak'/, /ni/-/k'aaj/, /nu/-/k'uuj/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaj ja kajperaaj rixiin jar achib'al ja ruuk'aan ruuqul ja ti tz'ijb' /k'/ k'o pa nik'aaj chaqajaa' k'o k'isb'al chi re ja b'i'aaj.

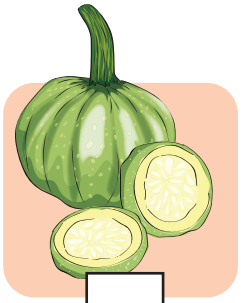

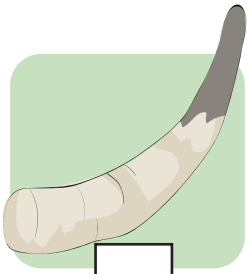

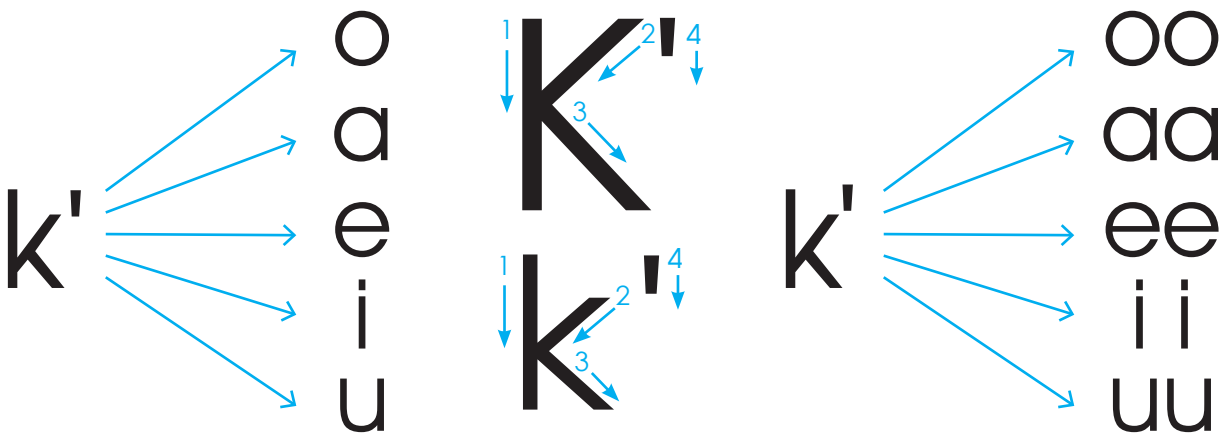

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul /k'/. Jaawa' nimatz'ijb' K' k'in jaawa' kolatz'ijb' k'. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay ta kojo' jun yees, tab'ana rachib'al jar tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' k' ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' ja juujun achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latziij k'i, k'ii, k'u, k'uu. Wakamiik tatz'ijb'aj ja xi'latziij ja numaj rii' chuwach ja jux.

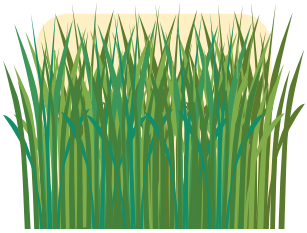

k'im

k'iix

k'uxu'

k'uum

Tatunu' ja **k'a, k'o, k'i**, ruk'iin ja xi'latziij ja nuumaj wi rii' k'in tawinaqarisaaj ja taq tziij. K'a jaari' tatz'ijb'aaj chuwach ja taq jux k'in kow tasik'iij.

k'a	neep	
	mooj	
k'o	mil	
	toon	
k'i	suk'	
	sik'	

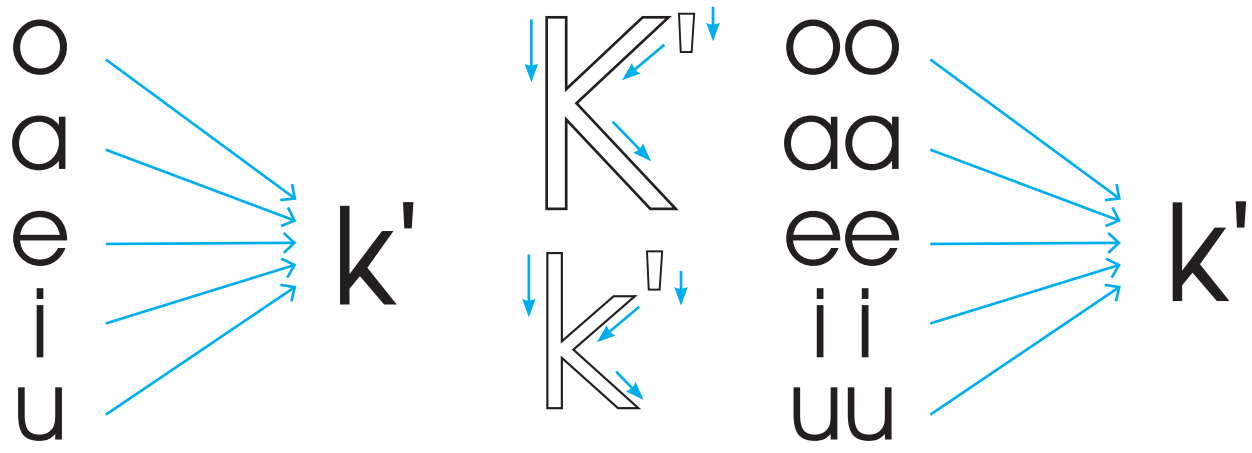

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **K'** k'in ko'latz'ijb' **k'**, tatz'eta' ja ti ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **k'**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': ok', ak', ek', ik', uk', ook', aak', eek', iik', aak', naak'aq aawii': ya', jay, ak, way, riij, ek', paar, chuw, uk', tzij, matz, eek', jab', jich', aak', piim, laq, iik'.
- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' jar achib'al, tawila' ruuqul jar taq xi'latz'ijb' **uk', ik', ak'**. Wakamik takamuluuj ja taq xi'latziij ja nuumaj chi paan ja juujun tziij.

uk'

ak'

iik'

Tatz'eta' ja taq xi'latziij ja k'o chi paan ja juujun setesik. Taq'omaaj ja taq setesaq ja ruuk'aan ja taq xi'latziij **ik', ook', ak', eek'**. Tatz'eta' kani' b'anon chi ruq'omaxiik ja k'o pa taq rixkon.

ik'	k'i	ak'	ook'	eek'	ik'
ook'	k'ee	b'i	ach'	ik'	k'i
ak'	ch'i	ook'	k'oo	ak'	ich'
eek'	eek'	eech'	ik'	k'ee	ak'

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **K'** k'in ko'latz'ijb' **k'**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

K' k' K' k' K' k' K' k' K' k'

K' k'

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **k'**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Kattare' chi riij ja k'amb'al tziij.

k'o

k'a

k'e

k'i

k'u

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **k'** tunuun rii' ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

k'oo

k'aa

k'ee

k'ii

k'uu

Tab'ij keeb'ii' ja juujun achib'al. Tatz'ijb'aj pa taq jux ja xi'latziij ja numajb'eej ruub'ii' jar achib'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

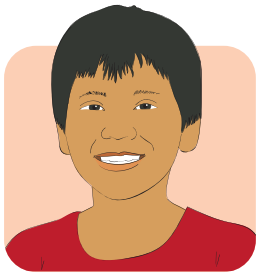

k'aa

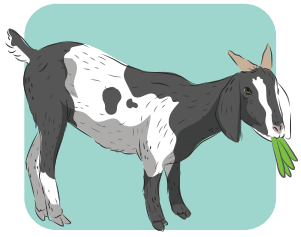

Tatz'eta' chi utz ja taq achib'al ri'. Tasik'iij ja taq tziij ja k'o pa kajperaaj. Tatz'ijb'aaj chuuxee' ja jujunal achib'al ja nuumaj wi rii'. Ma tamestaaj chi ja b'i'aaj nimatz'ijb' numajb'eej.

uk' - k'iix - k'ox - K'u - k'ooy - k'uch

Tatz'eta' ja taq tziij ri', ma tz'aqat ta. Tasik'iij ja taq xi'latziij ja k'o chuxee' ja juujun tziij. Taya'a' pa jun setesik ja xi'latziij ja nutz'aqatisaaj ja tziij k'in tatz'ijb'aaj chuwach ja jux ja b'aar nuumaj wi rii'.

k'exooj

k'i k'ee k'e

a__t

k'i ka k'o

___mooj

k'aa k'u k'a

___yiij

k'o k'oo k'u

___yaa'

uk' k'i k'u

___maal

k'oo k'a k'e

Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al. Tawila' ja xi'latziij ja k'o pa ruub'ii', utz: k'u, ko', k'a, k'e. Tatz'ajpij pa jun setesik ja tz'ijb' ja numajb'ej ruub'ii' ja juujun achib'al. Utz k' owi k. K'a jaari' tatz'ijb'aj ruub'ii' chuwach ja jux ja k'o pa ruupoox.

k'u ku

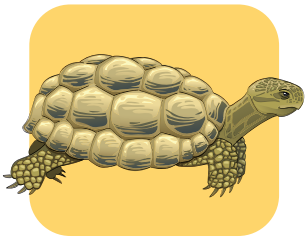

ko' k'o

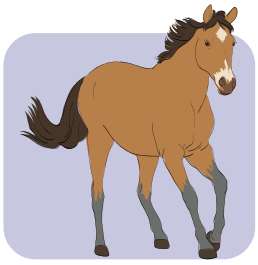

k'e ke

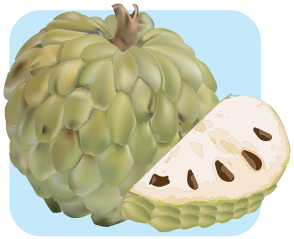

k'a ka

Tatz'eta' ja taq achib'al ri'. Taq'omaaj ja taq setesaq ja nuuwinaqarisaj ruub'ii' jar achib'al. Tatz'ijb'aj chuwach ja jux ja tziij ja xawinaqarisaaj.

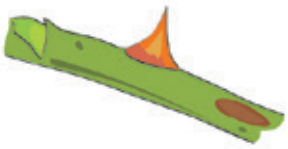

x a n

ii k' k

t u i

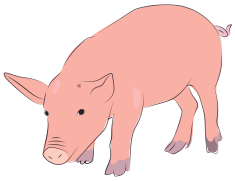

k ch' ch

u uu oo

l m t

m n uu

u e k'

k q t

Takojo' ja taq peraaj wuuj ja ruuk'an taq tziij, tab'ana ja samaaj ri'.

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **k'** owi **k**, ke'anuk'u' rub'ajniik.

k'o – ko – k'u– ku – k'a – ka – ke – k'e – k'i –ki – k'oo – k'ii – k'uu
k'aa – k'ee

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' **k'** owi **k**, ke'anuk'u' rub'ajniik.

k'iix – kaq – k'im – k'in – keej – k'iy – k'o'x – keem – k'ooj
k'ox – kuuch – k'ooy – kemem – kuyuneem – sak'aajeem

3. Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ruuk'aan taq tz'ijb' **k'** k'in **k**. Tanuk'u rub'ajniik, k'a jaari' tacholo' naq tib'iij chi jujunal.

k'iib' / kuyuneem / kook' / kija'tz

- Tach'upuuj ja taq kajperaaj b'aar ya'on wi' rejtaal. Tasik'iij ja taq tziij k'in tacha'a' ja utz ja nuumaj rii' ruk'iin ja juujun achib'al. Utz numajb'eej ruuk'iin **k'** owi **k**.
- Ja toq acha'oon chik ja utz, kow tasik'iij. K'a jaari' taq'oliij jar achib'al chi paan jar aawuuj taya'a' pa rub'eyaal.

kaaj	kooj	kuku'	iik
k'aaj	k'ooj	k'uku	iik'

Tajacha' ja taq xi'latziij rixiin ja yuquyaq tziij ja k'o chi paan ja taq oxperaaj. Chi paan ja taq jux, tatz'ijb'aaj chi utz ja juujun yuquyaq tziij, taya' rukojol ja tziij. Ma tamestaaj nimatz'ijb' namajb'eej k'in naaya' jun ch'ojch'ik k'isb'al.

Nuutijsaq'ujljak'ooy.

Ajninaqnb'ijnijarak'aal.

Q' q'

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **q'**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja q'iij k'in suutz'

Ja loq'olaj q'iij qas xib'iisoni rumaal chi ma tikowiini nuumaq' ja ruwach'uleew. Jun molomik suutz' xq'ato ruwach.

Ja q'iij xuq'ijla' ja ruxla' juyu' cha nuuk'am eel ja suutz'. Ja ruxla' juyu' xub'iij chi rutijoon chik riij. Xuub'iij chi ke ja suutz' chi tepaka' ja kaaj. Ja k'a suutz xkib'iij chi ma kekowiini rumaal chi qas ee ajl.

Qas q'ejqu'm ja kaaj. Ja taq chikopii' k'in taq q'ayiis qas rajawaxiik ja loq'olaj q'iij chi ke. Ja k'a q'iij xuq'ijla' ja jab'. Ja jab' xuub'iij chi nuutij riij, xarwaari nrayab'ej na ja kayopa'.

Konojelaal qas neb'isooni. Xaqak'e ja toq **xch'a'n** jutz'iit ja loq'olaj q'iij chi kikojol ja suutz'. K'a jaari' xq'ajaan jun k'aqolajaay. K'a jari' xuumaj ja loq'olaj jab'.

Ja to xsaqari ma juun chik ja suutz'. Ja loq'olaj q'iij qas ki' ruuk'u'x xuumaq' ja ruwach'ulew.

Qotzijooni:

- ¿Naq rub'anoon ja q'iij ja toq xuumaj to ja cholon tziij? ¿Naqa rub'anoon pa ruk'isb'aal?
- ¿Naach'ob' naq tib'ij tziij ja toq ajl ja suutz'?
- ¿Achoq k'iin xtzijon wi' ja q'iij najb'eey? ¿Pa ruukaab'? ¿ja k'a pa ruk'isb'aal?
- Tacha'a' ja qas utz xak'axaaj chi paan ja cholon tziij. Tab'ana' rachib'al chuwach jun ruuxaq wuuj. Tak'utu' chi keewach jar awachib'iil. Tatzijoj chi ke naq choq rumaal qas utz xak'axaaj.

- ¿Naq achib'al k'o' pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /q'/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': q'ool/, /q'uux/, /q'o/-/loon/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin ja /q'/.
- Takamuluj rub'ixiik k'in kow tab'iij ja nuuk'ut chuuxee' ja juujunal achib'al. Taq'omaaj chi akarayoon jar oxperaaj ja nuumaj el ruub'ii' ruk'in ti ruuqul ja tziij **q'iij**.

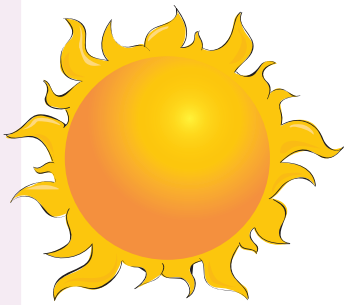

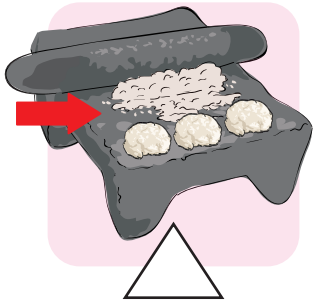

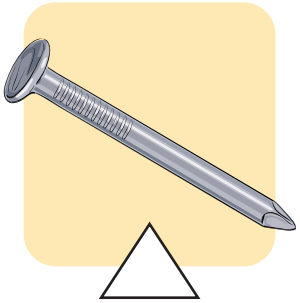

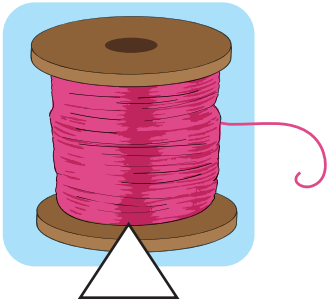

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /q'/, ma taawil najb'eey, k'isb'al k'in pa nik'aaj k'o wi'. /looq'/, /chuq'/, /pa/-/q'oon/, /ma/-/q'an/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'ij keeb'ii' chi jujunal. Tab'ana' jun X chi riij jar ti achib'al ja ruuk'aan ruuqul /q'/ pa nik'aaj owi k'o k'isb'al k'o wi' chi re ja b'i'aaj.

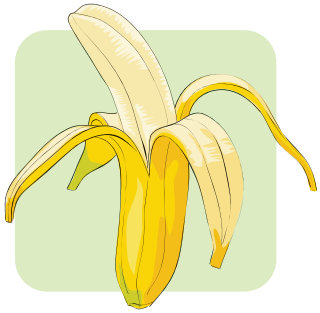

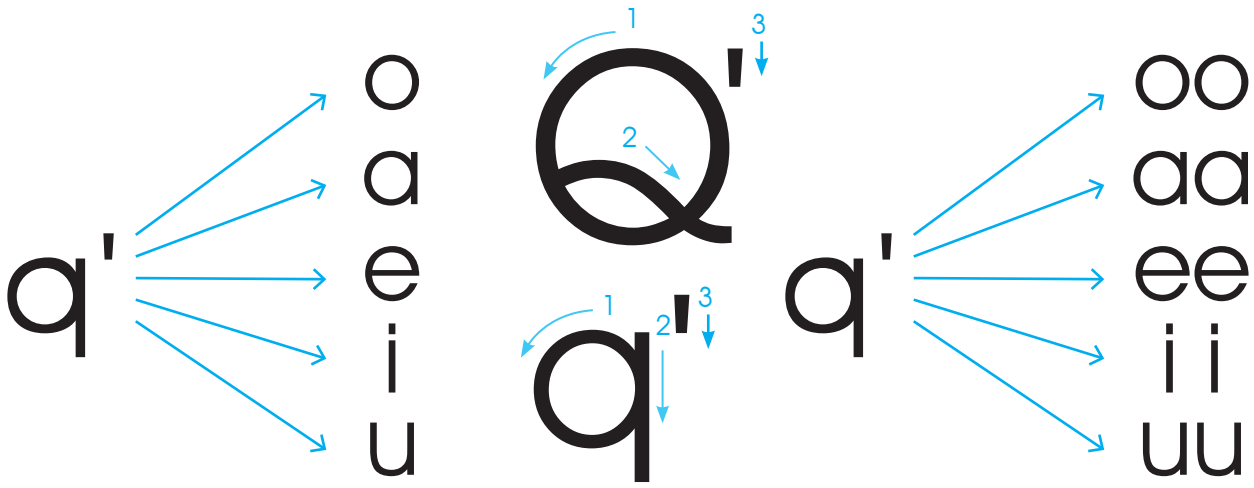

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul **/q'/**. Jaawa' nimatz'ijb' **Q'** k'in jaawa' kolatz'ijb' **q'**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay takojo' jun yees, tab'ana rachib'al ja tz'ijb' chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' **q'** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Pan ejqaal tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al, tawila' ruuqul ja xi'latziij **q'i, q'a, q'o**. Wakamiik ta kamuluuj ja xi'latziij ja nuumaj ja jujunal tziij.

q'inom

q'ab'aaj

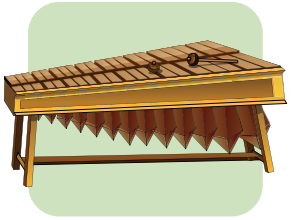

q'ojoom

q'apooj

Pan ejqaal tab'iij ja jujunal taq xi'latziij **q'o, q'a, q'e, q'i, q'u, q'oo, q'aa, q'ee, q'ii, q'uu**. Tatunu' ruk'in jun jux ja xi'latziij ruuk'iin ja tziij ja k'o pa ruupoox ja numaj wi rii'. Tatz'eta ja k'amb'al tziij.

q'e	q'aq	**q'oo**	q'uux
q'a	q'etaaj	**q'ee**	q'aatun
q'u	q'isoom	**q'aa**	q'eet
q'i	q'oloon	**q'uu**	q'iin
q'o	q'utuun	**q'ii**	q'ool

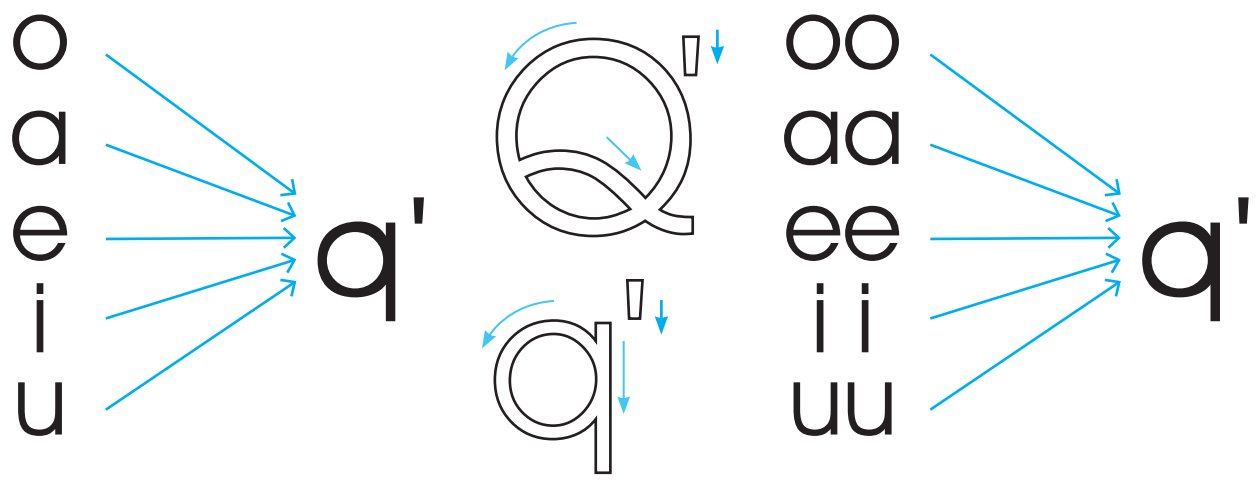

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Q'** chaqajaa' ja ti ko'latz'ijb' **q'**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **q'**.
- Katpa'e'i' k'in tawak'axaaj ja taq xi'latziij. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latziij: sílaba oq', aq', eq', iq', uq', ooq', aaq', eeq', iiq', aaq', naak'aq aawii': koj, kup, oq', joox, siip, iq', iis, raal, aq', tu'r, way, ooq', reey, choy, tzij, uuq'.
- Tab'iij ruub'ii' jar achib'al ja k'o pa nik'aaj. Tacha'a' ja setesik ja ruuk'aan ruub'ii' jar achib'al. Wakamiik takamuluuj ja xi'latziij **aaq'**.

aaq'

Tatz'eta' ja taq xi'latziij ja k'o pa taq kajperaaj. Taq'omaaj ja taq xi'latziij **oq', aq' eq', iiq', aaq', uuq'.**

oq'	
oq'	oq'
oq'	q'o

aq'	
aq'	q'a
aq'	q'a

eq'	
eq'	eq'
q'e	eq'

iiq'	
iiq'	q'ii
q'ii	iiq'

aaq'	
q'aa	aaq'
aaq'	q'aa

uuq'	
uuq'	q'uu
uuq'	uuq'

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Q'** k'in ko'latz'ijb' **q'**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Q' q' Q' q' Q' q' Q' q' Q' q'

Q' q'

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **q'**, tatunu' kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

q'o

q'a

q'e

q'i

q'u

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **q'** rutunuun rii' ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi re atz'ijb'aab'aal, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

q'oo

q'aa

q'ee

q'ii

q'uu

Ke'anuk'u' ja taq xi'latziij cha nawinaqarisaaj ja tziij. K'a jaari' tatz'ijb'aaj ja taq tziij chuwach ja jux ja k'o pa ruupoox.

ch	a	q'

ch	u	q'

n	a	j	q'

m	a	q'	a	n

k	i	n	a	q'

Tatija' riij rusik'iij ja taq tziij ja k'o pa ruupoox ja jujunal achib'al. Tab'ana' jun jux cha naatun ja tz'ijb' **q** owi **q'** ruk'iin ja tziij ja **q** owi **q'** numajb'eej. K'a jaari' tatz'ijb'aj chuwach ja jux ja tziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

q

q'

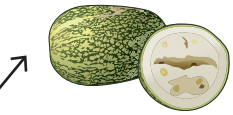

q'ojq'

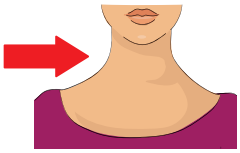

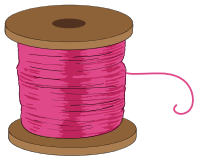

- Chi paan ja juujun taq kajperaaj k'o jun tziij ma tz'aqat ta. Nrajo' na ja najb'ey tz'ijb'. Chuuxee' ja tziij k'o ka'i' taq tz'ijb'. Tacha'a' juun chi ke ja tz'ijb' cha natz'aqatisaaj ja tziij. Taq'omaaj ja tziij ja xakosaaj.
- Tatz'ijb'aj chuuwach ja jux ja tziij ja xawinaqarisaaj.

etaaj

k q'

q'etaaj

aam

b' k'

ejteen

k' q'

uum

k k'

iinaq

q' m

utuun

ch q'

Ejqaal tab'iij keeb'ii' ja taq achib'al ri'. Tawila' jar xilatz'ijb' jar ruuk'aan ruub'ii'. Utz nimajtaj riij ruuk'iin q' k'in q. Taq'omaaj jar ti kajperaaj ruuk'aan jar xi'latz'ijb' ruuk'iin ntiker ruub'ii' je'ee' taq achib'al. K'ajak'ari', tatz'ib'aaj keeb'ii' jujunal taq achib'al chuwech jar taq juux.

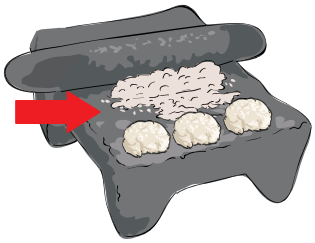

q'oo

qoo

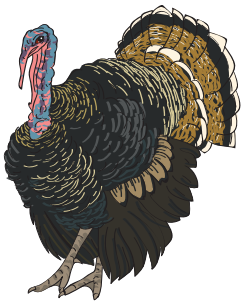

qu

q'u

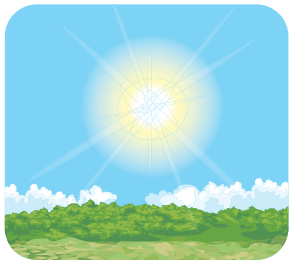

q'ii

qii

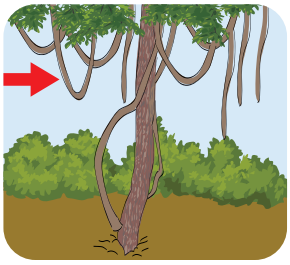

quu

q'uu

Kow tasik'iij ja taq tziij ri'. Ruk'in jun achib'al k'o oxi' tziij. Tajuuxu' ruuxee' ja tziij ja utz.

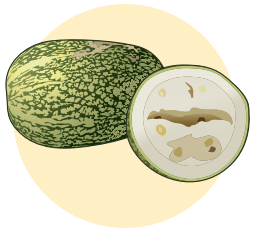

q'oq'

q'ojq'

q'ooq'

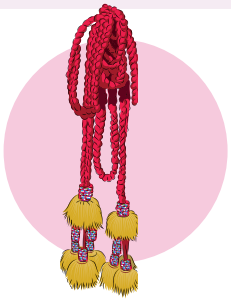

xaq'aap

xaq'ap

xak'ap

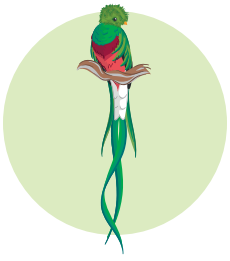

q'uq'

q'uuq'

q'uq

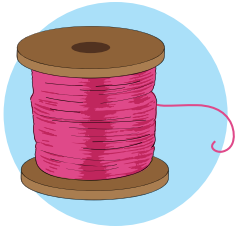

q'in

qiin

q'iin

kinaaq'

kinaq'

k'inaq

qa'm

q'am

q'a'm

Takojo' ja taq peraaj wuuj ja ruuk'an taq tziij, tab'ana ja samaaj ri'.

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij k'in taq tziij ja ruk'aan ja tz'ijb' **q'**, ke'anuk'u' rub'ajniik.

q'o – qo – q'u– qu – q'a – qa – qe – q'e – q'i – qi

2. Escucha las siguientes palabras que llevan las letras **q'**, fórmalas.

q'iin – qul – q'a'm – ajq – q'oor – peeq – q'iin – chaqiij – q'ojq' ajmaq – q'eet – qulaaj – q'uuq' – q'ab'at

3. Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ruuk'aan taq tz'ijb' **q'** k'in **q**. Najb'eey tanuk'u rub'ajniik, k'a jaari' tacholo' naq tib'iij chi jujunal.

chaq' / chaqooj / puq'uun / qooj

- Tach'upuuj ja peraaj wuuj b'aar ya'on wi' rejtaal. Tasik'iij k'in takanooj ja xi'latziij ja nutz'aqatisaaj keeb'ii' ja juujun achib'al.
- Tach'upuuj k'in taq'oliij ja taq utz xi'latziij pa ruk'ojlib'aal.
- K'a jaari' tach'upuuj ja taq peraaj wuuj, ruuk'iin ja tziij ja xa tz'aqatisaaj, taq'oliij chuwach jar aawuuj.

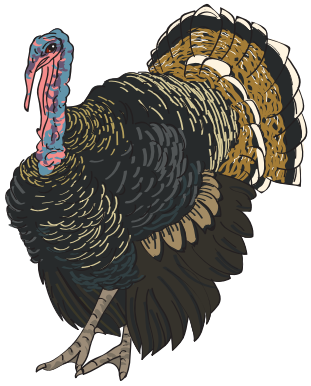

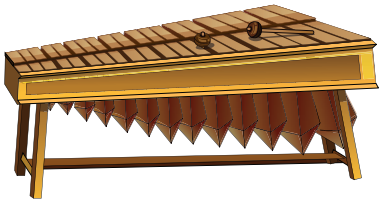

	luq		joom		pooj
q'u	qu	q'o	qo	q'a	qa

Kow tasik'iij ja yuquyik tziij. Takamuluuj rutz'ijb'axiik chuwach ja jux ja k'o chuuxee'.

Ja q'uuq' jun ajxiik' rixiin Iximuleew,

nqaawil pa lakam, chuwach

to'ob'al k'in chuwach ja puwaq.

Tz' tz'

Chi paan awa' q'iij nawojtaqij ruwach ja tz'ijb' **tz'**. Ja kaamiik, tawak'axaaj jun cholon tziij qas ti utz.

Ja ti tz'i' rixin ta No't

K'a ti yaakii' na ja ta No't. Ja ruutee' xuutz'at chi ja ti raal ma k'a qas jab'el ja pa ruuwach, xa ti **mooy**.

Ja te'eej qas maxko' xb'ison rumaal. Xarwaari ja toq xq'a'x ka'i' oxi' iik' xuutz'et chi ja ti raal qas nkikooti ja toq nuusil ti rii' k'in ja toq nejtz'aani. Cheewi ja te'eej xuuch'ob' ma na k'a xa ti mooy ja ti raal, qas nkikooti.

Ja toq xuub'an jun ti rujunaa' ja ti ixtan ta No't. Xuumaj chakaneem k'a jaari' xuumaj b'ijneem. Ja k'a ruutee' xusijpaaj jun ti ruutz'ii', Chajineel ruub'ii'.

Ja Chajineel k'iyalaj junaa' xok rachib'iil. Qas taran chi riij xa b'ar ta nb'e wi'. Qas maltiyoox chi re ja tz'i' xrojtaqiij b'ijneem, nkowiini njote'i k'in nxule' chuuwach ja taq tz'aaq nkowiini nb'atataj rii', chaqajaa' nkowin chik nuub'an juun ka'i' naquun. Ja tz'i' jas ti utz k'in qas ojob'eneel. Ne'ejtz'aani k'in nekiikot ruuk'iin.

Ma na k'a ma ti kaayi ja ti ixtan ta No't, nojeel aaq'a' ja toq maja'n ti wari' qas nuq'eteej ja ruutz'ii'. Pan ejqaal nub'iij pa rixikin: qas natwaajo' Chajineel.

Qotzijooni:

- ¿Naq xuub'an ja ti ixtan ta No't?
- ¿Naq chi re naach'ob' atet chi ja ti tz'i' Chajineel ruub'ii'?
- ¿Naq xuub'an ja ti tz'i' chi ruto'iik ja ti ixtan ta No't?
- ¿Naq chi re naach'ob' atet chi ja ti tz'i' Chajineel ruub'ii'?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Jaawa' ruuqul /tz'/ /tz'/ /tz'/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /tz'il/, /tz'oo'/, /tz'ajpiin/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /tz'/.
- Takamuluj keeb'ii' chi jujunal ja nuuk'ut jar achib'al chuuxee', kow tab'iij. Taq'omaaj ja setesik kixiin jar achib'al ja nuumaj ruub'ii' ruk'in ja ti tziij **/tz'i'/**.

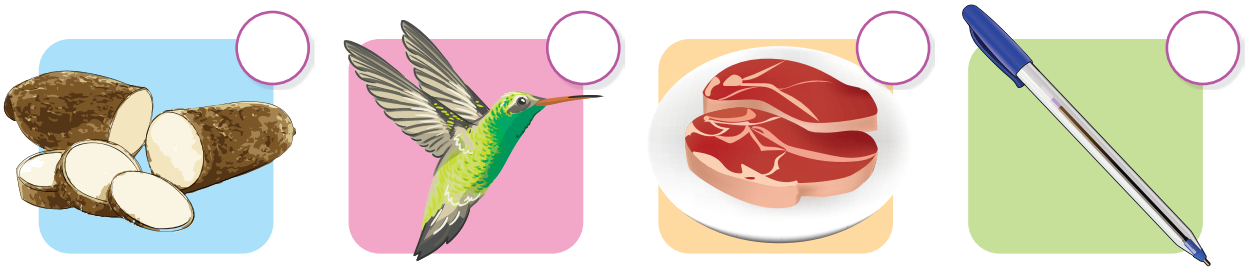

- Tawak'axaaj ja taq tziij ri' ja ruk'uwaan ruuqul ja ti tz'ijb /tz'/, k'ooli k'isb'al k'o wi' k'in najb'eey /matz'/, /metz'/, /petz'/, /ji/-/tz'on/.
- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'iij keeb'ii' chi jujunal. Taq'omaaj jar oxperaaj rixiin jar achib'al ja ruk'aan ti ruuqul /tz'/ k'isb'al k'in pa nik'aaj k'o wi'.

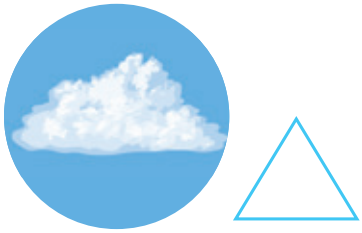

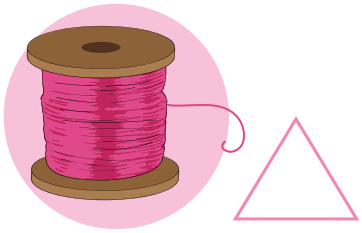

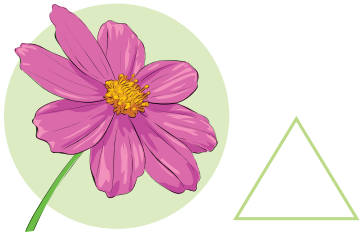

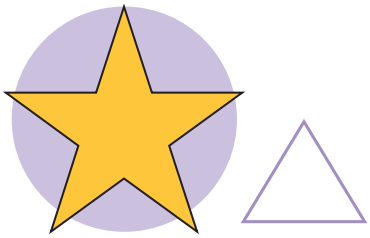

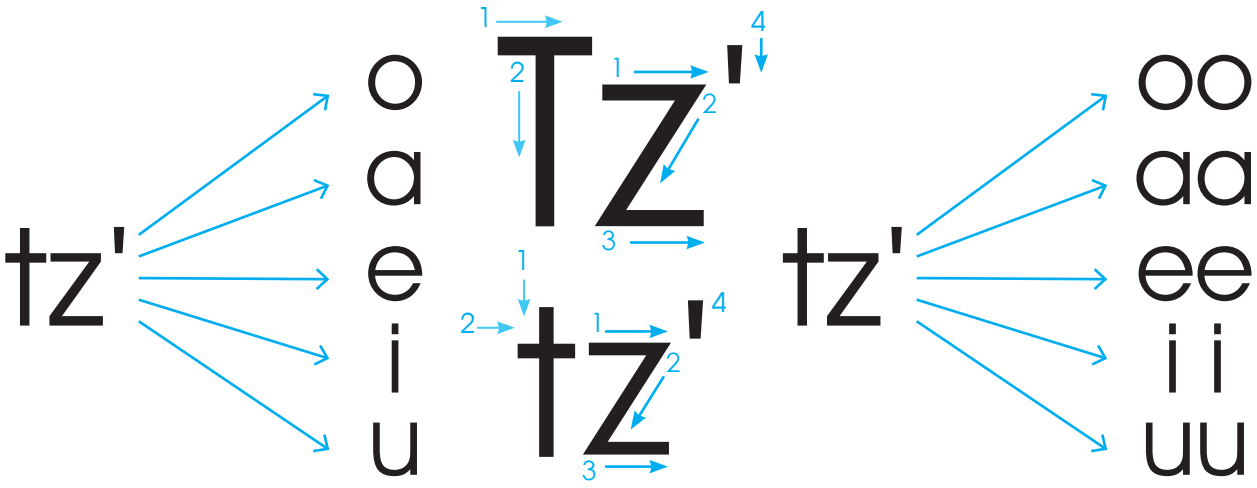

- Tatz'eta' ja ti tz'ijb' ja k'o ti ruuqul **/tz'/**. Jaawa' nimatz'ijb' **Tz'** k'in jaawa' kolatz'ijb' **tz'**. Tatz'eta' jar awajtiij jani' nuub'an chi rutz'ijb'axiik. Tatz'eta' jani' numajb'eej k'in jani' nuk'isb'eej. Wakamiik, jat chuwach jaay takanooj jun ti chee' tab'ana' rachib'al chuwach uleew. Takamuluj rutunixiik ja ti tz'ijb' **tz'** ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Ke'atzu'u' ja taq achib'al ri'. Ke'asik'iij ja taq tziij ja ee k'o chuxee'. Takamuluj chi jun tz'ijb'ab'al ja taq xi'latziij: **tz'u, tz'i, tz'a, tz'uu**.

jutz'u'y

pajrutz'

ejtz'ab'a'l

tz'uuj

Tasik'iij k'iyalaj muul ja taq tziij. Chi paan ja juujun tziij ja ruuk'an ja xi'latziij **tz'o, tz'a, tz'u, tz'e** k'in **tz'i**. Tatz'ajpiij ja xi'latziij pa jun setesik. K'a jaari', tatz'ijb'aaj chuwach jux ja taq xi'latziij. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

tz'aqat tz'a

tz'ajpiin

tz'ijb'aneem

tz'ub'uleem

tz'ajoon

tz'iil

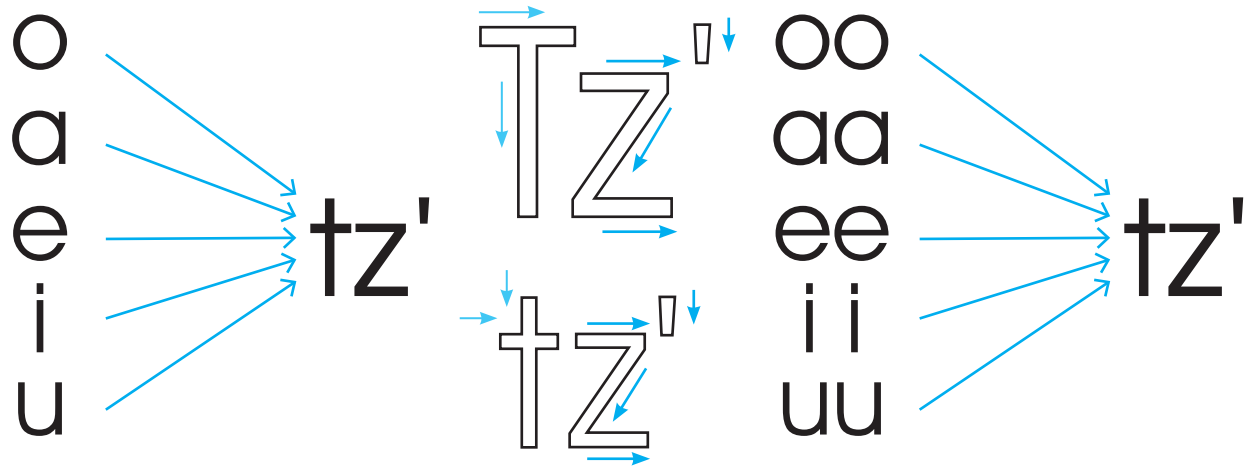

- Tab'ana' rachib'al ja nimatz'ijb' **Tz'** chaqajaa' ja ti ko'latz'ijb' **tz'**, kattare' chi riij ja ch'uut. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **tz'**.
- Katpa'e'i' tawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb'. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latz'ijb': otz', atz', etz', itz', utz', eetz', uutz', ta raqa' aachii': och, atz', uj, etz', ok, itz', om, ol, im, uutz', an, uk, eetz'.
- Tatz'eta' ja kajperaaj, ruk'uwaan k'iy xi'latziij. Taq'omajaj nojelaal ja taq xi'latz'iij **aatz'**, **etz'**, **iitz'**, **otz'**, **ootz'**, **utz'**.

otz'	tz'a	iitz'	utz'	etz'
tz'i	uutz	tz'ii	aatz'	tz'uu
aatz'	tz'aa	ootz'	tz'e	iitz'
tz'e	eetz'	tz'o	uutz'	tz'u

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Tz'** k'in ko'latz'ijb' **tz'**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Tz' tz' Tz' tz' Tz' tz' Tz' tz' Tz' tz'

Tz' tz'

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **tz'**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

tz'o

tz'a

tz'e

tz'i

tz'u

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **tz'** tunuun ruk'in ja yuquyaq k'u'xatz'ijb'. Takamuluj chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

tz'oo

tz'aa

tz'ee

tz'ii

tz'uu

Tasik'iij jar taq tziij jar k'o chipaan jar pa'l cholaaj. Tatunu' ruuk'in jun jux jar taq junaan tziij, ja ruuk'aan tz'ijb' **tz'**.

tz'aaq
juyu'
rutz'ab'eel
tz'ijb'
k'ayineem
tz'aqooj
tz'ajoon

k'ayineem
tz'ijb'
tz'aaq
juyu'
tz'ajoon
rutz'ab'eel
tz'aqooj

Tasiik'iij julee' taq q'ijin tziij ri'. Tawila' naq achib'al nutzijooj, k'a jaari' taya'a' pa jun setesik. Tatz'ijb'aaj ruub'ii' chuwach jux.

Jun ti xik'an chikop qas tino'y. Nim ruutzoop. Nuutz'ub' ri'aal kotz'iij.

Chi paq'iij chi chaaq'a' nuchajiij jaay. Nojel muul k'o ruk'in rajaaw.

Tasik'iij ja taq tziij ri'. Tak'axa' ja najb'ey xi'latziij ruuk'iin ja k'o pa ruupoox. K'a jaari' tatz'ijb'aaj chuwach ja jux ja k'ak'a tziij. Tasik'iij ja tziij ja xawinaqarisaaj. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

soochoj	tz'o	tz'ochoj
chikop	tz'i	
ch'upup	tz'u	
palaj	tz'a	
wonon	tz'a	
meseb'al	tz'o	

Ke'atz'eta' ja taq achib'al. Tab'ij keeb'ii' chi jujunal. Tacha'a' ja taq tz'ijb' tz' owi tz cha nab'iij keeb'ii' jar achib'al. Tatz'ijb'aaj ja tziij chuwach jux.

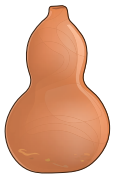

j tz u tz' y

tz m i aa y tz'

tz' a m a l tz

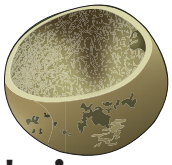

tz' u' j u tz y

- Chi paan ja cholon tziij ri', xtzajqinaq ja taq tz'ijb' **tz'** k'in **tz**. Ke'a'tz'aqatisaaj ja tziij ruuk'iin ja taq tz'ijb' ja nrojob'ej na. Ja taq tz'ijb' ja nrojob'ej jaa ri' tz owi tz'.
- Tasik'iij ja cholon tziij, k'a jaari' taya'a' ruub'ii'. Tatz'ijb'aaj ja ruub'ii' chuwach ja jux ja k'o najb'eey.

Ja ti alaa' aa Xwaan xuruk'aaj ru ijb'ab'aal pa tijob'al.

Ruuk'iin ja ru ijb'ab'aal k'iy tziij xutz'ijb'aaj.

Xu ijb'aaj ruub'ii' ja ruutz'ii'.

Chuwach ruuwuuj xuub'an rachib'al ja ruu ii'.

Xuq'omaaj rachib'al ja ruu ii'.

Takojo' ja taq kookoj peraj ruxaq wuuj, k'a jaari' tab'ana' ja samaaj ri':

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' tz'.

tz'o – tz'e – tz'i – tz'a – tz'u – otz' – utz' – itz' – etz' – atz' – tz'oo – tz'uu
tz'ee – tz'aa – tz'ii.

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ja ruuk'aan ruuqul ja tz'ijb' j, l, m , n, p, q, r, s, t, x, y, ch, w, k, b', q', t', k', q'.

jul – jisooj – chapooj – sajq'oor – tijob'al – nuk'uuj – josb'al
saq'ujl – b'iis – b'ojo'y – paq – saqmoloo' – jal – juun – kaab'
sub'aan – ti'iij – kumatz – tzopoon – masaat – sii' – mama' – nuutee'
Tuun – Weel – Liix

3. Tawak'axaaj julee' taq tziij ja ruuk'aan ja tz'ijb' **tz** k'in **tz'**. Tab'iij jun yuquyik tziij ruuk'iin ja juujun tziij.

tzame'y	tzab'u'q	ejtz'aneem	tz'ajpib'al

- Tach'upuuj ja juujun taq kokoj kajperaaj b'aar k'o wi' jar achib'al k'in ja taq tziij.
- Tawinaqarisaj jun yuquyik tziij ruk'iin ja tziij. Tatz'eta' k'o ka'i' xi'latziij ruk'aan ja taq tz'ijb' tz k'in tz'. Takosaaj ja tz'ijb' ja nuumaj rii'.
- Taq'oliij chuwach aawuuj ja yuquyik tziij ja xawinaqarisaaj.

	ruk'iin	q'anij	Ja
	tz'i'	rajaaw	tzi
	kotz'i'j	ja	Qas
	jab'el	kotzij	

Ke'atz'eta' ja taq achib'al. Tasik'iij ja yuquyik tziij. Tatz'ijb'aaj jun yuquyik tziij chuwach jux.

Xuub'an jun q'iij ja tz'unun qas xrapop pa ruuwi' ja taq kotz'i'j.

T' t'

Kaamiik k'a nawojtaqij ruwach ja ti tz'ijb' **t'**. Tawak'axaaj ja cholon tziij ri'.

Ja t'oot' ja xb'ijn pa xik'ach'ijch'

Ja ti t'oot' qas wa'iim nuub'an rixin nimaq'ab'iil ja toq xqaj jun **xik'ach'ijch'** chi runaqaaj. Ja ruxaq q'ayiis ja ntajiini nuutij xb'e ma ruxula' juyu'. Ja ti t'oot' nraajo' nrojtaqiij naq xb'anataji, qas pan ejqaal xqaaj pa taq uleew. ¿K'a b'ar k'a xopon wi ja ti nuwaay? Keeri' nub'iij.

Qas xqiririj ti rii', nb'e keela' npe keewa', ma xuuwil chik ja ti ruwaay. Xa ch'ab'aq xuuwil k'in k'ay taq naquun.

Xuuwil jun naquun qas kow k'in teew. Ma k'o ta ruki'iil ja kani' ti ruwaay rumajoon ruti'jiik. Xsajch runa'ooj rumaal, xb'e ruwi' rixkin chi riij ja jun naquun ja xuutz'et.

Ja motoor rixiin ja xik'ach'ijch' xsiloob'i. Xuumaj siloj rii', xjote' chi kaaj ja xik'ach'ijch'.

Ja ti t'oot' xk'amar el rumaal ja xik'ach'ijch' chi kaaj. Chi kaaj k'a k'o wi ja toq xuutz'et to ja jab'el laj ruwach'uleew. Ja t'oot' ma xumestaaj ja k'astaneem xuub'an.

Qotzijooni:

- ¿Naq chi k'ojlib'al o paraaj rixiin ja ruwach'uleew xb'anitaj wi' ja jun cholon tziij ri'?
- ¿Naq k'a xuub'an ja ti t'oot' ja toq xopon chi paam ja xik'ach'ijch'?
- Tacholo' oxi' taq naquun ja xuub'an ja t'oot'.
- Tachob'o' chi ja ti t'oot nuuchol chi ke taq rachib'iil ja jun ki'koteemaal xuub'an, ¿Naq ta k'a nub'ij ari' chi ke?

- ¿Naq achib'al k'o pa ruupoox? Tab'iij pan ejqaal. ¿Jani' ruuqul ja ti tz'ijb' nawak'axaaj najb'eey? Ja ruuqul jaari' /t'/, /t'/, /t'/. Takamuluj k'iyalaj muul. Tawak'axaaj, chaqajaa' takamuluuj ja taq tziij ri': /t'u'y/, /t'oot'/, /t'ii/-/so'm/. Tab'ij chik julee' taq tziij ja nuumaj el ruuqul ruk'iin /t'/.
- Tatz'eta' jar achib'al rixin k'ayib'al. K'iy ruwach laq k'ooli, xar waari' xa juun, ja ruk'an ja ti tz'ijb' najb'eey, kani' ja ti tz'ijb' ruk'aan ja tziij t'oot'. Tawila' k'in taya'a' pa jun setesik.

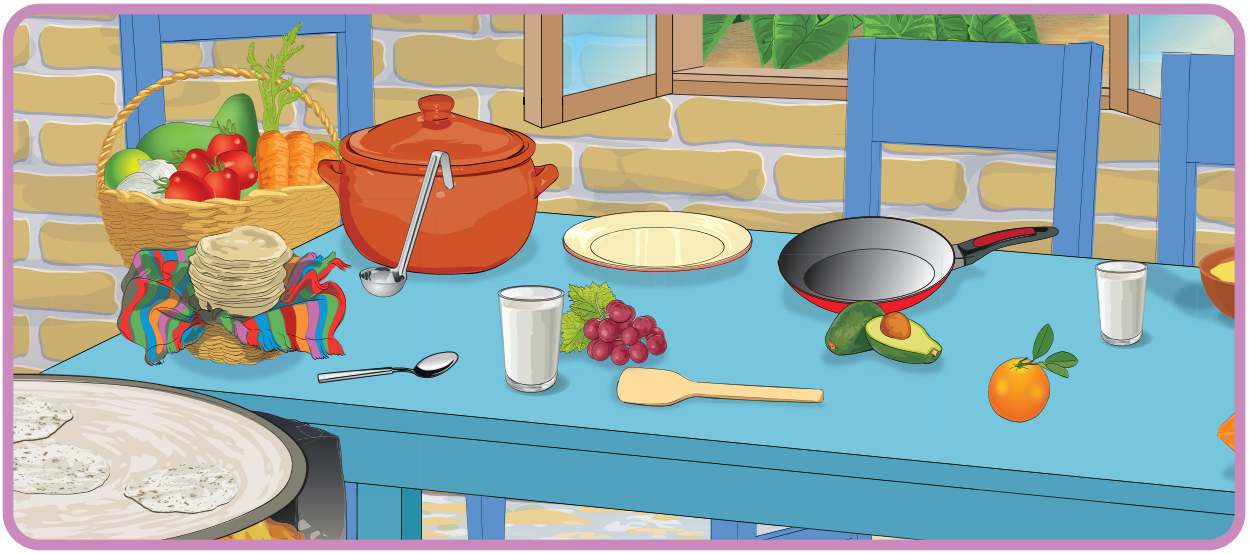

- Tawak'axaaj julee' taq tziij ri': a/-/t'ix/, /ja/-/t'iin/, /lan/-/t'aar/. ¿xak'axaaj ruuqul ja /t'/?, Ma k'o ta najb'eey, k'isb'al k'o wi'.
- Takamuluuj ja q'ijin tziij. Tawojtaqiij. K'a jaari' teb'iij pan ajninaq ja q'ijin tziij ruk'iin jun awachib'iil.

Jar ajt'iiso'm
nuut'is jun t'iiso'm
ruk'in jun ajt'iiso'm
jun t'iiso'm nuut'is
q'iij q'iij

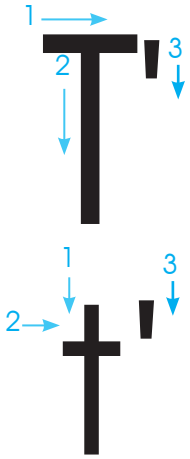

t'oot'

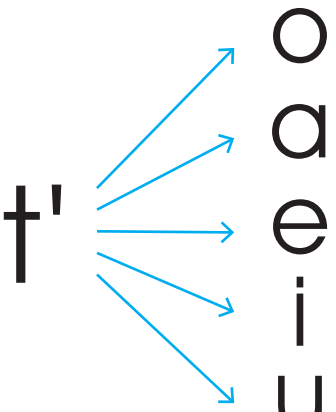

- Tatz'eta' rub'ajniik ja ti tz'ijb' ja ruk'uwaan ruuqul /t'/. Jaawa' nimatz'ijb' **T'** jaawa' kolatz'ijb' **t'**. Xa qa b'aar ta tab'ana' wi' rachib'al ja t'. Kani' nub'iij jar awajtiij. Takamuluj rutujniik ja ti tz'ijb' t' ruk'in ja k'u'xatz'ijb'.
- Tatz'eta' ja taq achib'al ri'. Tatija' rij rusik'ixiik ja taq tziij k'o chuuxee'. Takamuluj ruk'in atz'ijb'ab'aal, ja taq xi'latz'iij: **t'a, t'ii, t'e k'in t'u**.

t'eb'es

t'uq

lant'aar

ja't'iin

Tasik'iij ja tziij ja k'o najb'eey chi paan ja choolaaj. Takanoj pa ruupoox, ja xi'latz'iij **t'i, t'o, t'e, t'u, t'aa**.

t'iisoon	**ti**	**t'ii**	**ti'**	**t'i**
t'ijt'oj	**ti**	**t'o**	**ti'**	**t'i**
at'ix	**t'i**	**ta**	**t'a**	**ti**
t'eb'et'ik	**te**	**ti**	**t'i**	**t'e**
t'uq	**tu**	**tu'**	**t'u**	**to**
lant'aar	**ta**	**t'aa**	**ta'**	**taa'**

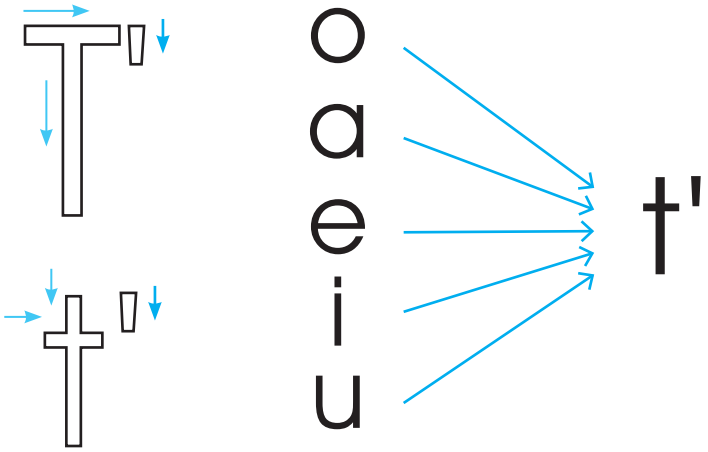

- Takamuluj chi atz'ijb'ab'aal owi akarayoon ja rachib'al ja nimatz'ijb' **T'** k'in ja kolatz'ijb' **t'**. Takamuluj rutz'ijb'axiik ja k'u'xatz'ijb' ruk'in **t'**.
- Tawak'axaaj jar taq xi'latziij. Ja toq xtawak'axaaj ja taq xi'latziij: **ot', at', et', it', ut'**, natpa'e' k'in naak'eq' aawii': ak, ot', es, ut', ap, uq', it', oy, ib', at', em, at, et', ot.

Tatz'eta' ja rachib'al ja chooy. Taq'omaaj ja taq xi'latziij **ot', at', et', it', ut'**, ja k'o chi paan ja taq ch'uu'. Tak'utu' ja jujunal xi'latziij ja naawil k'in tasik'iij.

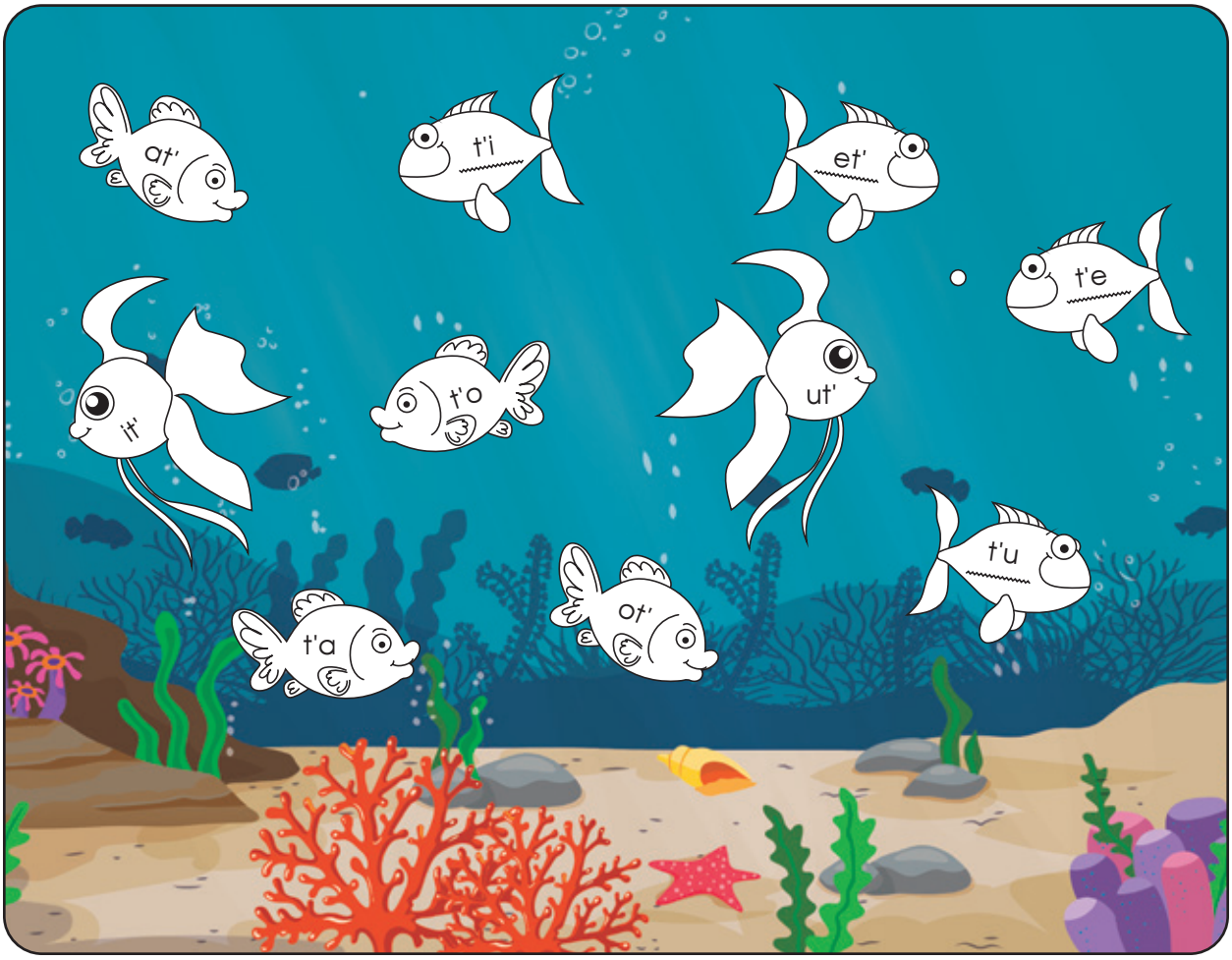

Tatijoj aawii' chi rutz'ijb'axiik ja nimatz'ijb' **Tʼ** k'in ko'latz'ijb' **ƚʼ**. Takamuluj rutz'ijb'axiik chi tz'ijb'ab'al, tab'ana' ja nk'uutuuj ja wuuj.

Tʼ ƚʼ Tʼ ƚʼ Tʼ ƚʼ Tʼ ƚʼ Tʼ ƚʼ

Tʼ ƚʼ

Takamuluj rutz'ijb'axiik ja ko'latz'ijb' **ƚʼ**, tunuun kuk'iin ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

ƚʼo

ƚʼa

ƚʼe

ƚʼi

ƚʼu

Tasik'iij ja taq tz'ijb' **ƚ'** tunuun ruk'in ja k'u'xatz'ijb'. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

ƚ'oƚ'

ƚ'aƚ'

ƚ'eƚ'

ƚ'iƚ'

ƚ'uƚ'

Tasik'iij ja tziij ri', tasik'iij k'iyalaj muul. Jawi k'o juun ma awojtaq tawak'axaaj chi re jar awajtiij. K'a jaari', tab'ana' chuwach aawuuj ja nb'ix chaawe.

t'ebet'ik	t'eb'es	t'ijt'oj
at'ix	jat'iin	xuut'is
t'oot'	t'oyot'ik	t'uq
t'isili'	t'iqili'	t'isb'al

Pan ejqaal tasik'ij keeb'ii' jar achib'al. Tawila' ja taq ruuqul ja tziij ja kuk'aan. Taq'omaaj ja taq setesaq konojeel.

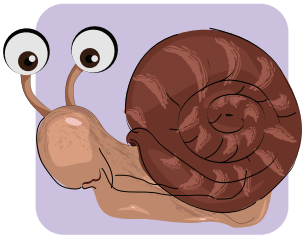

Tasik'iij ja taq tziij ja k'o pa kajperaaj. Taq'axaaj ja tziij chi paan ja jux ja k'o chuxee' k'in taya'a' jun tz'ijb' **tʼ** b'aar q'omaan wi' chi kaq. K'a jaari', tasik'iij cha nak'axaaj jani' ruuqul. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

tajpa'l	**lakam**	**lelik**
ixpeq	**peepeel**	**chikopaa'**

tajt'al

Tasik'iij ja taq tziij ja k'o chuwach ja jux. Taya'a' pa jun setesik ja tziij ja utz.

jat'ali

jata'li

Jataa'li

t'oyot'ik

t'ayulik

toyukik

ajt'iiso'm

ajisom

alijiso'm

bit'ili

bitanili

b'inisi

Tasik'iij ja tziij. Takamuluj k'in taya'a' jun paq'in q'ab'aaj chi riij ja juujun xi'latziij. K'a jaari', tajacha' pa taq xi'latziij k'in tatz'ijb'aaj pa jun kajperaaj ja k'o pa rikiq'a'.

t'ob'ob'al →

t'eb'et'ik →

t'oyot'ik →

Takojo' ja taq peraaj wuuj ja ruk'an taq tziij k'in tab'ana' ja samaaj ri':

1. Tawak'axaaj ja taq xi'latziij ja ruk'aan ja ti tz'ijb' **t'** kin **t** tanuk'u' rub'ajniik

t'o – to – t'u– tu– t'a – ta – te – t'e – t'i –ti

2. Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ja ruk'aan ruuqul ja tz'ijb' **t** k'in **t'**, tanuuk'u' rub'ajniik.

t'an – t'eb'et'ik – t'oot' – t'ijt'oj – lant'aar – to'om – to'ooneel
t'q'b'al – tolooj – torooj – tujult

3. Tawak'axaaj ja taq tziij ri', ruuk'aan taq tz'ijb' **t'**. Tanuk'u' k'in tatz'ijb'aaj jun yuquyik tziij kuk'iin.

ajt'iiso'm t'uq t'ijt'oj

- Tach'upuuj ja taq wuuj. Tanuk'u' ja taq tziij cha nawinaqarisaj jun yuquyik tziij chi riij ja juujun achib'al. Ja juujun yuquyaq tziij ruk'uwaan kaji' tziij qas nkamuluxi: jun ruk'uwaan ti tz'ijb' **t'** jun chik ruk'uwaan **t**. Tacha'a' ja utz chaawach atet.
- K'a jaari', taq'oliij jar achib'al chuwach aawuuj, taya'a' pa ruupoox ja taq peraj wuuj ja ruuk'an yuquyik tziij ja xa winaqarisaaj.

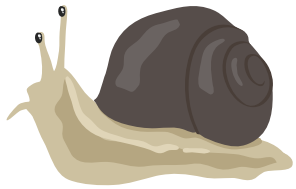	t'oo't	tino'y.	t'oo't
	Ja	qas	
	utz	qas	Ja
	t'u'y.	tuuy	

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

Nqaajo' xkatkiikot ta k'in xtasamajij ta jar awojtaqiin chik. Kaamiik naawil jun cholaj tziij rixin juujun tz'ijb' jar atz'etoon chik **ch'**, **k'**, **q'**, **tz'**, **t'**. Utz naab'an nik'aj samaaj kamiik ja k'a nik'aaj k'a cha jun q'iij chik. Utz najux k'in atz'ib'ab'el ochaqaa' ruuk'in akrayoon jar tziij chi natijooj aawi'.

- Tasik'iij ja tziij ja tz'ijb'atali. Utz nasik'iij ka'i' cholaaj juujun q'iij. Tatz'ijb'aaj chuwach aawuuj ja taq tziij ja ma awojotaq ta k'in tawak'axaaj naq tib'iij chi jujunal.
- Tacha'a' juun chi ke ja choolaaj k'in pan ajninaq tasik'iij ja taq tziij, najb'eey tasik'ij jun choolaaj k'a jaari' jun choolaaj chik. Keeri' tab'ana' ruk'iin jun choolaaj chik, ja nawajo' atet.
- Tab'ana' jun cholaj tziij atet, jo'lajuj tziij naab'an, keewa' rub'eyaal ri': oxi' tziij, ja ti tz'ijb' ch' numajb'eej, oxi' tziij k' nuk'isb'eej, oxi' tziij ruk'aan ja q' pa nik'aaj, oxi' ruuk'aan jun xi'latz'ijb', oxi' ruuk'aan oxi' xi'latz'ijb'. Tak'axa' ruuk'in jun awachib'iil ja cholaj tziij xaanuk', k'a jaari' tasik'iij ja cholaj tziij ja xuub'an jar awachib'iil.
- Tanik'ooj ja taq tziij ja k'o chi paan ja nojel choolaaj, tawinaqarisaj ka'i' k'uulaaj ja nkeemaj kii', k'amb'al tziij: **q'ajq'a'l** k'in **qul**. Tacholo' naq rumaal nkeemaj kii'.
- Tacha'a' jo'oo' tziij, jun tziij ruk'in jun tz'ijb'. Tab'ana' t'iktaar chi re jun awachib'iil, jar awachib'iil nutz'ijb'aaj. K'a jaari', naab'an atet chaqajaa'.

Ch' ch'

ch'am	ch'ip
ch'ame'y	ch'imaay
ch'uu'	ch'akooneem
ch'ijch'	ojch'
ch'uuch'	piich'
kaach'	wujch'
jach'ooj	pajch'uun
poch'ooj	ajch'ame'y
jich'	muuch'
ib'och'	ch'uumiil

K' k'

k'a'n	k'isb'al
k'aq	k'achelaaj
k'eex	k'o'x
iik'	ak'
kook'	uk'
k'isik'	silik'
ak'aal	jok'ob'al
ik'ooy	nak'ab'al
k'olok'ik	mok'ox
k'im	k'aayiij

Q' q'

q'uux	q'iin
q'ojq'	q'oor
q'anxo'x	q'inob'al
q'etaaj	q'ab'aaj
q'ojq'	chaq'
ajq'iij	aq'a'l
aq'oom	q'ajq'a'l
saq'iij	sajq'oor
xaq'ap	saq'ujl
soq'oq'	maq'oon

Tziij rixin nasiik'iij k'in nasamaajiij

Tz' tz'

tz'aaq
rutz'ab'eel
jitz'oon
patz'am
yitz'oj
tz'uuj
tz'u'l
tz'ub'uli
xtz'ajpixi
ejtz'aneem
tz'iil
kotz'ali
pitz'oon
tz'ub'uun
Tz'utujil
tz'ijb'aneem
tz'oo'
atz'aam

T' t'

t'or
t'eb'es
t'uq
t'oyot'iik
t'oot'
at'ix
jat'iin
t'u'y
t'eb'et'ik
t'iiso'm
t'isoon
t'ijt'ok
lant'aar
xut'iis

Chi paan ja cholaj tziij ja k'o pa rixikin, naawil chik julee' taq tziij. Tab'ana' awa' saamaaj ruk'iin ri':

- Temolo' eewii' pan ox'ox, k'a jaari' ewonojeel, junaam neemaj riij, tesiik'iij ja taq tziij. Najb'eey jun paal cholaaj k'a jaari' juun chik choolaaj.
- Tacha'a' ka'i' taq tziij chi paan ja choolaaj k'in tanuk'u' jun yuquyik tziij ruk'iin. Ja yuquyik tziij rajawaxiik nruuk'aj jo'oo' taq tziij. K'amb'al tziij ri': ak'aal k'in tijob'al. Ja ti ak'aal nb'e ronojel q'iij pan ajtijaal. Tacha'a' chik ka'i' taq tziij, tab'ana' ja saamaaj ruk'iin.
- Tacha'a' oxi' tziij chi paan ja choolaaj. Tawelesaaj ja k'isb'al taq tz'ijb' ja ruk'aan, k'a jaari' tatz'ijb'aaj jani' nk'eje' kaan.
- Tacha'a' oxi' taq tziij, taq kookoj k'in nimaq taq tziij, k'a jaari' tatz'ijb'aaj chuwach aawuuj. Tajacha' ja juujun taq tziij pa xi'latziij. K'a jaari', tacha'a' jun xi'latziij chi paan ja juujun tziij. Utz nawinaqarisaj k'iyalaaj taq tziij, naatun ja taq xi'latziij.

tzak'ali
k'ayiij
mayuul
k'asali
suutiin
saqkiiy
sootz'
sato'y
ch'upup
ch'ooyaa'
payab'al
yitz'ooj
q'aayiis
k'aas
sesee'
setesik
puq'uun
pich'o'l

Ejtz'aneem: Ja ch'ooy k'in siyaaw

Tatz'ijb'aj ruub'ii' jun awachib'iil rixin tijoneem.

Tatz'ijb'aj ruub'ii' ja muuniil ri'.

Natb'ijn jun kasiiya.

Tatz'ijb'aj ja taq xi'latziij rixin ja tziij **tz'ajpiin**.

Tasik'iij ja ti tziij ri', tab'iij jawi utz rutz'ijb'axiik b'anoon. **Tu'y**

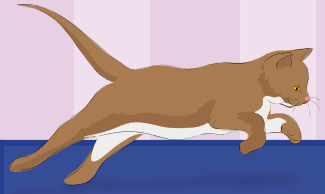

Natz'iila' jun atuurno.

Tatz'ijb'aj jun yuquyik tziij ruuk'iin ja tziij **q'ojq'**.

Tatz'ijb'aaj ruub'ii' jun awach'alaal.

Tatz'ijb'aj jun tziij ja tz'ijb' **q'** numajb'eej.

Natz'iila' jun atuurno.

OPOONEEM

Tab'iij ruub'ii' ja taq tz'ijb' ja ruk'aan ja tziij **k'ayib'al**.

Tab'iij jun yuquyik tziij ruuk'in ja tziij **ch'ooy**.

Natb'ijn jun kasiiya.

Natb'ijn jun kasiiya.

ELEENEEM

Tatz'ijb'aj jun tziij ja tz'ijb' **k'** numajb'eej.

Tab'ij jun tziij ja ruk'aan ti tz'ijb' **ch'**, utz k'o najb'eey, pa nik'aaj owi k'isb'al.

Tatz'ijb'aj ruub'ii' ja ti chikop ja toq ki' ti ruuk'ux nuusil ti ruujeey.

Chi riij tz'ijb'atal wi' jani rejtz'ab'exiik jar ejtz'aneem.

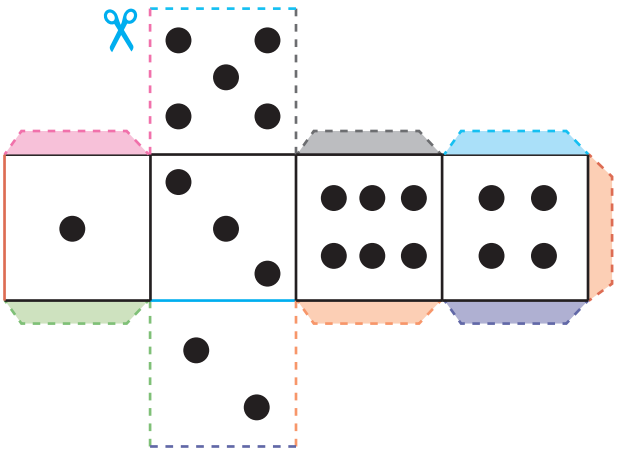

¡Ja ti mix k'in ja ti ch'ooy!

Rusamajixiik: Taqupiij ja t'aat'o ja k'o chuuxee' ja ruxaq wuuj ja k'aja' xajal kaan. Tab'usu' pa taq rixikin k'in tanak'ab'a' ja taq wuuj ja junaam ruka'yib'aal, kani' nub'iij jar awajtiij.

¿Jani' rejtz'ab'exiik? Tamolo' aawii' kuk'in ka'i' owi oxi' awachib'iil. Chi jujunal utz nuukoj naquun taq kookoj chi paan jar ejtz'aaneenm. Utz nuukoj jun ti chi' ruwach kinaq' owi jun ti ralaab'aj. Konojelaal nkeek'aq ja t'aat'o. Ja xtiqajb'en nim ajilab'al jaari' nmajo' eel jar ejtz'aneem.

Jaa' ja t'aat'o nuuk'ut jani' neb'ijni jar ejtz'aneelaa'. Jawi k'a jar ejtz'aneel nuqajb'ej jun ti mix, nutz'iila' jun ejtz'aneem; jawi nuqajb'ej jun ti ch'ooy, nim nb'ijni jani' nub'iij jar achib'al. Chi paan jar ejtz'aanib'al nub'ij wi' ja nik'aj chik rejtz'ab'exiik. Jawi ma qas ta naach'ob', jar awajtiij natruuto'.

a	o	u	e	i
a	o	u	e	i
aa	oo	uu	ee	ii
aa	oo	uu	ee	ii
a'	o'	u'	e'	i'
aa'	oo'	uu'	ee'	ii'

ch'	k'	q'	tz'	t'
ch'	k'	q'	tz'	t'
ch'	k'	q'	tz'	t'
ch'	k'	q'	tz'	t'
Ch'	K'	Q'	Tz'	T'
Ch'	K'	Q'	Tz'	T'

¡Qatijooj qii' chi rij rusik'ixiik k'in rutz'ijb'axiik!

Wawee' naawil wi' k'iyalaj samaaj qas taq utz cha naab'an ja tz'ijb'aneem k'in sik'ineem rixiin ja taq tz'ijb' ja xawojtaqiij.

¿Naq nb'e ruuk'in?

Xa junaam ruq'omaxiik tab'ana' ja taq kajperaaj rixiin ja taq achib'al ja nuumaj rii'. Tatz'eta ja k'amab'al tziij. · Tatz'ijb'aj keeb'ii' ja taq achib'al chuwach ja taq jux, ja nuumaj rii', jani' rub'anoon ja k'amb'al tziij.

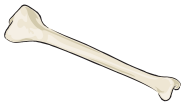

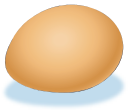

Ja tz'i' ruk'in b'aaq.

Tasik'iij ja taq yuquyaq tziij ri'. Chi kikojol k'o jun ti tziij tzajqinaq, ma rachib'iil ta ja yuquyik tziij. Tawila' ja ti tziij ja tzajqinaq, ja ma rachib'iil ta yuquyik, taya'a' pa jun setesik. K'a jaari', tatz'ijb'aj chuwach ja taq jux ja k'o pa ruupoox. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

1. Ja nuutee' nuutij tziyaq.
2. Jar ixpeq nuukeq rii' pa suutz'.
3. K'o jun sookaaj kixin tz'i' wik'iin
4. Ja wachib'iil ruuk'iin aab'aj netz'ijb'an wi'.
5. Ja wejtz'ab'a'l jaa ri' ja q'aayiis
6. Ja nuutee' nuchojmarisaaj suub'aan chuwach ch'ajt.
7. Je'ee cho'm ne'ejtz'an ruk'in k'olok'ik tz'uum.
8. Ja jab' nuuya' k'aten chaqiij.
9. Ja q'ayiis nek'ijy ruuk'iin ri'al iik.

tziyaq

Tatz'eta' jar achib'al, tacholo' ja naatz'et. K'a jaari', tab'ana' jun yuquyik tziij chi riij jar achib'al. Tawakosaaj ja taq jux k'o chuxee' jar achib'al.

Tasik'iij chi jujunal ja yuquyaq taq tziij. Taq'omaaj ja kajperaaj ja ruk'uwaan ja tziij ja nutz'aqatisaaj ja yuquyik tziij. K'ajari' tatz'ijb'aaj chuwach ja taq jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

Jar ixtan nq'ax chuwach _____ q'a'm. _____

q'a'm

q'aaq'

Ja muunil freesa ja rejtz'ab'aliil

_____

_____ .

_____

saw

kaq

Jar taa' xkotz'e' chuwach

_____

_____ .

_____

ch'ajt

ch'uut

Jar aa keel nuutij juch'aap

_____

_____ .

_____

ya'

ya'l

Pa chenooj nk'ijy wi' jar _____ _____ .

_____

puwaq

awan

Jar aa Xwaan nwar pa ru

_____

_____ .

_____

ch'ijch'

ch'ajt

Ja ta Mari'y nuutij _____ _____ .

_____

pa-kaay

pa-low

¡Qaweqa' ja ti chojlik!

Tasik'iij ja ti tziij ri'. Chaqajaa' naawil chuxee' ja ti tziij xarwaari' k'o na juun ka'i' taq tziij nraajo' na. Tatz'aqatisaaj, tatz'ijb'aajj ja taq tziij ja nraajo' na.

Chi naqaaj nutinamiit k'o jun k'achelaaj.

K'iy keewach chikopaa' k'o chi paan ja k'achelaaj.

K'o k'a jun q'iij xoqb'e chi paan ja k'achilaaj kuk'iin wach'alaal.

Xqaatz'et jun xooch', jun masaat k'in jun q'uuq'.

Chaqajaa' xqaatz'et jule' taq kuuk ne'ejtz'an pa ruuq'a' chee'.

Qas k'i nuuk'u'x xinb'ijn chi paan ja k'achilaaj.

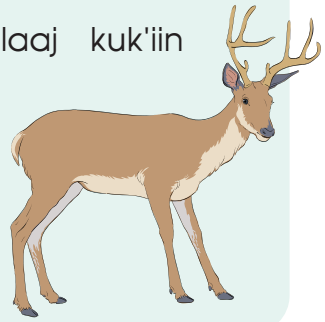

Chi naqaaj _____ k'o jun k'achelaaj.

K'iy keewach chikopaa' k'o chi paan ja _____ .

K'o k'a jun q'iij xoqb'e chi paan ja k'achilaaj kuk'iin _____ .

Xqaatz'et jun xooch', jun masaat k'in jun _____ .

Chaqajaa' xqaatz'et jule' taq kuuk _____ pa ruuq'a' chee'.

Qas k'i _____ xinb'ijn chi paan ja k'achilaaj.

Tacholo' ja ntajiini nb'anataji

Tatz'eta' ja rub'eyaal ja taq achib'al. Tab'iij naq ntajiini nb'ajn ruuk'iin ja juujun achib'al. K'a jaari', chuuwach ja taq jux, tatz'ijb'aaj naq xb'anataji najb'eey, naq xb'antaj chik, k'in naq xb'anataji k'isb'al. Tatz'ijb'aj jun yuquyik tziij ruk'iin ja juujun achib'al. Ma tamestaaj chi ja yuquyik tziij ruk'iin nimatz'ijb' numajb'eej k'in pa jun ch'ojch'ik nuk'isb'eej.

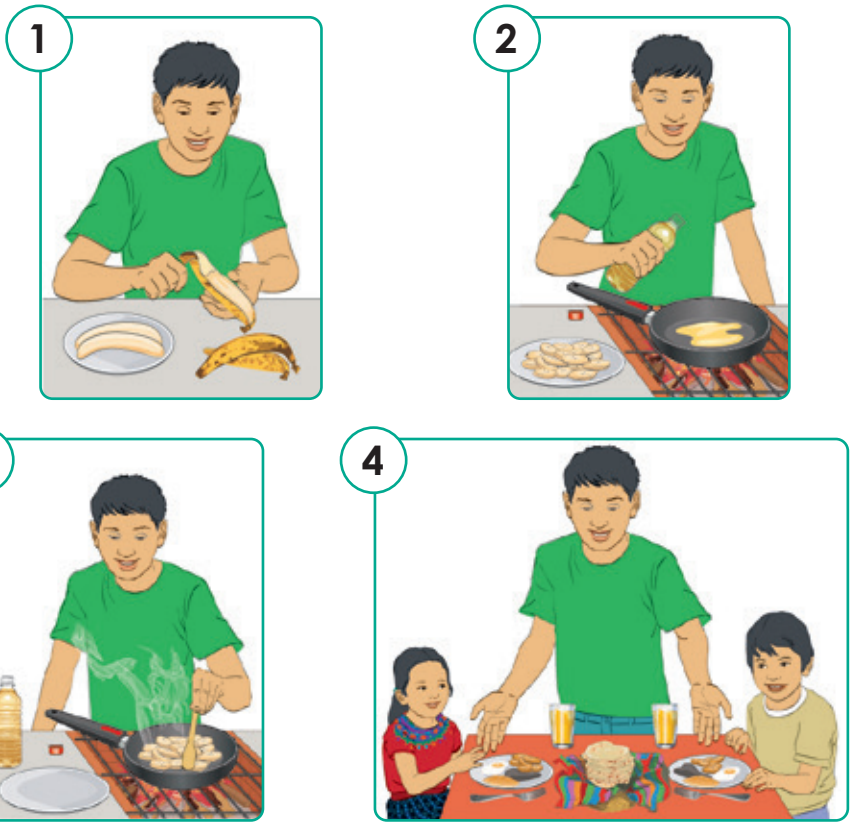

1

2

3

4

Tab'ij ja cholon tziij k'in tawinaqarisaaj ja ruk'isb'aal

- Tatz'eta' ja taq achib'al, ke'anuk'u' rub'ajniik kani' xb'anataji ja naquun. Tatz'ijb'aaj 1, 2, 3, jani' xb'anataji ja taq naquun. Chi paan ja k'isb'al kajperaaj, tab'ana' rachib'al jani' xuk'isb'eej ja cholon tziij, tatz'ijb'aj jun 4 chi paan ja setesik.
- Tatz'ijb'aj chuwach ja taq jux ja xb'anataji najb'eey, ja xb'anataji pa rukaab', ja xb'antaj chik k'in ja xb'anataj pa ruk'isb'al. Ma ta mestaaj chi ja yuquyaq tziij nimatz'ijb' numajb'eej k'in jun ch'ojch'ik nuk'isb'eej.

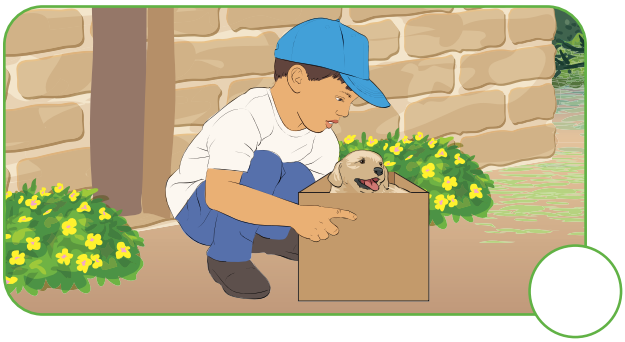

1

2

3

4

¿Naq chi ke ja ma junaam ta?

Tasik'iij ja juujun taq tziij ja k'o pa kajperaaj. Tach'ob'o' jun ti tziij ja ma junaam ta nuub'iij k'in tatz'ijb'aj chuwach ja taq jux. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

kikotemaal

saq

ch'ajch'oj

jajb'eey

najt

ki'

Ke'atz'eta' ja taq achib'al rixin najb'eey kin ruukab' pa'l cholaaj. Tatunu' ruuk'iin jun jux ja ma ejunaam ta. Tatz'ijb'aj chuxee' chi jujunal, ja keeb'ii' ja taq achib'al.

¡Ke' e'aqakanooj tziij!

Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri'. Tasik'iij ja taq oxi' tziij jar ee k'o pa ruupoox. Tacha'a' ja nuuk'ut jar achib'al k'in ta juxu' ruuxee'.

sanik
saak'
saq'iij

parkiiy
paas
paar

kirooj
kinaq'
kiroon

kook'
kow
koj

ramb'al
raal
raam

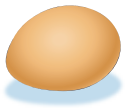

saqmo'l
saqwach
saqb'iin

waachiin
wach'ooj
wachaaj

chakaaneem
chakach
ch'akat

Tanuk'u' ja taq tz'ijb' rixiin ja kajperaj k'in tawila' jun tziij. Tatz'ijb'aj chuwach ja taq jux ja k'o chuuxee'.

n o'
t i y

p ch
o
i k

w i t
a t'

Qajacha' ja taq tziij

- Pan ejqaal tasik'iij ja juujun taq tziij ja k'o chi paan ja kajperaaj. Takanooj jar achib'al ja nuumaj rii'.
- Tatz'ijb'aaj ja juujun xi'latz'ijb' ja k'o chi paan ja kajperaaj. K'a jaari' tatz'ijb'aaj ja tziij chuwach ja jux ja k'o chuuxee'.

tijob'al **k'isik'** **kumatz** **ch'akat** **wi'** **tzimaay** **meseb'al**

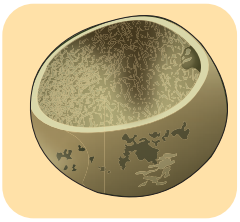

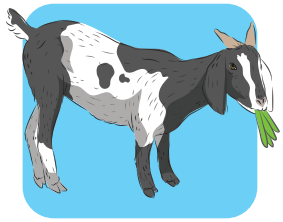

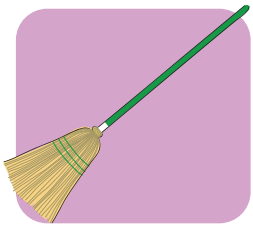

Tatz'ijb'aaj chi paan ja kaq kajperaaj ka'i' taq tziij ja ruk'uwaan jun ti xi'latziij. Chi paan ja xaar, ka'i' taq tziij ruk'uwaan ka'i' xi'latziij. Chi paan ja rax, ka'i' taq tziij ja ruk'uwaan oxi' xi'latziij owi k'iy chik na.

¿Jani' rub'ajniik k'in naq nuub'an?

Tatz'eta' ja taq achib'al ri'. Tab'ana' kulaaj ruuk'iin jun awachib'iil, tacholo' jani' ja chikop, achinaq owi winaq ja k'o chi paan jar achib'al. K'a jaari', tatz'ijb'aj ruub'ii' chi paan ja najb'eey jux. Chi paan ja nik'aj jux chik, tatz'ijb'aj oxi' naquun ja nuuchol rub'ajniik k'in jani' nuub'an. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

Ixpeq

Tino'y

Qas nuuk'aq ti rii'

Neruutij taq chikop.

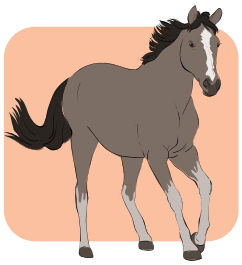

Taq tziij etzajqinaq

- Chi paan ja wuuj ri' naawil k'iy keewach achib'al ja xkeetzaq keeb'ii'. Ke'ato'o' cha nkeewil ja keeb'ii'.
- Ja najb'eey naab'an nab'ij ruub'ii' jar achib'al, nab'ij keeb'ii' ja taq tz'ijb' okinaq. K'a jaari', takanooj ja taq tz'ijb' jar okinaq ja ruub'ii', k'in tawila' ja b'eey ja neruutun. Tajuxu' chi karayoon ja b'eey ja nel to ruk'iin jar achib'al k'in nb'e ruk'iin ja ruub'ii'. Takosaaj jalajoj keewach q'omab'al chi ki jujunal.

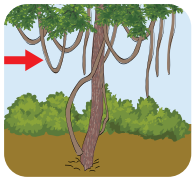

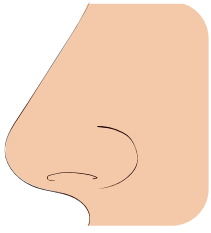

ch'ajt

quul

tza'm

q'aaq'

tz'alam

k'ooy

¡Taqatz'aqatisaaj ti cholik!

- Tasik'iij ja ti cholon tziij k'in tatz'aqatisaaj ja yuquyaq tziij ruuk'iin ja tziij ja k'o pa kajperaaaj. Tachupu' ruwach ja naakoj. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.
- Tab'ana' rachib'al ja ti aala' rachib'il ja rusiyaaw chi paan ja kajperaaj k'o chuwee'.

ruutz'ii'	**-**	**xejtz'an**	**-**	**k'astaneem**		
kaxlanway	**-**	**Roosa**	**-**	**ya'**	**-**	**ch'aroon**

Ja ta Roosa pa t'omiinka xel ruk'in _____ .

Xeeb'e pa _____ chi ya' Atitlan.

Xuutij _____ ja tz'i' chi' ya'.

Ja ta Roosa qas yaloji' _____ ruk'iin ja ruutz'ii'.

Ja ta _____ rachib'il ja ruutz'ii' xkeetij _____ k'in _____ ja toq xemeloj to chi' ya'.

Tatz'ijb'aaj ja cholon tziij awixiin atet

- Taquupiij ja taq peraj ruuxaq wuuj ja k'o chuuxee'. Tacha'a' ka'i' taq peraj ruuxaq: juun cha'on winaq k'in juun k'ojlib'al, tawinaqarisaj jun cholon tziij ruk'iin ja ka'i' tziij. Ke'atz'ajb'a' chi paan ja taq kajperaaj ja jamali.
- Chi paan ja taq jux tatz'ijb'aaj ja ti cholon tziij ja nel to chi kiij ja cha'on winaq k'in k'ojlib'al ja xe'aacha'. Tatz'ijb'aj ruub'ii' ja ti chololon tziij.
- Ja taq peraj ruuxaq wuuj ja ma xtaakoj ta, ke'atz'ajb'a' chi ruuwach aawuuj k'in tatz'ijb'aj jun yuquyik tziij chi kiij chi jujunal.

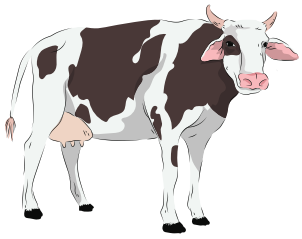

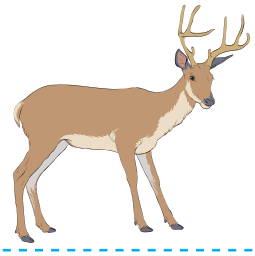

Tasik'iiij k'in tak'ulub'a'

- Ke'atz'eta' ja taq achib'al ri', tasik'iij ja yuquyik tziij ja rachib'ilaan. K'a jaari', tak'ulub'a' ja k'axaxik chuwach ja jux.
- Tak'utu' chuwach jun awachib'iil ja xak'ulub'a'.

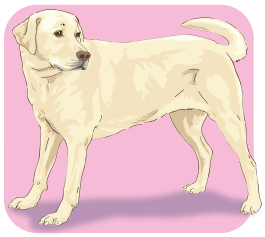

Ja ti tz'i' nuutz'et qaatee' iik'.

¿Naq ntz'eto wi ja qaatee' iik'?

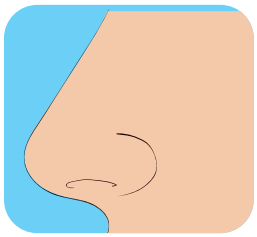

Xuusok ruutza'm ja ta Mari'y.

¿Naq xuusok chi re ja ta Mari'y?

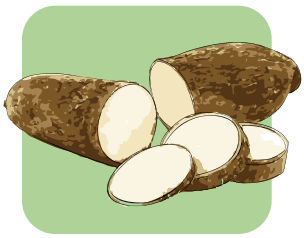

Ja ti aala' nuutij tz'iin.

¿Naq nuutij ja ti aala'?

¿Jaru' tz'ijb' k'oli?

- Tab'ij keeb'ii' chi jujunal jar achib'al, tab'ana' ruuqul ja taq tz'ijb' okinaq. Tawijlaaj jani' ruuqul tz'ijb' ruk'uwaan ja juujun tziij, k'in takanooj un cholaaj taq kajperaaj cha natz'ijb'aaj ja juujun tz'ijb', tawijla na chi utz. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.
- Tab'ana' jun jux, nel to ruk'iin ja tziij nb'e ruuk'iin jar achib'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

1. q' i n o m
2. ☐ ☐ ☐ ☐
3. ☐ ☐ ☐ ☐
4. ☐ ☐ ☐ ☐
5. ☐ ☐ ☐ ☐
6. ☐ ☐ ☐ ☐
7. ☐ ☐ ☐ ☐
8. ☐ ☐ ☐

- Tacha'a' juun chi ke jar achib'al, k'in chuwach ja taq jux, tatz'ijb'aaj jun yuquyik tziij chi riij jar achib'al.

Winaqarisan tziij

- Tasik'iij ja juujun tziij. Tajala' ja tz'ijb' ja q'omaan chi kaq, ruk'iin jun tz'ijb' ja k'o chuuxee'. Taq'omaaj ja tz'ijb' ja xaacha'.
- Tatz'ijb'aj chuwach ja jux, ja tziij ja xawinaqarisaaj. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

aq'oom

s b' p

aq'oop

chiij

t m ch'

k'uxu

q x t'

ch'akan

s b' p

tz'ijb'

t m ch'

tzajko'm

q x t'

Ke'asik'iij ja taq tziij jar ee ch'aroon pa taq xi'latziij ja k'o chi paan ja taq kajperaaj. Tajala' kik'ojlib'aal ja xi'latziij, tatz'ijb'aaj chi jujunal chi paan ja taq kajperaaj ja k'o chuuxee'. Tasik'iij ja taq tziij ja xawinaqarisaaj. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

tz'u	b'u	li	b'al
b'u	li	tz'u	b'al

tz'e	to	ne	laa'

ku	ma	tz

Tatz'aqatisaaj ja chojlik

- Ke'atz'eta' chi jujunal jar achib'al rixiin ja cholon tziij. Tasik'iij ja cholon tziij, tatz'aqatisaaj ja yuquyaq tziij chi jun ti tziij ja nraajo' na. Pa ruk'isb'al tatz'ijb'aj ti ruub'ii' ja cholon tziij.
- Tasik'iij chi keewach awach'alaal ja ti cholon tziij, tak'utu' chi keewach jar achib'al.

K'o jun taa' qas ajsamajeel rub'ina'aan _____ k'o jun ti ruchenooj ruya'on qaaj taq rutijko'm_____, _____ k'in _____.

1

K'o k'a jun q'iij qas k'ask'o' xuutz'at. Chi paan ruchenooj xk'ijy jun _____ qas nim. Ja taa' _____ qas k'ask'o xuutz'at.

2

Chi jun tinaamit xojtaqiini. Xeb'e'apon k'iy winaqii' chi rutz'ejtiik ja_____ qas nim. Ja toq xkeetz'at keewa'nkib'iij ri': _____.

3

Ja taa' _____ xuub'an jun nimaq'iij. Xuutzak ja ch'imaay. K'o jun ruki'iil _____. Ja _____ xeruub'an konojeel ja winaqii'.

4

Ewan tziij

Tatz'eta' jar achib'al rixiin ja k'ayib'al tziyaq. Chi paan jar achib'al awatal waqii' taq tz'ijb'. Ke'awila' k'in taya'a' pa jun setesik. K'a jaari', chuwach ja taq jux tatz'ijb'aj jun tziij kuk'iin ja juujun taq tz'ijb'. Ja ti tz'ijb' utz nb'e najb'eey, pa nik'aaj owi k'isb'al.

Ja wewaan taq tziij

- Tasik'iij ja juujun taq tziij. Tziij ja ma k'o ta rub'eeyaal. Cha naawil ja tziij ja utz, rajawaxiik naajal ja tz'ijb' ja q'omaan chi kaq, ruk'in juun ja k'o chuxee'. Taq'omaaj ja tz'ijb' ja xaacha'.
- Tatz'ijb'aj chuwach ja jux, ja tziij ja xaawil. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

q'iinay

s p **q**

q'iinaq

k'onoon

s t r

tz'iiy

m t l

ch'achoon

j n p

taqooj

ch' ch r

tziwob'al

tz t' j

Tasik'iij ja taq tziij jar ee pa kajperaaj. K'a jaari', takanoj chi paan ja choolaaj tz'ijb' ja k'o pa ruupoox. Ja toq xtaawil, taq'omaaj jani' nuk'utuuj.

q'iij	q'	u	u	n	q'	i	i	j	k	p
ch'i'p	k'	ch'	i'	p	m	i	u	n	ch'	u
k'in	p	s	l	m	k'	i	n	t	ch'	n

Tziij xa junaam

Ke'atz'eta' ja ka'i' taq achib'al ja k'o chi paan ja juujun kajperaaj. Tasik'iij ja taq xi'latziij ja k'o chi kikojol. Ke'atunu' chi jun jux, ja xi'latziij ja numajb'ej ruub'ii' jar achib'al. Tatz'eta' ja k'amb'al tziij.

ku

k'u

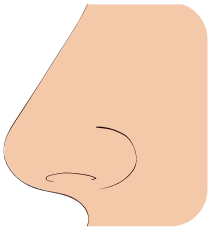

tza

tz'a

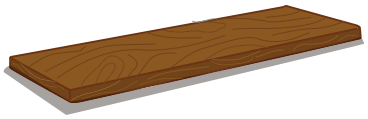

cha

ch'a

ko

k'o

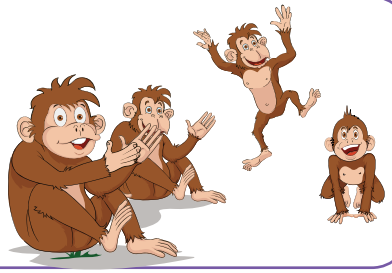

k'i

ki

¡Ke'anuk'u' ja yuquyaq tziij!

- Ke'aqupiij ja taq peraj ruxaq wuuj ja k'o chuuxee'. Ke'atunu' pa taq k'uulaaj, tab'ana' jani' nawaajo' atet.
- Tatz'ajb'aj chuwach aawuuj chi jujunal ja k'ulaaj ja xaacha' tatz'ijb'aj jun yuquyik tziij chuuxee' ja nuumaj wi rii'. Utz nasamajij jun ka'i' taq yuquyaq tziij, kamiik utz naab'an chik nik'aaj chuwaaq.

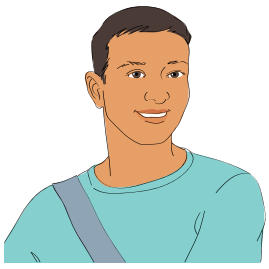

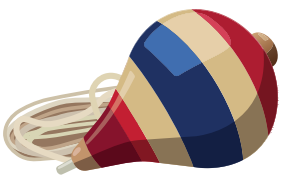

¡Xuqul pa ruk'isb'aal ja najb'eey junaa' tijoneem!

- Tatzu'u' jar achib'al. ¿Achike naatz'et?
- Tatzijoj ruuk'in jun awachib'iil naq xawojtaqij chi paan ja najb'ey juunaa' tijoneem
- Tatz'aqatisaaj chi tziij ja nraajo' na. Tatz'ijb'aj chuwach ja jux ja nawaajo' atet.

Inin _____ jaawa' juunaa' k'iy xinkojtaqiij.

Xinwojtaqij _____. Wakamiik ee k'iy chik ja wachib'iil.

Ja'ee' awa' jar ee utz taq wachib'iil ri: _____, _____ k'in _____.

Qas utz nqaatzu' jar ejtz'aneem _____.

Qas utz xintz'at ja sik'ineem ja k'o chi paam ja wuuj ri'. Ja qas xel nuuk'u'x chi riij jaa' ja _____ Ruumajk ja _____.

Wuuj rixiin ajtijonel

Xoqopon pa ruk'isb'aal ja wuuj "Nqaasik'iij k'in nqatz'ijb'aaj", Ruukab' Xaak. K'iy saamaaj xqaab'an chi paan ja tijonjaay, jani' juun ajsamajel ti sanik, ronojel qaak'u'x xqaab'an, ja taq saamaaj.

Ja wuuj ri' xatruuto' chi riij ja taq tziij, k'in xawojtaqiij ja tz'ijb'aneem k'in sik'ineem. K'iy na ja samaaj chaawiij, rajawaxiik natijoj maas aawii' chi sik'ineem k'in tz'ijb'aneem rojonel q'iij .

Wakamiik, xulrila' k'a ja q'iij cha noqel chi paan ja jun utzilaj samaaj ja xqaamaj to najb'ey q'iij.

Ja najb'ey junaa' ri' xa jani' jun ti peepee' xaab'an, jun juunaa' cha xachojmarisaj taawii' k'in xaamaj rojtaqixiik k'iy naquun chi riij ja taq tz'ijb'.

Nwajob'eej chi xtaawil ta jun ki'kotemaal chi paan ja rukab' tijoneem k'in xkatok ta jun nimalaj sik'il wuuj.

Qas ninkikooti xinwojtaqij aawach k'in xatnuuto'. Qas ta k'a utz xtaab'an chi paan jar ak'aslemaal.

Awajtiij.

Glosario de palabras en idioma Tz'utujil-español
«Leo y Escribo» Paso 2

N.°	Riqueza lexical del idioma tz'utujil		Significado
1	am	om	araña
2	aachi	aacha	señor
3	ajq	kuch	cerdo
4	ch'akat	xiila	silla
5	chi re	cha ra	con
6	chooy	ya'	lago
7	inin	anin	yo
8	jaari'	jaara'	eso
9	jokob'al	pulb'al	instrumento para recoger
10	jotaay	raal	retoño
11	k'ask'o'	ween	sorprendente
12	k'o wi'	k'o wa'	está
13	kalawux	klaawos	clavo
14	konojeel	nojelaal	todos
15	lame't	laameta	botella
16	naayak	naayik	guardar
17	nab'oniij	naq'omaaj	pintar
18	paspo'y	pespi'y	hígado
19	q'anij	nij	siempre, constante
20	quluq	no's/pnech	chompipe
21	rikiil	rokb'al	comida
22	ruupoox	rixkin	lado
23	saqmo'l	samoloo'	huevo
24	siyaaw	mix	gato
25	ta o tanz	yaa	clasificador de persona de mujer joven
26	tach'upuuj	tach'upiij/ taqupiij	cortar, corta
27	tajpa'l	pa'l	nance
28	tatararab'eej	kattare' chi riij	seguir, sigue
29	top	tap	cangrejo
30	umul	amul/imul	conejo
31	yuqaaj	cholaaj	columna

Ministerio de
Educación

Qasik'iij k'in qatz'ijb'aaj
Ruukab' xaak

kpob'esiu